EO WIJERS #13
2026

VERKWIKKENDE VERGEZICHTEN

Regionaal ontwerpen aan gezondheid en geluk

Deze publicatie bevat de resultaten van de 13e Eo Wijersprijsvraag. Onder de titel Verkwikkende Vergezichten schetsen negen ontwerpteams voor de regio's Drenthe-Overijssel, Foodvalley en MooiMaasvallei plannen voor de fysieke leefomgeving die bevorderend zijn voor gezondheid en geluk.
De leefomgeving heeft een grote invloed op gezondheid en welzijn. Plekken voor ontmoeting, voor beweging, uitzicht op groen en toegankelijke natuur dragen bij aan wat 'positieve gezondheid' is gaan heten. De Eo Wijersstichting heeft met deze prijsvraag aangetoond dat niet alleen lokaal, maar zeker ook op regionale schaal inrichtingsmaatregelen genomen kunnen worden die de gezondheid bevorderen.

In deze publicatie zijn de inzendingen te vinden met daarnaast de juryverslagen, interviews met drie nauw betrokkenen bij de prijsvraag en een essay van Flip ten Cate, voorzitter van de Eo Wijersstichting. Uit de ontwerpen komt niet één regionaal ruimtelijk plan bovendrijven waarmee gezondheidsverschillen voorgoed worden opgelost. Maar wie de voorstellen naast elkaar legt, ziet dat ze elkaar aanvullen en gezamenlijk een ruimtelijk perspectief bieden op het gezondheidsvraagstuk.

De volksgezondheid heeft veel te winnen bij doordacht ruimtelijk ontwerp. En andersom hebben ruimtelijk ontwerpers begrepen dat een gebiedsontwikkeling geen toekomstwaarde heeft als er niet grondig is nagedacht over de manier waarop de inrichting de gezondheid kan stimuleren.

EO WIJERS
STICHTING

9 789492 474841

EO WIJERS #13 2026

VERKWIKKENDE VERGEZICHTEN

Drenthe-Overijssel
Foodvalley
MooiMaasvallei

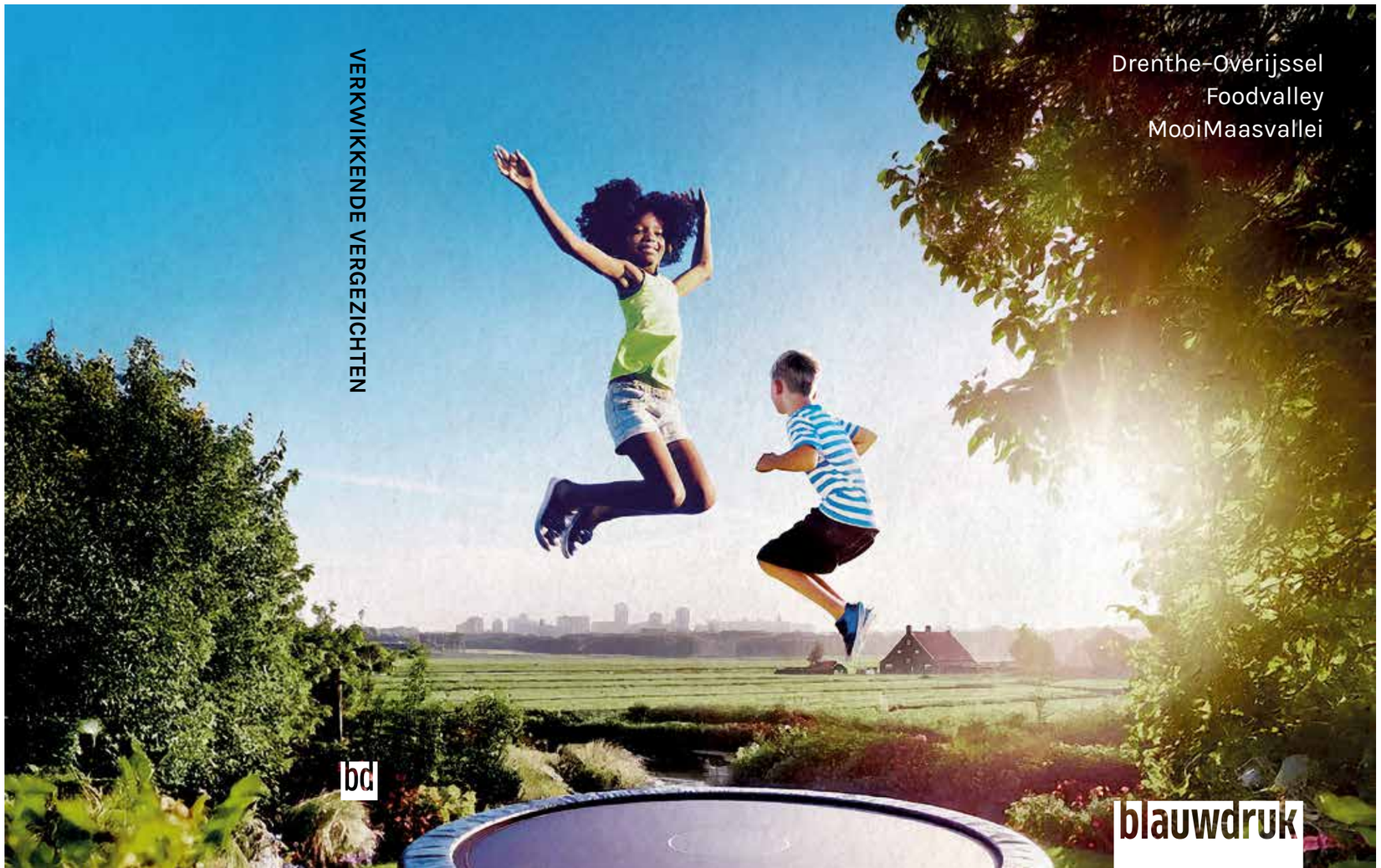

bd

blauwdruk

Vooraf

Deze 13e editie van de Eo Wijersprijsvraag gaat over de manier waarop regionaal ruimtelijk ontwerp invloed kan hebben op gezondheid en geluk. Dat is een minder filosofische vraag dan het lijkt. En het is uitermate urgent.
De vraag naar gezondheidszorg stijgt. De gevolgen daarvan voor het zorgbudget en voor het aantal 'handen aan het bed' zijn te groot: over enkele jaren kunnen we de zorgkosten niet meer betalen en ook nu al is er te weinig personeel. We moeten alles op alles zetten om de vraag naar gezondheidszorg te verminderen. Uit onderzoek blijkt dat leefomstandigheden voor 29 procent de achterliggende oorzaak zijn voor verschil in gezondheid. In de reader Verkwikkende Vergezichten die opgesteld is door Platform31 en Vereniging Deltametropool zijn de trends en ontwikkelingen voor deze editie van de Eo Wijersprijsvraag op een rijtje gezet.
In de reader staat beschreven dat veel gezondheidsvraagstukken zich afspelen op regionale schaal. Dit terwijl de ruimtelijke maatregelen om gezondheid en welzijn te beïnvloeden tot dusverre heel lokaal zijn: meer groen in de stad, belemmeringen wegnemen voor het lopen van een ommetje of voor kinderen die buiten spelen. Gezondheid en regionaal ruimtelijk ontwerp hebben alles met elkaar te maken. Dat toont deze prijsvraag onomstotelijk aan. Tegelijkertijd weten we nu dat er nog heel veel ontwerpend onderzoek nodig is om Eieren van Columbus te vinden. Gezondheidsgevoel is immers hyper-individueel, ook al drukken ze zich statistisch uit in regionale verschillen. Hoe ontwerp je een specifieke regio dan zodanig, dat de gezondheid wordt bevorderd en daarmee het welzijn en geluk?
Omdat we dat niet weten is een prijsvraag een geëigend middel om naar antwoorden te zoeken.
Drie regio's vormden het speelveld: MooiMaasvallei (op de grens van Brabant en Limburg), Foodvalley en de hoogveenontginningen in het grensgebied van Drenthe en Overijssel. De uitvraag luidde: Ontwikkel een regionale visie voor het vergroten van de algemene volksgezondheid en het 'bruto regionaal geluk' en voor het verkleinen van gezondheidsverschillen binnen de regio. De visie moet bestaan uit ruimtelijke oplossingen en maatregelen die een gezonde regio dichterbij brengen en een ontwikkelstrategie over hoe die oplossingen worden uitgevoerd.

De prijsvraag bestond uit twee rondes. Voor de eerste ronde leverden 34 teams een visiedocument in, waarin zij in woord en beeld beschreven hoe zij de opgave voor een bepaalde regio wilden aanpakken. Tijdens een juryberaad in januari zijn alle inzendingen beoordeeld en is besloten welke drie teams per regio doorgingen naar de tweede ronde. Die negen teams hebben het half jaar daarna hun voorstellen verder uitgewerkt tot volwaardige plannen. Tijdens twee jurydagen begin juli zijn deze plannen besproken en beoordeeld en is per regio een winnaar aangewezen. Ook is een overkoepelende landelijke winnaar geselecteerd.
De jury bestond uit voorzitter Hugo de Jonge, landschapsarchitect Yttje Feddes en lector emeritus Gezondheid en omgeving Lea den Broeder. Per regio kregen zij gezelschap van streekjuryleden. Voor Foodvalley waren dat wethouder in Ede Jan Pieter van der Schans en landschapsarchitect Eveline de Kock. Vanuit MooiMaasvallei schoven drie mensen aan: landschapsarchitect Geert de Vries, Pauline Terwijn (directeur van het Pantein Maasziekenhuis) en burgerraadslid Jurgen Bous. Namens Drenthe-Overijssel deden architectuurhistoricus Marinke Steenhuis en GGD-directeur Nelleke Vedelaar mee. Voor de jurering van deze regio werd Yttje Feddes vervangen door Jannemarie de Jonge omdat Feddes' voormalige bureau tot de finalisten behoorde.

In deze publicatie presenteren de negen finalisten van deze Eo Wijersprijsvraag hun ontwerpend onderzoek. De enorme inspanningen van alle breed samengestelde ontwerpteams en de bereidheid van de regio's om hen te voeden en te ondersteunen, heeft een schat aan inzichten, voorstellen en ook baanbrekend onderzoek opgeleverd. De vakgemeenschap van ontwerpers én van gezondheidswerkers hebben daar voordeel van. Samenwerking met andere disciplines en reflectie op 'eigenaarschap' en *governance* maakt dat de prijsvraag voor alle deelnemers winst oplevert.
Het juryverslag maakt duidelijk op welke manier de selectie van drie regiowinnaars en de landelijke winnaar is verlopen. Interviews met drie nauw betrokkenen – Hugo de Jonge, Ellen Peper en Lea den Broeder – geven reflecties op de prijsvraag en de uitkomsten.
In een afsluitend essay heeft het bestuur van de Eo Wijersstichting duiding gegeven aan het belang van deze prijsvraag voor zowel het ruimtelijk ontwerp als voor welzijn, gezondheid en geluk. We concluderen dat we een eind zijn opgeschoten, maar dat er nog veel inspanningen nodig zijn om de nog kwetsbare, maar onmisbare band tussen gezondheid en ruimte verder te verkennen.

De prijsvraag is georganiseerd met zeer gewaardeerde steun van de ministeries van Binnenlandse Zaken en Koninkrijkrelaties, van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur en van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu, het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie, NOC*NSF, de Van Eesteren-Fluck & Van Lohuizen Stichting en de regionale partners van overheden, welzijns- en gezondheidszorg, bewonerscollectieven en ondernemers. De 34 ontwerpteams en vooral de negen teams die het afgelopen jaar contacten hebben opgebouwd in de drie onderzoeksregio's, hebben banden gesmeed die niet meer vergeten worden. Ze geven ons het vertrouwen dat de prijsvraag heeft geleid tot een duurzame connectie tussen gezondheid en ruimtelijk ontwerp.

Flip ten Cate
Namens het bestuur van de Eo Wijersstichting

Inhoud

Vooraf
Flip ten Cate

4 / **'Vormgeven van de toekomst is onmogelijk zonder geloof in de maakbaarheid der dingen'**
Interview Hugo de Jonge

6 / **De belofte van een heilzaam landschap**
Van de jury

8 / **Drenthe-Overijssel**
12 / Welzijnsoord Veenkoloniën
18 / Alles wat leeft, beweegt!
22 / Machtig mooie regio!
26 / Van de jury

28 / **'Ik ben blij dat gezondheid heel breed is aangevlogen'**
Interview Lea den Broeder

30 / **FoodValley**
34 / Nieuwe wegen voor een gezonde Foodvalley
38 / Het Nieuwe Menu
42 / OverErven
46 / Van de jury

48 / **'Gezondheid moet vanaf het begin onderdeel zijn van ruimtelijke plannen'**
Interview Ellen Peper

50 / **MooiMaasvallei**
54 / GezondheidsGeneratoren
58 / Maasverleiding
62 / Who's Afraid of Red, Green & Blue
66 / Van de jury

69 / **Essay 'Ontwerpen aan gezondheid en geluk'**
Flip ten Cate

82 / **Overige inzendingen**

86 / **Elke winnaar een unieke award**

87 / **Colofon**

88 / **Partners**

Hugo de Jonge is Commissaris van de Koning in Zeeland. Hij kreeg bekendheid als minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport tijdens de coronacrisis en daarna als minister voor Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening. Hij is juryvoorzitter van deze Eo Wijersprijsvraag.

‘VORMGEVEN VAN DE TOEKOMST IS ONMOGELIJK ZONDER GELOOF IN DE MAAKBAARHEID DER DINGEN’

‘HET IS NATUURLIJK ONTZETTEND LEUK om betrokken te zijn bij een prijsvraag waarin mijn hele professionele leven van de afgelopen 7,5 jaar bij elkaar komt. Hoe het ontwerpen van de ruimte de gezondheid ten goede kan komen: die vraag is leuk en heel erg urgent. Heel mooi om mee bezig te zijn. Dat is één.’

‘Ten tweede is het leuk om te zien hoe, als je inzoomt, de specifieke kenmerken van een gebied kunnen meewerken aan een betere gezondheid. En drie: het is boeiend en inspirerend om met ontwerpers in de weer te zijn. Wat een heerlijk vak is dat. Als ik de kans had om nog eens te gaan studeren, dan is de kans groot dat ik die studie zou kiezen.’

‘Ik heb er als “provincieman’ ook nauw mee te maken. Het primaat voor de provincie ligt in het ruimtelijk-economisch domein. Daar zit ook een sterk narratieve kant aan: wat voor soort gebied wil je zijn? Wat is er te verdienen? Wat is er te beleven? Eigenlijk speelt dat narratieve aspect vooral op het niveau van de regio – precies de schaal van deze Eo Wijersprijsvraag. Soms valt de regio samen met de provincie, zoals in Zeeland. Maar dat is niet overal het geval. De Gelderse Achterhoek is een andere regio dan de Gelderse Betuwe. In de Randstad is het weer anders, daar vormt de grote stad met de directe omgeving de regio.

Regionale identiteit | Ik verwacht dat de regio als schaal aan betekenis gaat winnen, simpelweg omdat de complexe opgaven niet altijd opgelost kunnen worden op de lokale schaal van de gemeente. Je zou kunnen zeggen: de regio is een beetje de vide in het Huis van Thorbecke. Juist in een globaliserende wereld wordt een onderscheidende regionale identiteit, met een narratief waarin je je thuis kunt voelen, heel belangrijk.’

‘In deze prijsvraag heeft een aantal ontwerpteams de kant van sociale activatie gekozen. Ze hebben invulling gegeven aan eigenaarschap. Dat is mooi, want als het gaat over gezondheid is het belangrijk dat je het gevoel hebt eigenaar te zijn van je leven en invloed hebt op je leefomgeving. Ook de organisatie daarvan in de vorm van coöperaties vind ik boeiend. Het past bij de moderne insteek van het ruimtelijk ontwerp: van onderop en met de mensen samen.’

‘JUIST IN EEN GLOBALISERENDE WERELD WORDT EEN ONDERSCHEIDENDE REGIONALE IDENTITEIT, MET EEN NARRATIEF WAARIN JE JE THUIS KUNT VOELEN, HEEL BELANGRIJK’

‘Maar ik denk dat de ruimtelijke ordening moet oppassen dat we op deze manier niet iets verliezen dat Nederland als ingenieursland altijd heel sterk heeft gehad: dat je ook nationale keuzes nodig hebt. Een energiesysteem laat zich niet van onderop ontwerpen. Een snelwegnetwerk ook niet. Sommige keuzes zal je top-down moeten maken. De kunst is dát te combineren met bottom-up, zodat het aansluit bij de mensen die, via eigenaarschap, vorm en inhoud geven aan hun eigen toekomst’.

‘Maar dit is natuurlijk wel een prijsvraag voor ruimtelijk ontwerp. We zijn als jury kritisch geweest op de vraag of er, voortbouwend op de sociale activatie, ook sprake was van een regionaal ruimtelijk ontwerp dat bijdraagt aan de volksgezondheid.’

Gezondheidsclaims | ‘Gaan we de resultaten van deze prijsvraag over een tijdje terugzien in het landschap? Ja, ik denk dat het echt gemaakt gaat worden. Ik vind het moeilijker om te voorspellen of het ook de gezondheidsclaims gaat waarmaken. Die waren namelijk best *far-fetched*. Maar in hun effect op het landschap hebben de regiowinnaars me eerlijk gezegd verrast.’

‘Ik ben natuurlijk fietsliefhebber, dus als je mooie dingen voor fietsers doet in de Foodvalley, zoals de inzending Nieuwe wegen voor een gezonde Foodvalley, dan heb je mij al snel. Maar dat dat leidt tot een hele nieuwe inrichting van het landschap, met een aanpak die ook in andere regio’s toegepast kan worden, vond ik een mooie verrassing.’

‘De aanpak van GezondheidsGeneratoren in MooiMaasvallei levert bijna een bestuurskundig handboek op voor hoe je een gebied tot ontwikkeling en activatie kan brengen. En de winnaar Welzijnsoord Veenkoloniën heeft op een hele intelligente manier een strategie voor voedselbossen neergezet. Aanvankelijk denk je: "ja hoor, voedselbossen, de Randstedelijke bakfietselite gaat naar Drenthe". Maar als je je erin verdiept, als je leest hoe goed het doordacht is en de presentatie hoort, dan blijkt het juist prima te passen bij de ontwikkelingen in Drenthe en Overijssel.’

‘Het vormgeven van de toekomst is onmogelijk zonder geloof in de maakbaarheid der dingen. De inventiviteit, de creativiteit en de vormkracht van het ruimtelijk ontwerp maakt dat we met 18 miljoen mensen wonen in een land dat voor de helft onder zeeniveau ligt. Ik vond het een feest om zo met ontwerpers bezig te mogen zijn. Wat een heerlijk vak is het.’

Flip ten Cate

Foto: Mechteld Jansen

DE BELOFTE VAN EEN HEILZAAM LANDSCHAP

Als deze 13e editie van de Eo Wijersprijsvraag haar ergens van overtuigd heeft, is het dat ruimtelijke ordenaars, en ontwerpers in het bijzonder, een hoofdrol hebben in het werken aan gezondheid. Want, zo zegt jurylid, voormalig RIVM-medewerker en lector emeritus Gezondheid en Omgeving Lea den Broeder, de inrichting van onze leefomgeving is van grote invloed. Waar je woont, werkt en leeft, hoe we ons verplaatsen, de nabijheid van natuur, ontmoetingsplekken en maatschappelijke voorzieningen – deze aspecten bepalen hoe gezond en gelukkig we zijn. En ze doen dat veel meer dan individuele besluiten op het vlak van voeding, beweging of zelfontplooiing.
Samen met mede-juryleden landschapsarchitect Yttje Feddes en voorzitter Hugo de Jonge roept Den Broeder ontwerpers op om die hoofdrol te claimen. ‘Het gezondheidsdomein moet planning en ontwerp als volwaardige partners gaan zien. Kom aan tafel, slecht de schotten tussen beide beleidswerelden, zorg dat gelden met een zorg- of gezondheidslabel ook aan ruimtelijke projecten worden besteed.’ Lees deze woorden als een compliment aan de negen ontwerpteams die in deze tweede ronde in drie regio’s – MooiMaasvallei, Foodvalley en het grensgebied van Drenthe en Overijssel – hebben ontworpen aan gezondheid en geluk. De jury is onder de indruk van de wijze waarop de teams antwoorden hebben willen geven op de uitvraag. Die luidde: ‘Ontwikkel een regionale visie voor het vergroten van de algemene volksgezondheid en het "bruto regionaal geluk" en voor het verkleinen van gezondheidsverschillen binnen de betreffende regio.’ De deelnemers laten volgens de jury zien dat ze de toegedichte hoofdrol aankunnen.

BLINDE VLEK | Niettemin maakt de prijsvraag ook duidelijk dat de invulling van die hoofdrol op expliciet de regionale schaal niet zo makkelijk is. Bij aanvang in januari was al vastgesteld dat gezondheid onderdeel is van de Nederlandse planning- en stedenbouwtraditie. Hygiëne bijvoorbeeld was eind 19e eeuw aanleiding voor de eerste stadsvernieuwingsplannen. Desalniettemin is het werken aan gezondheid op een landschappelijke schaal lang een blinde vlek geweest.
Volgens de juryleden is dat niet zo vreemd. Het wegnemen van gezondheidsachterstanden blijkt immers vooral effectief op wat zij het ‘hyperlokale schaalniveau’ noemen. Het dorp, de buurt, de straat. Het zijn dit soort tastbare en voor mensen betekenisvolle plekken waar met gerichte ingrepen de algehele gezondheid bevorderd kan worden en het welzijn en geluksgevoel van ouderen, kinderen en gezinnen vergroot. Die hang naar het lokale is terug te zien in de voorstellen. Deelnemende teams richten zich in de uitwerking van hun ideeën op dorpspleinen, lege erven, vrijkomende landbouwkavels, stukjes bos of buurthuizen. Allemaal plekken op het laagste schaalniveau waar de impact van ingrepen het grootst is en leefstijlen (bewegen, gezond eten) daadwerkelijk beïnvloed kunnen worden.
Het gevolg is dat totaalbeelden van hoe het landschap er op regionaal niveau straks uit komt te zien soms ontbraken. Regionaal ontwerp is immers meer dan het bij elkaar optellen van lokale projecten, maatregelen en initiatieven. Dit wil overigens niet zeggen dat de regionale schaal geen aanleiding geeft om de algehele gezondheid te bevorderen. De inzendingen die een voorstelling maken van het toekomstige landschap, laten dat ook zien. Veelal gaan ze over het ‘gezond’ maken van het landschap zelf (vitale bodem, frisse lucht, schoon water) door de milieu-impact van met name de landbouw terug te dringen. Nu en dan betreft het de versterking van de streekidentiteit, de vormgeving van een herkenbaar en aangenaam landschap waar bewoners zich thuis voelen, samenkomen en een bestaan op bouwen.
En toch: duidelijk regionale opgaven als het voorkomen van ziektes door zoönosen of pesticiden, de gebrekkige bereikbaarheid van zorgvoorzieningen of de impact van nieuwe energiesystemen (windturbines, transformatorstations, datacenters) komen niet of nauwelijks aan bod.

SCHEPPENDE KRACHT | De behoefte aan een landschappelijk en regionaal narratief klinkt door in een discussiepunt dat tijdens de beraadslagingen meermaals ter tafel kwam. Namelijk dat om de Eo Wijersprijs te winnen de teams op zijn minst een ruimtelijk ontwerp op tafel dienen te leggen. Of zoals de uitvraag voorschreef: een regionale visie op hoe door de herinrichting van het landschap gezondheidsdoelen behaald kunnen worden.
Dat de jury dit criterium expliciet benoemt, komt doordat de inzendingen een nadrukkelijke plek inruimen voor procesontwerp en nieuwe methodieken. Hier is niks mis mee, benadrukt de jury. Sterker nog, zeker als het gaat om gezondheid en geluk, is het van wezenlijk belang dat ontwerpers nadenken over hoe hun plannen ontvangen worden. De jury is blij dat de teams strategieën en aanpakken hebben bedacht om hun ideeën te laten landen. Hoe zorg je dat de gemeenschap jouw voorstel omarmt? Hoe overtuig je boeren om mee te doen? Past het voorstel bij de sociaaleconomische werkelijkheid van een gebied?
Punt is alleen dat de aandacht voor die proceskant volgens de juryleden niet ten koste mag gaan van wat zij noemen ‘de scheppende kracht van het ruimtelijk ontwerp’. De jury waardeert het als teams rekenschap geven van de regionale mentaliteit, van wat er al leeft en speelt, en anticiperen op of aansluiten bij initiatieven die al lopen. Tegelijkertijd is het juist aan ontwerpers en planologen om keuzes te maken en prioriteiten te stellen, om richting te geven en ons te laten zien wat voor landschap we op termijn kunnen ‘krijgen’. Zo’n vergezicht is geen blauwdruk die morgen uitgevoerd wordt, maar een verleidelijk perspectief waardoor mensen in beweging komen en lopende initiatieven een vlucht nemen. Een heldere koers waarop politieke besluiten gestoeld zijn.
Niet in de laatste plaats draagt een goed ontwerp de belofte in zich van een heilzaam en herkenbaar landschap. Een landschap dat de beweging naar een gezonde samenleving ondersteunt. Met een zuiver bodem- en watersysteem, sterke natuur, toegang tot school, werk en voorzieningen en de beschikbaarheid van leefbare, duurzame en mooie woongebieden.

VERBEELDINGSKRACHT | Voor het bepalen van de landelijke winnaar van deze 13e Eo Wijersprijsvraag kwamen twee inzendingen bovendrijven die bovenstaande in zich dragen: WELZIJNSOORD VEENKOLONIËN, een voedselbosstrategie voor de veengebieden van Drenthe en Overijssel, en NIEUWE WEGEN VOOR EEN GEZONDE FOODVALLEY over de realisatie van een fijnmazig fietspadennetwerk. Beide inzendingen scoren hoog op de formele criteria die vooraf gesteld waren, zoals de samenhang tussen analyse en oplossing, de koppeling met andere opgaven, innovatie- en verbeeldingskracht, en de uitvoeringsstrategie. Beide voorstellen zijn bovendien opschaalbaar en daarmee relevant voor andere delen van Nederland.
De jury verwacht dat de plannen in beide regio’s met instemming worden ontvangen. Voor Drenthe-Overijssel schuilt het geheim in het onderscheid in twee typen voedselbossen. Met de introductie van *agroforestry* schetst het ontwerpteam – mede vanwege de gedegen financiële onderbouwing – een realistisch alternatief voor boeren die een ander (lees: duurzaam en natuurinclusief) pad in willen slaan. Met het tweede type, de zogenoemde noaberbossen, vindt de inzending aansluiting bij de gemeenschap. In plaats van een voorgekookt bosplan leggen de inzenders de bal bij de mensen: welke betekenis dicht je een noaberbos toe, wat zou je er graag doen, hoe zou dit bos er volgens jou uit moeten zien? Dat ze voor de realisatie van dit ‘regionaal voedselbosnetwerk’ uitvoerig de tijd nemen, maakt het voorstel alleen maar geloofwaardiger.

LICHTVOETIG | Het fietspadenplan voor Foodvalley leunt aldus de jury op een trefzekere ingreep die veel in gang zet, voor zowel de gezondheid van bewoners als de kwaliteit van het landschap. Daarnaast maakt het een beladen onderwerp als de landbouwtransitie – hoe dan ook nodig om het landschap aldaar ‘gezond’ te maken – op lichtvoetige wijze bespreekbaar. Niet door met rigoureuze maatregelen te komen, zoals de overstap naar nieuwe teelten of andere bedrijfsmodellen, maar door de verfijning en uitbreiding van het fietspadennet te zien als middel om de leefomgeving duurzamer, mooier, veiliger en dus gezonder te maken. De gezondheidseffecten zijn navenant. Meer en goede fietsroutes zorgen dat mensen vaker de fiets pakken, cruciale voorzieningen beter bereikbaar zijn, de verkeersveiligheid toeneemt en sportief gedrag wordt aangewakkerd.
De bedenkers van Welzijnsoord Veenkoloniën maken eveneens aannemelijk dat de gezondheid erop vooruitgaat. De noaberbossen zijn niet alleen plekken voor samenkomst en de oogst van gezond voedsel, maar ook toevluchtsoorden voor bijvoorbeeld bewoners die kampen met stress of andere mentale klachten. De invoering van boslandbouw geeft economisch perspectief. Meer banen in de landbouw, de verwerkingsindustrie en het toerisme helpt in de aanpak van de structurele armoede die de regio kenmerkt.
Uiteindelijk gaf het gepresenteerde landschapsbeeld, zeg maar het regionale narratief, de doorslag. De jury is gecharmeerd hoe het team van Nieuwe wegen voor een gezonde Foodvalley met de aanleg van fietspaden – gevat in een sterk concept van lijnen, knopen en zones – het ‘vergeten’ bekenstelsel wakker kust. Daarmee krijgt dit deel van Foodvalley de aandacht die het verdient. Het team achter Welzijnsoord Veenkoloniën gaat een stap verder en pakt de gehele regio beet. De inzending laat zien hoe de introductie van voedselbossen in allerlei soorten en maten het rationele en lege verkavelingslandschap op termijn echt van kleur doet verschieten. Daarmee creëren de ontwerpers met recht een verkwikkend vergezicht. Ze schetsen een landschap dat er economisch tegenaan kan, waar gezond leven mogelijk is en dat in schoonheid doet denken aan de periode vóór de grote ontginningen, toen de regio bekend stond om zijn uitgestrekte en woeste wouden.
Regionaal jurylid Nelleke Vedelaar noemt het uitroepen van Welzijnsoord Veenkoloniën tot winnaar van de Eo Wijersprijs ontroerend. Het geeft de mensen in al die veendorpen het gevoel dat ze weer worden gezien, gehoord en gewaardeerd.

JURY: Hugo de Jonge (voorzitter), Yttje Feddes en Lea den Broeder.

Ontspannen ontginningen op de grens van Drenthe en Overijssel

Op de grens van Drenthe en Overijssel liggen de voormalige hoogveen-ontginningen. De onbegaanbare en uitgestrekte hoogveenmoerassen werden vanaf de 17e eeuw in hoog tempo ontgonnen voor de commerciële turfwinning. Hoe kan de inrichting van de Drents-Overijsselse grootschalige ontginningen bijdragen aan zowel het verminderen van de gezondheidsachterstanden, als aan de trots van de inwoners?

Het plangebied
Het plangebied Drenthe-Overijssel beslaat grofweg het gebied tussen Hoogeveen, Coevorden, Hardenberg en Ommen. Het gaat om de grootschalige hoogveenontginningen die aan de noordzijde worden begrensd door de Hoogeveensche Vaart en aan de zuidkant door het Vechtdal. Aan de westkant loopt de grens tussen Hoogeveen en Ommen (omgeving Balkerweg) en aan de oostkant tussen Nieuw-Amsterdam en Schoonebeek (omgeving Nieuw Amsterdamseweg). Ook Hoogeveen, Coevorden en Hardenberg zijn onderdeel van het plangebied.

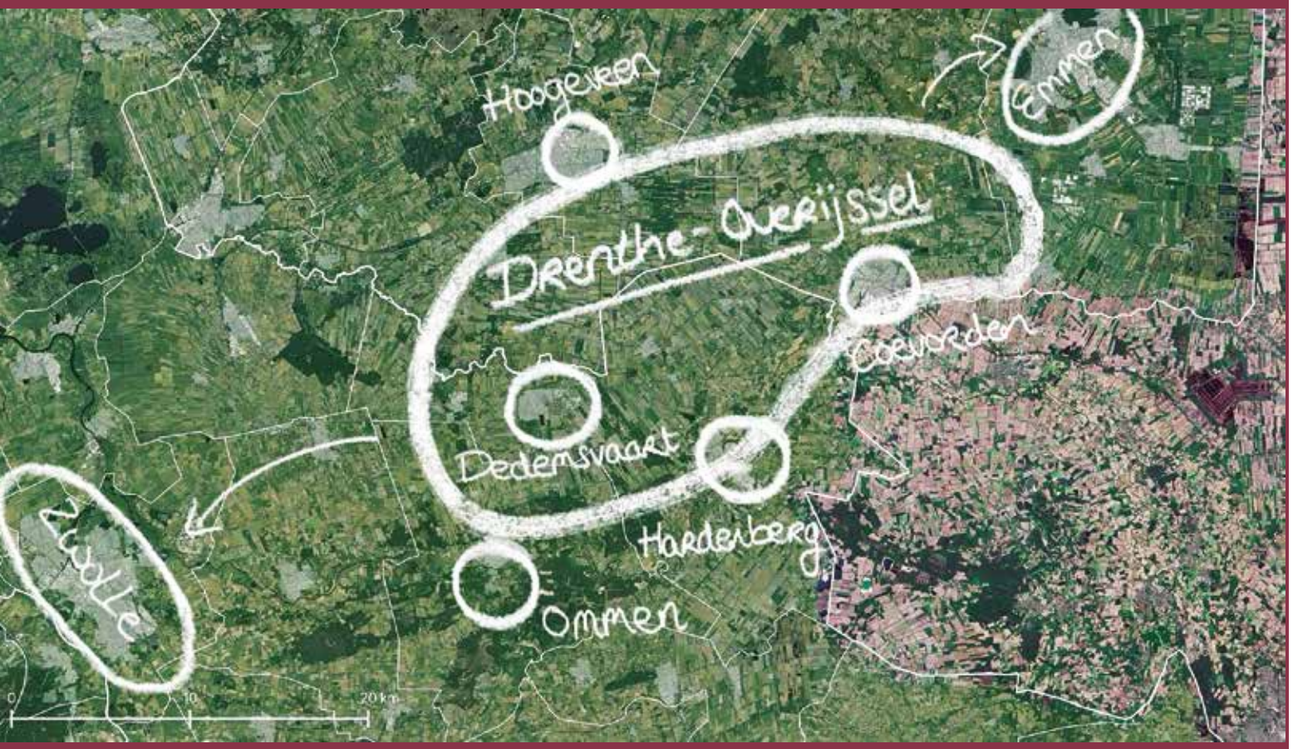

Opdrachtgevers en partners
De provincies Drenthe en Overijssel zijn de primaire opdrachtgevers. Zij werken nauw samen met:
- GGD Drenthe en GGD IJsselland: leveren kennis over gezondheidsaspecten en -verschillen, leggen verbanden tussen fysieke en sociale problematiek en hebben een sterk gezondheidsnetwerk.
- Regiodeal Zuid- en Oost-Drenthe: goed verankerd in het gebied, weten wat er speelt en kennen de lokale partijen goed. Zij zijn de ogen en oren in het veld en belangrijk bij het werken aan draagvlak en later hopelijk ook aan de uitvoering van de uitkomsten van de prijsvraag.
- Gemeenten Hoogeveen, De Wolden, Coevorden en Hardenberg: leveren gebiedskennis en zijn bekend met de verschillende gezondheidsaspecten in hun eigen gemeente. Goed verankerd in het gebied en belangrijk om de uitkomsten een vervolg te geven.

De ontwerpopgave van Drenthe-Overijssel in een notendop. Bekijk het interview met de projectleiders.

Het gebied ten noorden van de Overijsselse Vecht bestond zo'n 200 jaar geleden nog uit onbegaanbare en uitgestrekte hoogveenmoerassen. Vanaf de 17e eeuw, na het graven van onder meer de Hoogeveensche Vaart en de Dedemsvaart, werd het gebied tussen Hoogeveen, Coevorden, Hardenberg en Ommen systematisch ontgonnen voor de commerciële turfwinning. Grote veenbazen verdienden goudgeld met de verkoop van turf als brandstof, terwijl arbeiders er onder barre omstandigheden lange kanalen en wijken groeven. Arbeid was zwaar, laag betaald en tijdelijk. Onderwijs, medische zorg en sociale mobiliteit waren er in deze periode nauwelijks.
Deze omstandigheden hebben zich generaties lang vertaald in sociaaleconomische achterstanden die nog altijd zichtbaar zijn in de gezondheid van de bevolking. Daarnaast wordt de gezondheidsachterstand versterkt door de ruimtelijke inrichting van het gebied. Door de uitgestrektheid en beperkte beschikbaarheid van voorzieningen (zoals huisartsen, wijkverpleegkundigen en sportfaciliteiten) is er sprake van 'zorgarmoede'. De afstand tot hulp is letterlijk groter. Mobiliteit is een extra drempel; wie geen auto heeft, is afhankelijk van beperkt openbaar vervoer. Dit bemoeilijkt de toegang tot zorg, werk en sociale netwerken.

HET INFORMELE NETWERK
Tegelijkertijd zijn er ook veerkrachtige elementen in de regio. In veel dorpen leeft nog het noaberschap: burenhulp en informele zorg dragen bij aan de sociale samenhang en ondersteunen ouderen. Mensen zijn argwanend richting de overheid, vanwege eerdere teleurstellingen. Oplossingen worden daarom vooral in het informele netwerk gezocht. Door individualisering, vergrijzing en de uitstroom van jongeren staat dit alles onder druk. Daarmee verdwijnt ook een deel van het informele vangnet dat gezondheid en welzijn ondersteunt.
In deze regio zie je hoe gezondheid onlosmakelijk verbonden is met plaats en geschiedenis. De structurele erfenis van het veen werkt nog altijd door in het dagelijks leven van mensen. Dit laat zien dat gezondheid geen individuele verantwoordelijkheid is, maar een collectieve opgave. De klassieke benadering van gezondheid, die vooral inzet op individuele leefstijlkeuzes, schiet hier tekort. Gezondheid wordt in hoge mate bepaald door de omstandigheden waarin mensen geboren worden, leven en werken. Zolang we deze bredere context negeren, blijven gezondheidsverschillen bestaan of zelfs toenemen. Daarom is een fundamentele omslag nodig: van zorg naar gezondheid en veerkracht. Alleen zo kunnen we structureel werken aan een gezondere samenleving.

Deze context vraagt om een ruimtelijke visie die niet alleen de historische erfenis erkent, maar ook actief bijdraagt aan een gezondere en veerkrachtigere regio.

> *Hoe kan de ruimtelijke inrichting van de Drents-Overijsselse hoogveenontginningen bijdragen aan het structureel verkleinen van gezondheidsachterstanden én aan het versterken van trots en verbondenheid onder inwoners?*

> *Ontwikkel een ruimtelijke visie voor een aantrekkelijke regio waarin gezondheid, veerkracht en sociale samenhang centraal staan. Welke concrete en haalbare stappen kunnen we nú al zetten richting een gezonde en toekomstbestendige regio? En wat vraagt dit van betrokken partijen op het gebied van bijvoorbeeld samenwerking, governance en financiering?*

STROOTMAN LANDSCHAPSARCHITECTEN: Tim Kort, Berno Strootman, Karel van Dompseler, Danique Rietman
STICHTING VOEDSELBOSBOUW NEDERLAND: Wouter van Eck

Welzijnsoord Veenkoloniën

Door weldadigheid op eigen kracht

Sociale noaberbossen en rationele agrobossen activeren de regio en dragen bij aan een duurzaam bodem- en watersysteem en schone lucht.

De Drents-Overijsselse veenkoloniën zijn ontstaan uit een landschap van hoogveen, natte heide en beekdalen. Eeuwenlang was dit gebied nauwelijks toegankelijk, totdat investeerders van buitenaf de economische waarde van het veen ontdekten. Het landschap werd ontwaterd, afgegraven en ingericht voor productie en transport. Zo ontstond een regio die vooral waarde creëerde voor anderen.
Die geschiedenis heeft een karakteristiek ontginningslandschap, een sterke gemeenschapszin en een ondernemende cultuur voortgebracht. In dat landschap spelen meerdere grote opgaven. Het watersysteem moet minder afhankelijk worden van de inlaat van zoet water uit het IJsselmeer, en de landbouw minder afhankelijk van de invoer van nutriënten. Daarnaast degradeert de bodem, staat de biodiversiteit onder druk, net als de werkgelegenheid, en kampt de regio met gezondheidsachterstanden. Er zijn relatief veel mensen met overgewicht, bewoners bewegen weinig en eenzaamheid is een groot probleem.
Die stapeling van opgaven vraagt om een samenhangende aanpak en dit perspectief pakt meerdere uitdagingen tegelijk aan. Dat is nodig, want de verschillende problemen beïnvloeden elkaar voortdurend. Een landschap dat niet gezond is, functioneert niet en dat gaat ten koste van economische kansen. Minder economische kansen leiden tot bijvoorbeeld het vertrek van jongeren, en minder inwoners betekent minder voorzieningen en minder ontmoetingsplekken.
Gelukkig ligt er in het gebied een sterke basis om deze opgaven gezamenlijk aan te pakken. De regio heeft een uitzonderlijk sterke traditie van noaberschap, gemeenschapszin en lokaal initiatief. Gezondheid geldt in dit voorstel als ‘kompas’ voor de toekomst. Niet omdat gezondheid op zich staat, maar omdat gezondheid het resultaat is van hoe landschap, economie en samenleving functioneren.

NOABERBOS | Centrale pijler in dit plan is een regionaal netwerk van voedselbossen. Dit is geen sectorale maatregel, maar een systeeminterventie. Voedselbossen verbeteren de bodemkwaliteit, versterken biodiversiteit, leggen koolstof vast en vergroten het waterbergend vermogen. Tegelijkertijd produceren ze gezond voedsel, creëren ze economische kansen en functioneren ze als plekken voor recreatie, educatie en ontmoeting. Veel voedselbossen zijn losse initiatieven van beperkte omvang en afhankelijk van de inzet van vrijwilligers. De volgende stap is de opschaling naar een regionaal systeem. In de veenkoloniën kan een nieuw voedselboslandschap ontstaan waar functies niet concurreren, maar samengaan. Wat de appel- en kersenboomgaarden zijn voor de Betuwe, is straks het voedselbos voor de veenkoloniën.
Er zijn twee soorten voedselbos. Noaberbossen zijn kleinschalig en liggen bij dorpen waar ontmoeting, gezondheid, educatie, zorg en voedselproductie samenkomen. In het noaberbos maken mensen kennis met nieuwe smaken, verwonderen ze zich over de natuur en werken ze met hun handen in de aarde. Dit heeft voor personen met somatische of psychiatrische klachten een preventieve of helende werking. Kinderen ravotten in het bos en krijgen les over de natuur. De ingrediënten uit het bos worden gebruikt in kookworkshops. Om het economisch model rond te breiden, gaat het noaberbos gepaard met een sociale voedseltuin. Tien procent van de oogst gaat naar de plaatselijke voedselbank, zodat ook kwetsbare groepen gezond voedsel krijgen.

De paden langs de voedselbossen verbinden mensen, dorpen, flora en fauna. De aantrekkelijke leefomgeving biedt ruimte voor toerisme. Leegstaande fabrieken krijgen een tweede leven door de opkomst van een nieuwe verwerkingsindustrie.

LANDBOUWTRANSITIE | Agrobossen vormen de economische motor. *Agroforestry* biedt agrariërs een nieuw bedrijfsmodel in symbiose met de natuur. Het is economisch haalbaar en deze nieuwe vorm van landbouw is – beter dan gangbare vormen – bestand tegen extreem weer en kan zonder de inzet van pesticiden. Via coöperaties kan zo'n productieketen voor gezond en lokaal voedsel worden opgezet. Hoe meer agrariërs instappen, hoe groter het effect. De oude aardappelfabriek bij de Krim krijgt een tweede leven als verwerkingslocatie, agrarische paden worden opengesteld zodat een aantrekkelijk wandel- en fietsnetwerk ontstaat. Boerenbedrijf Mooyland, een agrariër die uit appels van oude appelboomgaarden cider maakt, gelooft erin. Hij wil starten met een agrobos om zijn assortiment uit te breiden.
Het voedselbosplan is uitvoerig besproken met bewoners, agrariërs, belangenverenigingen, maatschappelijke organisaties, natuur- en landschapsclubs, overheden, kennisinstellingen en financiële partijen. Door werksessies, gebiedsbezoeken en regiobijeenkomsten is het voorstel steeds getoetst en aangescherpt en in verband gebracht met bestaande initiatieven.

In Hollandscheveld bestond de wens voor zowel een woonzorgfunctie als een groene buffer. Dit leidde tot het idee voor een noaberbos met zorgfunctie aan de rand van het dorp. Waterschappen en provincies zijn enthousiast. Voedselbossen kunnen functioneren als ecologische verbinding, dragen bij aan waterberging en verminderen zo de druk op de externe zoetwatervoorziening. Daarnaast bieden voedselbossen perspectief voor de landbouwtransitie. Op de arme zand- en veengronden staat de reguliere landbouw onder druk. In voedselbossystemen groeien gewassen die toe kunnen zonder veel extra water of voedingsstoffen.

NIEUWE HORIZON | Een cruciaal onderdeel van de aanpak is de uitvoerbaarheid op regionaal niveau. In gesprekken met Rabobank en ASR is verkend hoe de start- en opschaalfases financieel kunnen worden ondersteund. Dat kan bijvoorbeeld via coöperatieve structuren, langjarige pachtconstructies en tijdelijke financieringsmodellen. Overheden hebben de taak om de realisatie van voedselbossen aan te wakkeren. Dat kan door initiatiefnemers te ondersteunen met financiering en het begeleiden van projecten door

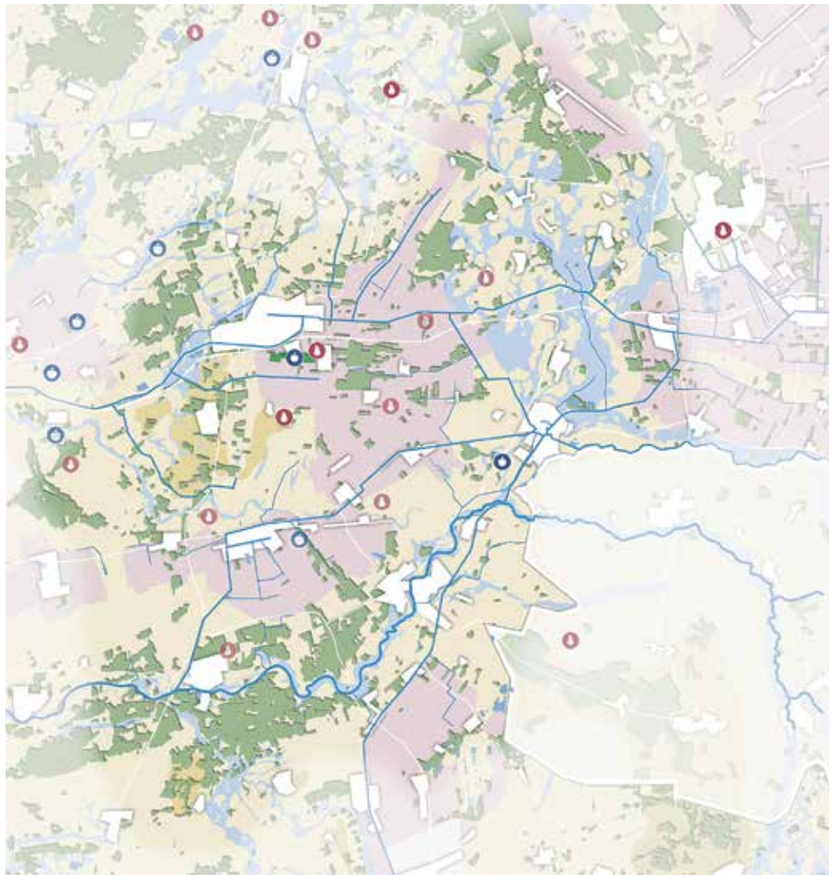

Voedselbossen brengen de regio in beweging, dragen bij aan welzijn, economie en landschap en bevorderen deelname aan de samenleving.

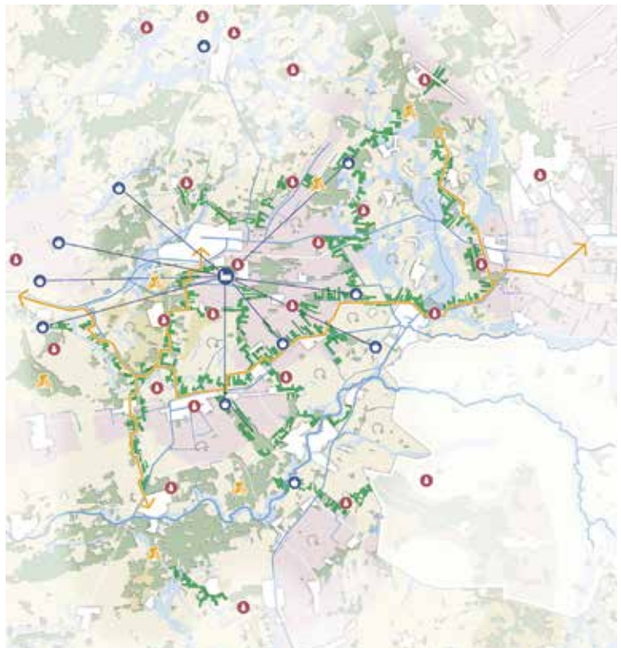

Regiokaart met 10% voedselbosdekking, waarmee wordt bijgedragen aan de doelstelling van gezonde dorpen.

Regiokaart met 30% voedselbosdekking, waarmee wordt bijgedragen aan een gelukkige regio.

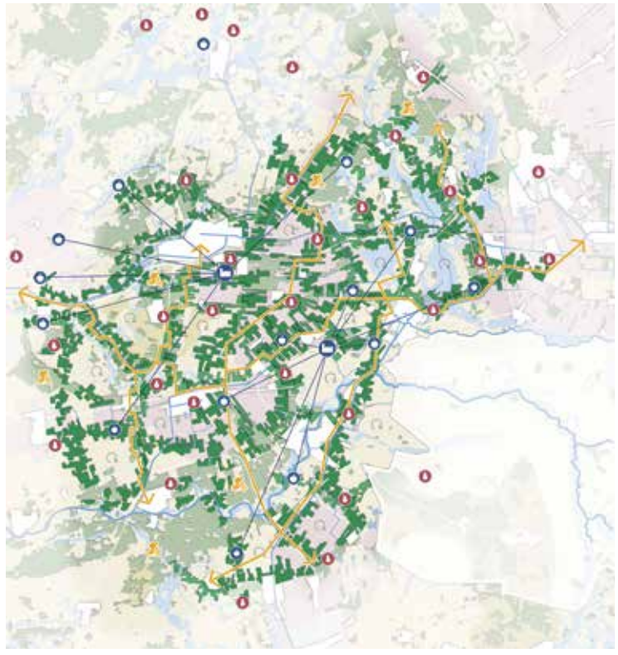

Regiokaart met 50% voedselbosdekking, waarmee wordt bijgedragen aan een duurzaam bodem- en watersysteem en schone lucht. Zo zet de regio zich landelijk op de kaart.

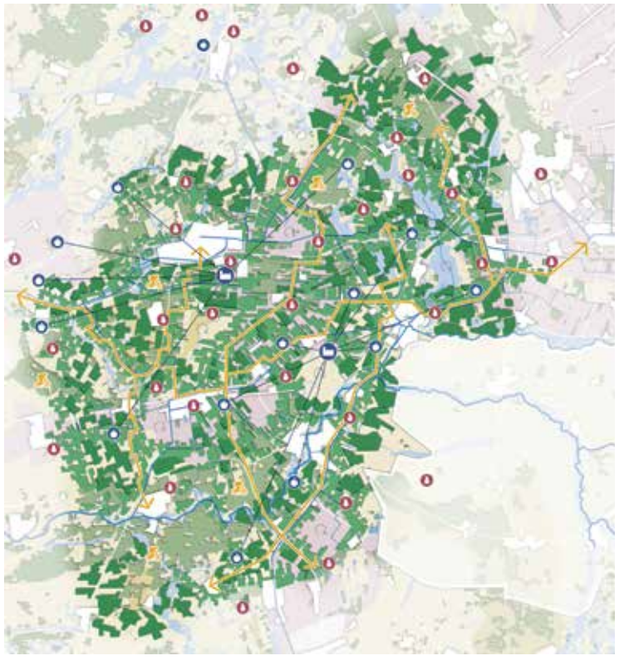

wijk- en dorpsregisseurs. Er liggen mogelijkheden om samen met bijvoorbeeld de Vereniging Drentse Voedselbossen te zorgen voor kennisontwikkeling, zodat initiatieven niet stranden door gebrek aan expertise of continuïteit. De GGD, de gemeenten en andere partners hebben de intentie om in gesprek te gaan over de relatie tussen voedselbossen en gezondheid. Ook waterschappen en provincies hebben interesse in de waterbergende werking van voedselbossen. Zo ontstaat een bestuurlijke coalitie die gezondheid, ruimte en voedselproductie met elkaar verbindt.

PERSPECTIEF | Een belangrijke partner is Stichting Sociale Voedseltuinen Noord-Nederland. Met circa twintig rendabele voedseltuinen bewijst deze club dat het kan. De ontwikkeling van meer sociale voedseltuinen is de cruciale eerste stap met direct maatschappelijk en economisch effect – waarna zij doorgroeien naar volwaardige voedselbossen. Zo ontstaat niet alleen begrip, maar ook betrokkenheid. Mensen proeven nieuwe dingen en vergroten zo hun wereld. Ze ontmoeten elkaar en ervaren de grotere betekenis: sociale verbondenheid, eigenaarschap, een uitweg uit de generationele armoede.

Het plan voor een regionaal netwerk van voedselbossen is meer dan een project. Het is een nieuwe horizon voor een regio waar gezond voedsel straks dichtbij is. Waar wandelen en fietsen vanzelfsprekend zijn, de landbouw toekomst heeft, water wordt vastgehouden in plaats van afgevoerd, biodiversiteit toeneemt en jongeren perspectief vinden. Waar voorheen de veenkoloniën waarde leverden aan anderen, ontstaat een regio die waarde teruggeeft aan zichzelf. De kracht van dit voorstel ligt in de combinatie van ontwerp, uitvoering en coalitievorming. Niet als eindbeeld, maar als een werkend systeem in opbouw.

Inzoomen op Hollandsche Veld. Samen met lokale initiatiefnemers is voorgesteld om aan de rand van het dorp een noaberbos met een zorgfunctie te ontwikkelen. Hierdoor krijgt het hele dorp toegang tot gezond voedsel en uitbreiding van hoogwaardige zorg dichtbij huis.

NEW ENVIRONMENTS: Giacomo Gallo, Blandine L'Huillier
STUDIO (X,Y): Nancy Smolka
ART OF CITIES: Jacopo Grilli

Alles wat leeft, beweegt

Alleen als bloedvaten, zenuwen en organen met elkaar in verbinding staan en in beweging blijven, is het menselijk lichaam gezond. Die logica geldt ook voor het ontginningslandschap in het grensgebied tussen Zuidoost-Drenthe, Overijssel en het Duitse Nedersaksen. In het samenspel van mens, dier, plant, bodem en water is beweging de basis voor veerkracht en gezondheid.

In deze regio staat die natuurlijke beweging onder druk. Klimaatverandering, intensieve landbouw en de grootschalige veenontginning in het verleden hebben vitale processen vertraagd en soms tot stilstand gebracht. Water stroomt te snel weg, landbouwgronden drogen uit en sociale netwerken raken versnipperd. De gevolgen zijn zichtbaar in het dagelijks leven: bevolkingskrimp, gezondheidsachterstanden, eenzaamheid en een afname van biodiversiteit.
Welzijn – of gezondheid en geluk – ontstaat als beweging mogelijk is: ontdekken, experimenteren, pionieren, ontmoeten, verbinden, uitwisselen, voor elkaar zorgen. Dat vraagt om investeringen in maatschappelijke voorzieningen en informele contacten, in een gezonde bodem en een robuust watersysteem, in veerkrachtige ecosystemen en lokale productieketens. Door het ontginningslandschap opnieuw te waarderen, kan de relatie tussen mens en omgeving herstellen – fysiek, sociaal en emotioneel. De term 'beweging' is als een methodiek, opgebouwd uit vijf lagen: samenleving, water en bodem, natuur, nieuwe waarden, en over grenzen.

SAMENHANGEND LANDSCHAP | De inzet op vijf bewegingen moet leiden tot toekomstplannen waarin bewoners en gebruikers zich herkennen. Dit betekent bestaande initiatieven naar een hoger plan tillen, rechtdoen aan het rijke verenigingsleven, de aanleg van recreatieroutes en het ondersteunen van boeren die pionieren met nieuwe vormen van landgebruik. Zo bevorderen de vijf bewegingen de transitie van losse systemen naar een samenhangend landschap dat water en bodem herstelt, het cultuurlandschap waardeert en ruimte geeft aan regionale talenten. Onder het begrip positieve gezondheid hangen zes pijlers die hierbij aansluiten. Het gaat om de begrippen lichaamsfuncties, mentaal welbevinden, zingeving, kwaliteit van leven, meedoen en dagelijks functioneren. Zo ontstaat een manier van werken om een toekomstbestendig landschap te ontwikkelen dat voorwaarden schept voor gezond en veerkrachtig leven.

De vijf bewegingen zijn uitgewerkt in strategieën op regionale schaal en concrete interventies op lokale schaal. Ruimtelijke strategieën zijn bijvoorbeeld: het kenmerkende ontginningspatroon inzetten als verbinder (samenleving), of een 'wateraccu' om de infiltratiecapaciteit van de bodem te vergroten (water en bodem). Andere strategieën zijn een nieuw bouwplan voor het cultuurlandschap (natuur), het stimuleren van nieuwe regionale ketens (lokale waarden) en het aanjagen van regionale samenwerking (over grenzen).

BUURTLINTEN | Alle strategieën doen recht aan het rationele en rechtlijnige verkavelingspatroon en voegen daar nieuwe programma's of functies aan toe. Het patroon van wijken bijvoorbeeld is een onderlegger voor kleinschalige strokenteelt, en de historische linten voor het programmeren van buurtlinten. Vanwege de centrale ligging tussen Coevorden, Hardenberg, Ommen en Hoogeveen zijn ecologische verbindingen denkbaar met bestaande natuurgebieden in de omgeving. De introductie van een 'vierde gewas' in de reguliere rotatieteelt maakt het mogelijk om de bodem te herstellen zonder te ploegen. Dit verbetert de sponswerking waarbij de bodem hemelwater langer vasthoudt en vult de grondwatervoorraden aan voor toekomstige generaties.
De teelt van sorghum of vlas stimuleert lokale ketens en de productie van biobased bouwmaterialen voor de renovatie of bouw van woningen.
Samen met deskundigen zijn deze strategieën vertaald naar concrete interventies, bedoeld voor alle

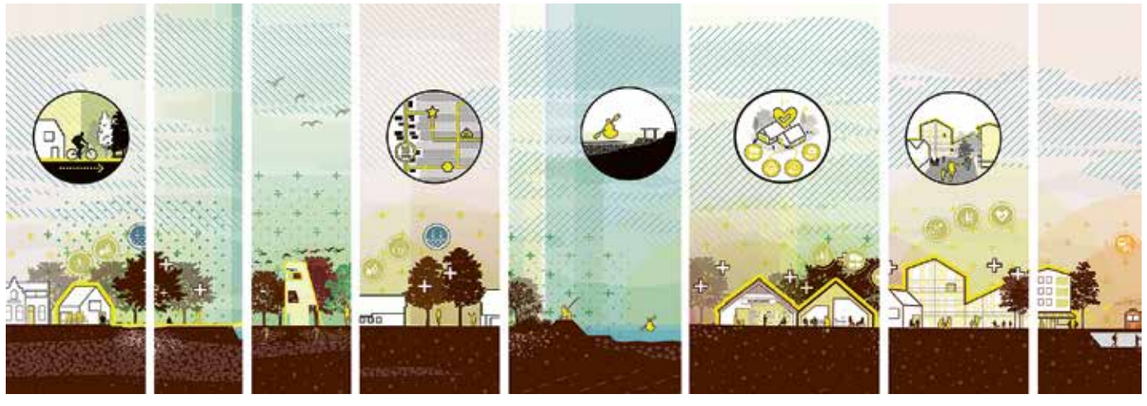

Actief in de regio: het cultuurlandschap doorwaadbaar maken

Noaberschap 2.0: bestaande sociale netwerken versterken en ontmoeting stimuleren

Collectiviteit versterken: investeren in sociaal-inclusieve woonvormen

Het ontginningspatroon als verbinder.
Interventies: Natuur en mens dichter bij elkaar brengen door het ontwerpen van nieuwe langzaamverkeersroutes door het landschap; programmeren van buurtommetjes samen met bewoners; dagrecreatie stimuleren ook als nieuw verdienmodel voor de regio; activeren van dorpslinten tot collectieve plekken.

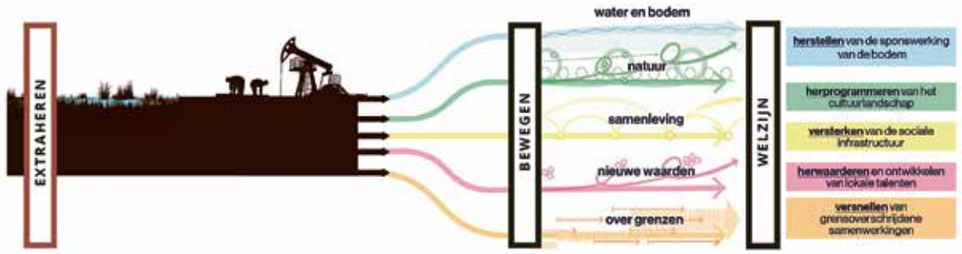

Van ontginningsgebied naar een dynamisch landschap

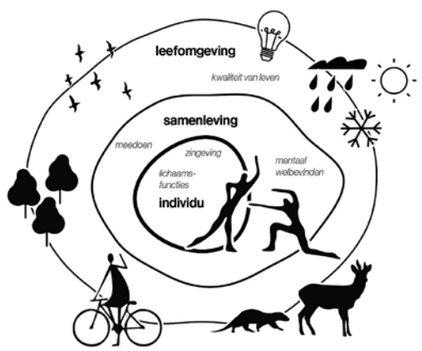

Gezondheid hangt vast aan ruimtelijke kwaliteit.

soorten landschappen, bodemtypen en gebouwtypologieën. De gebiedsdoorsnede die hiervan getekend is, werkt als instrument voor dialoog en ideeënuitwisseling tussen bewoners, boeren, ondernemers, beleidsmakers en andere sleutelspelers.
Ontwerpers hebben de taak om die dialoog te faciliteren – bijvoorbeeld met een doorsnede op ooghoogte. De doorsnede maakt de wisselwerking tussen de vijf bewegingen zichtbaar en laat zien dat elke interventie en elke speler een bijdrage levert aan het verkleinen van gezondheidsachterstanden.
Het bijbehorende financierings- en realisatiemodel is gestoeld op laaghangend fruit. Oftewel interventies die relatief eenvoudig te realiseren zijn, en een grote hefboomwerking hebben, krijgen voorrang. Dat geldt bijvoorbeeld voor de introductie van sorghum als vierde gewas, die de bodem herstelt en de transitie naar een keten van biobased bouwstoffen versnelt.

EIGEN RITME | Het realiseren van een brede, holistische visie voor de regio is complex. De verschillende transitieopgaven, van water en bodem tot landbouw, natuur, gezondheid en economie, hebben een eigen ritme. Ook zijn ze deels afhankelijk van externe factoren, zoals politieke besluitvorming, de invloed van de seizoenen, marktwerking of het beheer van de openbare ruimte. Die complexiteit kan processen belemmeren. Een nieuw soort planningsinstrument, een systeem van ‘verbonden tijdslijnen’, kan dit voorkomen. Deze dynamische tool stemt de verschillende ritmes op elkaar af en maakt kansen voor synergie zichtbaar. Zo wordt inzichtelijk waar bijvoorbeeld financiële middelen het meest effectief zijn.
Het is de bedoeling om dit planningsinstrument in een vervolgtraject met lokale overheden en sleutelspelers uit te werken tot een praktisch hulpmiddel voor de uitvoering van deelprojecten. Ook is een financieringsmodel voor collectief eigenaarschap getest, over hoe samenwerking tussen partijen dient plaats te vinden, investeringen gebundeld worden en opbrengsten eerlijk verdeeld.
Het ontginningslandschap van Drenthe-Overijssel is straks een dynamisch systeem waar mens en omgeving elkaar versterken. Door ecologie, economie en samenleving in beweging te brengen, ontstaat een regio die veerkrachtig en gezond is. Met een landschap waar bewoners zich verbonden voelen, ontwikkelkansen liggen, ruimte is voor experiment en pionierswerk en mensen samen bouwen aan een gedeelde toekomst.

Visiekaart samenleving.

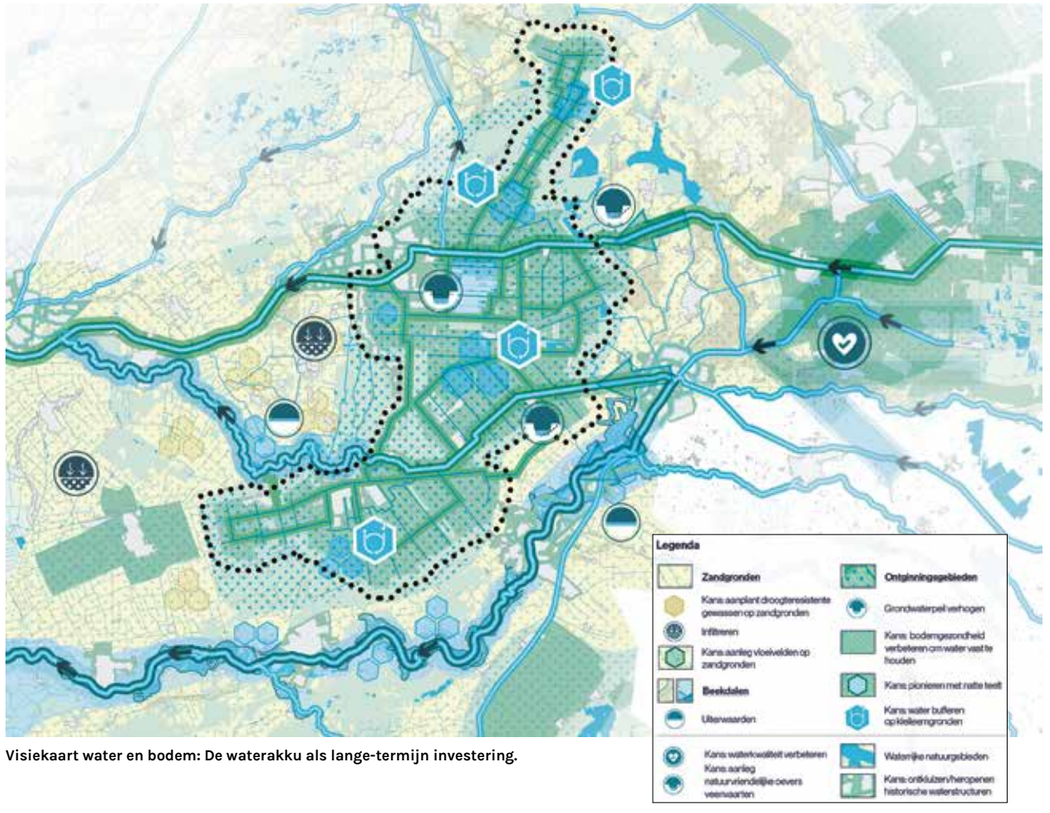

Visiekaart water en bodem: De waterakku als lange-termijn investering.

LOF LANDSCHAPSARCHITECTEN: Rick Lensink, Lotte Oppenhuis, Pim le Mair
ANNELIES ACDA ADVIES: Annelies Acda

Machtig Mooie Regio

Stel je voor dat je kleinkind naar oma in Slagharen fietst. Over een veilig fietspad fietst ze langs een markeboer. Ze komt langs een bijzonder plek met natuur in kwelgebied. Aan de rand van het dorp liggen de schoolmoestuinen en kinderdagverblijf op een voormalig boerenerf. In Slagharen treft ze oma voor het multifunctionele centrum naast de kerk voor het oogstfeest.

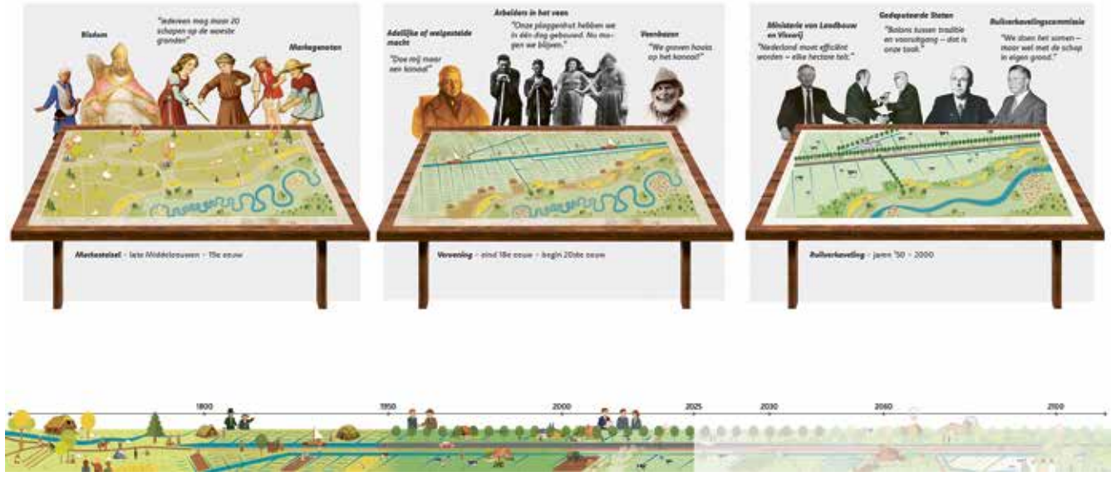

Macht, landschap en gezondheid door de eeuwen heen. De tafels geven een indruk van de machtsstructuren die het landschap hebben vormgegeven. Op de tafel ligt steeds een kaart waarin de ontwikkelingen van dit landschap te zien zijn.

Het ontgonnen hoogveenlandschap in het grensgebied van Drenthe en Overijssel heeft vele kwaliteiten, zoals De Reest, het coulisselandschap rond Elim en de oude ontginningskanalen. Het is een landschap om trots op te zijn. Dit neemt niet weg dat de regio voor grote uitdagingen staat. Het bodem- en watersysteem loopt tegen zijn grenzen, jongeren trekken weg vanwege het gebrek aan betaalbare woningen en de zorg staat onder druk. In een vergrijzende regio – met ook nog eens relatief veel gezondheidsproblemen – doet dit laatste extra pijn. De afstanden tot zorgvoorzieningen zijn groot en zonder auto zijn ze moeilijk bereikbaar. Een eerste reflex is om de toegang tot dat kenmerkende landschap te verbeteren. In de trant van: als bewoners eenmaal veilig het landschap in kunnen, nemen gezondheidsproblemen vast af.
Het is de vraag of dit voldoende is. De meeste fysieke, cognitieve en mentale gezondheidsproblemen hangen immers samen met chronische stress, die hier voortkomt uit een gebrek aan veerkracht en zelfredzaamheid. Mensen ervaren sociale ongelijkheid en hebben het gevoel geen invloed te hebben op de ontwikkelingen om hen heen. Deze gevoelens zijn niet los te zien van de geschiedenis die dit gebied getekend heeft.

GEMEENSCHAPPEN AAN ZET | Het huidige landschap ontstond door de ontginning in de 19e eeuw van het hoogveen. Gronden waren vaak in handen van welgestelden van buiten die arbeiders onder slechte omstandigheden en tegen minimale lonen lieten werken. Na de vervening gingen veel arbeiders aan de slag als kleine boeren of fabrieksarbeiders. In de jaren 50 ging het landschap ook nog eens op de schop – ten behoeve van schaalvergroting en efficiency. De ecologische kwaliteit nam af, net als de culturele betekenis en de betrokkenheid van bewoners. Nog altijd leeft in dit gebied het sentiment dat grotere machten bepalen wat er gebeurt.
De vraag in deze regio is dus niet zozeer hoe een gezond landschap tot stand komt, maar hoe gemeenschappen aan zet komen, die zich gezond en veerkrachtig voelen en betrokken zijn bij hun leefomgeving. Daarvoor biedt het verloren gegane markestelsel mogelijk uitkomst.
In de late middeleeuwen werd het landschap georganiseerd via zogenoemde marken. Boeren maakten binnen zo'n marke afspraken over het landgebruik. Door de behapbare schaal – tussen erf en landschap – was in de marken sprake van sociale cohesie en betrokkenheid. Die middenschaal ontbreekt tegenwoordig. Terwijl die bij uitstek geschikt is om vraagstukken rondom water, voorzieningen, natuur, mobiliteit en landbouw bij de kop te pakken. Door op deze schaal met elkaar in gesprek te gaan, kunnen vitale landschappen en gemeenschappen ontstaan.

LEVENDIGE KERN | Een hedendaagse marke beschikt over een aantal zaken. Denk aan een levendige kern, een vitaal bodem- en watersysteem, voldoende zorgvoorzieningen, betaalbare woningen, sportterreinen en ontmoetingsplekken. Al deze zaken zijn binnen 15 tot 20 minuten te bereiken met de fiets of per bel- of buurtbus. Elke marke is goed verbonden met een grotere plaats, waar bijvoorbeeld voortgezet onderwijs en specialistische zorg aanwezig zijn.
Om gemeenschappen in staat te stellen om mee te beslissen over de toekomst van hun leefomgeving, is een 'markemethode' ontwikkeld. Dit is een ruimtelijk ontwerpproces waarin bewoners, maatschappelijke organisaties en overheden samenwerken aan toekomstvisies. Procesbegeleiders, inhoudelijke experts en ruimtelijk ontwerpers zorgen voor structuur, realisme en verbeeldingskracht.
De markemethode is gestoeld op generatiedenken. Daardoor houden gemeenschappen de lange termijn van maatschappelijke transities in het oog en wegen collectieve belangen zwaarder dan individuele. Bovendien zorgt generatiedenken ervoor dat de eigenheid van de marke bewaakt wordt en een abstracte toekomst tastbaar wordt.

DRIE GENERATIES | Het gaat als volgt in zijn werk. Eerst wordt twee à drie generaties teruggekeken. Dit geeft inzicht in de geschiedenis van de gemeenschap en de veranderingen die het landschap en de leefomgeving hebben doorgemaakt. Vervolgens is het heden aan de beurt. Welke opgaven spelen er? Welke ambities hebben bewoners en overheid? Tot slot richt de blik zich op drie generaties vooruit (zo rond 2100). Wat voor marke willen we nalaten aan onze kleinkinderen en welke ruimtelijke en organisatorische keuzes horen daarbij?
Deze methodiek is in een fictief voorbeeld uitgewerkt voor de marke Slagharen. Deze marke heeft relatief

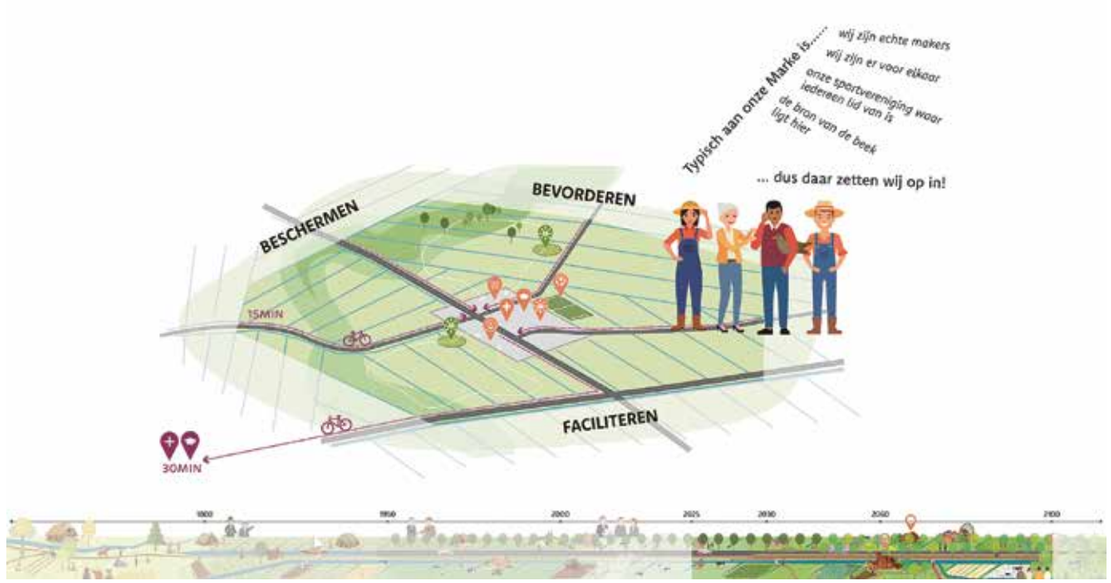

Uitgangspunten voor een gezonde Nieuwe Marke. Een gezonde Marke beschermt, bevordert en faciliteert de gezondheid, wat in lijn is met een gezonde leefomgeving volgens het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL).

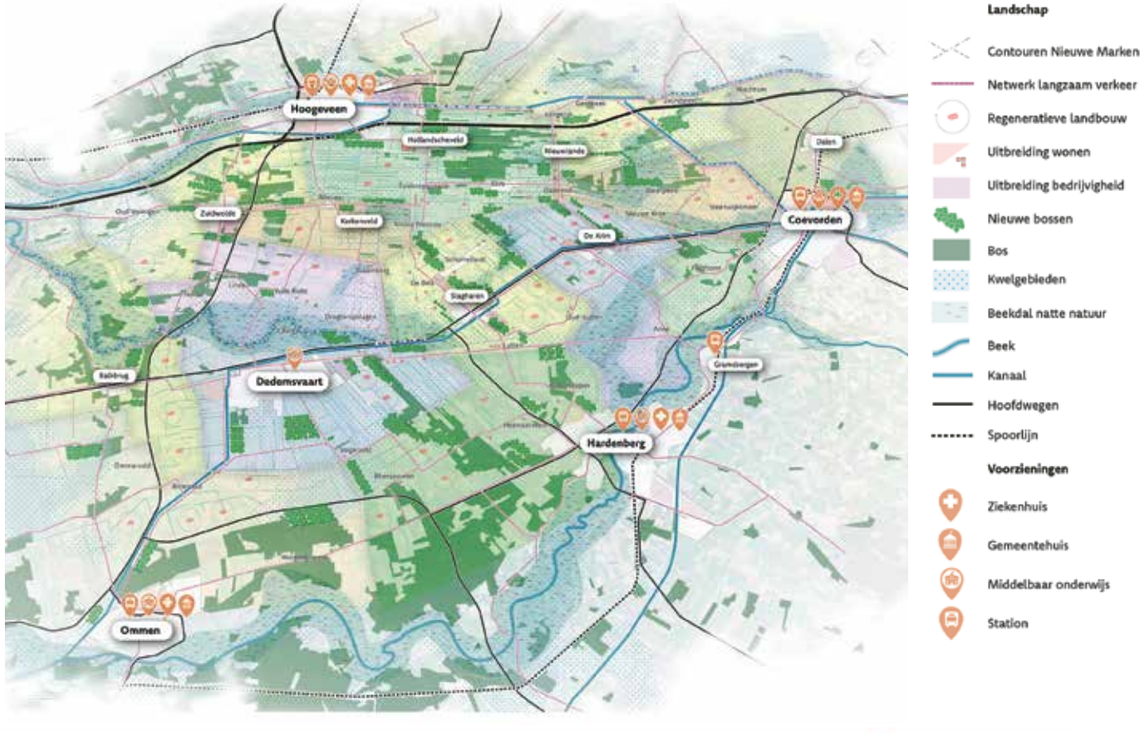

Toekomstvisie regio Drenthe-Overijssel. De 15 Marken samen vormen een Machtig Mooie Regio!

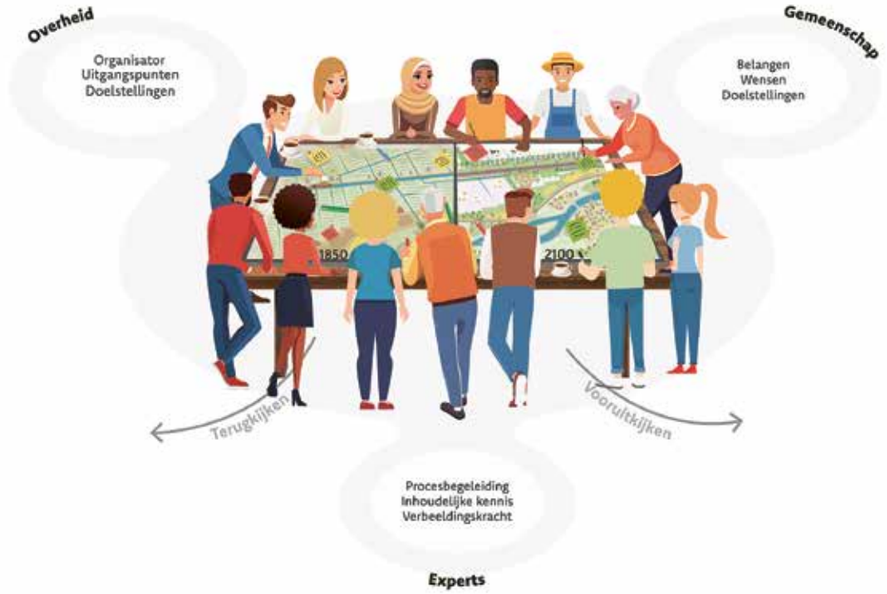

De Markemethode. Een ruimtelijk ontwerpproces waarin bewoners, overheid en experts gezamenlijk werken aan een toekomstvisie voor de Nieuwe Marke.

veel voorzieningen, mede dankzij de aanwezigheid van attractiepark Slagharen. Het landschap is afwisselend – door de zandruggen – maar staat voor uitdagingen. Lagere delen krijgen te maken met kwel, hogere gronden verdrogen. Ondanks de landschappelijke variatie ontbreekt een gevoel van veiligheid en aantrekkelijkheid. Er zijn weinig ontmoetingsplekken.

Nabije toekomst (2030-2035) | De eerste stap is het toegankelijk maken van het landschap met wandel- en fietspaden zodat bewoners veilig naar voorzieningen en natuurgebieden kunnen. Een multifunctioneel centrum verrijst en her en der komen aantrekkelijke ontmoetingsplekken waar de identiteit en de geschiedenis van het gebied zichtbaar zijn.

Na één generatie (2060) | Voor deze periode is het zaak om dorpen leefbaar te houden. Dat kan onder meer door de bouw van woon-zorgvoorzieningen. Deze bedienen niet alleen de vergrijzende bevolking, maar zorgen ook dat jongeren blijven. De eerste markeboeren verschijnen. Ze werken binnen de grenzen die de bodem en het water stellen. Voor de omslag naar natuurinclusieve vormen van voedselproductie is een nieuwe ruilverkaveling onoverkomelijk. Om die te laten slagen, moet de marke garant staan voor de bestaanszekerheid van de boeren. Dit kan via nieuwe landbouwfondsen, gemeenschapsinitiatieven of partijen als ASR die investeren in duurzame landbouw.

Over drie generaties (2100) | Na drie generaties is de variatie in de ondergrond ook bovengronds zichtbaar. Het landschap is goed ontsloten, de bodem en het water zijn gezond. Het voorzieningenniveau is op peil. Stel je voor dat je kleindochter naar oma in Slagharen fietst. Over een veilig fietspad passeert ze een markeboer. Ze komt langs bijzondere natuur, aan de rand van het dorp liggen schoolmoestuinen en op een voormalig erf staat een kinderdagverblijf. In het dorp treft ze oma voor het multifunctioneel centrum naast de kerk voor het oogstfeest.

Een gezonde regio komt voort uit fysieke ingrepen in het landschap en het vermogen van gemeenschappen om richting te geven aan hun toekomst. Eén succesvolle marke is niet voldoende. Ook omliggende marken moeten aan de slag. Wanneer in Drenthe-Overijssel alle vijftien marken op vergelijkbare wijze aan de slag gaan, ontstaat binnen enkele generaties een vitaal landschap. Landbouw en natuur zijn er in balans, dorpen zijn opnieuw verbonden met de omgeving en gemeenschappen zijn veerkrachtig genoeg om toekomstige uitdagingen aan te gaan.

EERSTE PRIJS DRENTHE - OVERIJSSEL

Welzijnsoord Veenkoloniën

Strootman Landschapsarchitecten, Wouter van Eck (Voedselbosbouw)

Als het ergens nauw komt hoe ontwerpteams – allemaal afkomstig van buiten de regio – hun ideeën en voorstellen presenteren, is het wel in de Drents-Overijsselse veenkoloniën. Het was in de eerste juryronde in januari al gememoreerd door regiojuryleden Marinke Steenhuis en Nelleke Vedelaar: dit gebied heeft zich lange tijd een wingewest gevoeld. Een binnenlandse kolonie waar vanaf de 17e eeuw investeerders van elders het landschap op de schop namen voor de winning van turf. Die geschiedenis van uitbuiting en verwaarlozing, waarvan het rationele, lege en ietwat unheimische ontginningslandschap nog altijd het symbool is, is generaties later nog altijd voelbaar. Het wantrouwen jegens de overheid en partijen van buiten is groot en de gezondheidsklachten en sociale problemen houden hier verband mee. Ziekte, armoede, psychische aandoeningen, werkeloosheid en stress komen relatief vaak voor. Daartegenover staan de hechte gemeenschapsbanden en het hoge arbeidsethos.
De drie teams hebben die 'waarschuwing' ter harte genomen en uitvoerig nagedacht over wat nodig is om met hun plannen aan te sluiten bij de identiteit en de volksaard van dit bijzondere gebied. Bijvoorbeeld door met doorwrochte analyses te laten zien dat je als ontwerper het gebied in de vingers hebt. Of door het verstandige besluit om ontwikkelingen niet in een keer te realiseren, maar uit te smeren over de tijd. De jury is blij dat de teams inzien dat het zeker drie generaties duurt om een grootschalige landschapsherinrichting voor elkaar te krijgen.

MARKESYSTEEM | Eén inzending had de 'zachte landing' tot speerpunt gemaakt. Het voorstel MACHTIG MOOIE REGIO draait om het in ere herstellen van het markesysteem, de bestuursvorm die in het grensgebied van Drenthe en Overijssel lange tijd heel gewoon was. In dit model maakten boeren afspraken over het gebruik en het beheer van de gemeenschappelijke gronden – graan op de essen, grazende schapen op de heide. De marken vormden hechte gemeenschappen, waarbinnen mensen elkaar te hulp schoten en een oogje in het zeil hielden. Precies hierom juicht de jury de terugkeer van de marken toe. Het representeert een behapbare middenschaal voor gemeenschapsvorming. Publieke opgaven vallen er samen met de behoeften en wensen van bewoners en ondernemers. De bijna romantische intentie om recht te doen aan wat de gemeenschap zelf wil – nu en in de toekomst – kan mensen over de streep trekken. Zo van, nu hebben jullie het voor het zeggen.
Toch stelt de jury vast dat het team er niet in slaagt om de historische referentie van de marken stevig te positioneren in de huidige tijd. De jury betreurt het dat het voorstel een theoretische exercitie blijft, terwijl er best wat aanknopingspunten zijn om het idee van de marken in praktijk te brengen. Denk aan het zogenoemde uitdaagrecht uit de Omgevingswet waarmee gemeenschappen al aan de slag kunnen, aan de gebiedsprocessen die overal in het land worden opgetuigd, of aan bestaande boerencoöperaties die aan de wieg kunnen staan van nieuwe marken.
Het grootste gemis is evenwel het gebrek aan een ruimtelijke uitwerking. Nergens wordt duidelijk hoe beslissingen die binnen een marke genomen worden, het aanzien van het landschap beïnvloedt. Het team doet geen uitspraken over toekomstig landgebruik en wie waar morgen aan de slag gaat.

AMBASSADEURS | Dit geldt in zekere zin ook voor ALLES WAT LEEFT, BEWEEGT. Kort en bondig: het analysedeel is indrukwekkend, de ruimtelijke uitwerking schiet tekort. Om met het analysedeel te beginnen: de jury is zeer onder de indruk van de wijze waarop dit (jonge) ontwerpteam grip heeft weten te krijgen op de complexiteit en aannemelijk weet te maken hoe door ruimtelijke interventies de gezondheid in brede zin kan worden verbeterd. Het team ontleedt het gebied op consistente wijze aan de hand van vijf bewegingen: sociaal contact en gemeenschapszin, een gezond bodem- en watersysteem, nieuwe natuur, andere economische ketens en regionale samenwerking. Binnen elke beweging is op consciëntieuze wijze geïnventariseerd welke maatregelen op welk schaalniveau denkbaar zijn om gezondheidskwesties (gebaseerd op de zes pijlers van positieve gezondheid) aan te pakken.
Het geheel is prachtig verbeeld. De fraai geïllustreerde doorsnede van de regio is een voorstelbaar instrument om met bewoners, boeren, ondernemers en andere organisaties het gesprek aan te gaan. Ook de governancekant spreekt aan, met ambassadeurs van de vijf bewegingen als intermediairs tussen de overheid en lokale partijen.
Het ontbreekt de inzending echter aan concrete vervolgstappen die inzichtelijk maken welke interventies prioriteit hebben om zo het landschap en de gezondheid te verbeteren. Zelf ziet het team de introductie van de graansoort sorghum als een relevante eerste stap. De jury snapt dit enigszins – met deze graansoort kan bijvoorbeeld de bodemkwaliteit verbeterd worden. Maar het opnemen in het rotatiesysteem van sorghum is nog geen ruimtelijk verhaal. Hoe zorgt de aanplant van dit gewas op meerdere boerderijen dat het landschap verbetert, gezondheidsachterstanden afnemen en nieuwe economische ketens ontstaan? Zoals jurylid Jannemarie de Jonge zei: 'Ze hadden per beweging systematisch moeten uitpluizen welke interventies de meeste gezondheidswinst opleveren, om die vervolgens uit te werken tot voorstelbare ruimtelijke toekomstbeelden.'

GELOOFWAARDIG | Het is de derde inzending die bovengenoemde aspecten – én een goede analyse, én een duidelijk ruimtelijk verhaal, én een geloofwaardige ontwikkelstrategie – in zich draagt. Vooraf bestond de zorg dat een regionaal netwerk van voedselbossen eendimensionaal zou zijn en misschien ietwat modelmatig en top-down (met het gevaar dat dit idee in het gebied kon worden opgevat als de volgende ontginningsronde). Toch overtuigt het ontwerpteam met een plan waarmee meerdere landschaps- en gezondheidsdoelen behaald worden. Het is niet voor niets dat de jury WELZIJNSOORD VEENKOLONIËN de eerste prijs toekent.
Sterk is het onderscheid tussen zogenoemde noaberbossen en *agroforestry*. Die eerste categorie is een manier om in en bij dorpen de sociale samenhang te versterken en gezond gedrag aan te wakkeren. Noaberbossen groeien uit tot plekken waar in navolging van de 'cultuurhusen' bewoners samenkomen en activiteiten ondernemen. Kinderen leren er over de natuur, mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt kunnen er aan de slag en personen met psychische klachten werken er aan hun herstel. De inrichting van zulke bosjes wordt tot vreugde van de jury bepaald door de gemeenschap zelf. De invoering van boslandbouw biedt perspectief aan agrarisch ondernemers. Het is een alternatieve vorm van landbouw die geld in het laatje brengt en tegelijkertijd minder druk legt op het landschap, de ondergrond en het water (lees: minder uitputting, minder vervuiling).
Groot pluspunt: het voorstel maakt inzichtelijk hoe de aanplant van noaberbossen en *agroforestry* leidt tot een ander en gezond landschap. Daaraan liggen enkele heldere keuzes ten grondslag, zoals het vrijwaren van essen, het voortborduren op restzones waar nu al bosjes staan en het zoveel mogelijk volgen van het rechtlijnige verkavelingspatroon. Dit laatste ondanks de verschillende typologieën – in rijen, langs perceelsgrenzen, solitair en verspreid, in blokken. Overtuigend is de redenering dat bossen hier geen *fremdkörper* zijn: vóór de grote ontginningen in de 19e eeuw was de omgeving tamelijk bosrijk.

EERLIJK | De jury heeft waardering voor de realisatiestrategie. De aanpak om in generaties te denken – eerst enthousiasmeren, dan geleidelijk de juiste condities creëren – is met instemming ontvangen. Vooraf keek de jury uit naar hoe dit team de boerenstand mee zou nemen. Dat zij tot niets verplicht zijn, is geruststellend. Tegelijkertijd stelt het team dat in zones die geschikt zijn voor voedselbossen kavelruil nodig is om agrariërs die wel willen op de juiste plek te krijgen. Tot slot getuigt de financiële onderbouwing van verstand van zaken. De inzenders hebben de cijfers goed op een rij. Ze zijn er eerlijk over dat het zeker acht jaar duurt om zwarte cijfers te halen, maar dat boeren daarna niet meer afhankelijk zijn van externe input (zoals kunstmest) en niet langer kwetsbaar zijn voor extreem weer.
Over hoe de transitieperiode – die met acht jaar enthousiasmeren ook zomaar zestien jaar kan zijn – overbrugd moet worden, zijn de meningen verdeeld. Het team ziet kansen in het beter benutten van de grote som overheidsgeld die binnenkort vrijkomt voor onder meer de aanpak van stikstof, het herzien van Europese subsidiestromen en de rol van nieuwe investeerders (zoals pensioenfondsen). De jury twijfelt of dat genoeg is. Ten eerste gaan die overheidsgelden niet naar dit gebied (want geen prioriteit), ten tweede bestaat er twijfel of de grondprijzen waarmee gerekend is, reëel zijn. Gelukkig heeft de jury een hoopvolle aanbeveling: als het team alle maatschappelijke baten en gezondheidswinst meetelt, kan de creatie van een nieuw voedselboslandschap dubbel en dwars uit.

JURY: Hugo de Jonge, Lea den Broeder en Jannemarie de Jonge. Toegevoegd vanuit de regio: Marinke Steenhuis en Nelleke Vedelaar.

Lea den Broeder was gezondheidsonderzoeker bij het RIVM en lector Gezondheid en omgeving aan de Hogeschool van Amsterdam. Als jurylid onderschrijft ze het belang van deze ontwerpprijsvraag. 'Het is een uitstekend middel om de werelden van gezondheid en ruimtelijke ordening dichter bij elkaar te brengen.'

'IK BEN BLIJ DAT GEZONDHEID HEEL BREED IS AANGEVLOGEN'

'OF IK TIJDENS MIJN WERKZAME LEVEN NADACHT OVER RUIMTELIJKE ORDENING? Absoluut. Ik heb veel onderzoek gedaan naar wat mensen gezond maakt en daaruit blijkt keer op keer dat veel afhangt van de omstandigheden waaronder mensen leven. Of je genoeg beweegt is weliswaar een individuele keuze, maar het maakt veel verschil als de leefomgeving dat mogelijk maakt en stimuleert. Je kunt tegen kinderen zeggen dat ze buiten moeten spelen, maar heeft dat zin als overal vrachtwagens rijden? Het gaat er ook om of plekken die belangrijk zijn voor gezondheid bereikbaar zijn. Zoals zorgvoorzieningen, maar ook vrienden en familie – contact is essentieel voor het sociaal welzijn. Over de invloed die de leefomgeving heeft op onze gezondheid is veel bekend. Mijn collega's en ik hebben daar veel over geschreven.'

'Toch liggen de vakgebieden van gezondheid en RO ver uit elkaar. Dat komt omdat we verschillende talen spreken. Gezondheidsonderzoekers zijn van de grote studies, waarmee over een langere periode en met harde cijfers bewijs wordt verzameld. In het ruimtelijk ontwerp gelden andere wetten. Elk project staat op zichzelf en steeds weer moeten met andere ontwerpinterventies resultaten worden geboekt. Het is in feite uitproberen en kijken of het werkt. Dat staat haaks op hoe gezondheidsonderzoeken draaien om "meten is weten". Het risico is dat ontwerpers gezondheidsexperts lastig vinden omdat zij op een gegeven moment komen vertellen dat een ontwerpvoorstel niet werkt. In de beleidswereld speelt mee dat we nog altijd vastzitten in sectorale organisatievormen. Integraal werken blijft daardoor lastig.'

Kennislacunes | 'Ik vind dat er binnen de ruimtelijke disciplines nog wel wat kennislacunes bestaan. Over harde normen met betrekking tot luchtkwaliteit of geluidsoverlast maak ik me geen zorgen – die zijn vastgelegd en daar moeten plannen aan voldoen. Maar wat betreft beweging, ontspanning, ontmoeting of gemeenschapszin vraag ik me af of ontwerpers door hebben hoe ze dat kunnen aanwakkeren. Hoe creëer je condities waaronder sociale cohesie tot bloei komt en mensen in contact komen? En hoe houd je zulke aspecten richting de uitvoering overeind?'

'Het is interessant om plannen voor gezonde openbare ruimtes mede te financieren vanuit gezondheidsbegrotingen. Maar dan moet het budget voor preventie wel omboog. Dat is nu slechts een fractie van de totale zorguitgaven. Het blijkt lastig om meer geld vrij te maken voor preventie. Resultaten moeten altijd in geld uitgedrukt worden, terwijl de intrinsieke waarde – mensen hebben een gezond leven! – minder serieus wordt genomen.'

'Deze prijsvraag is een middel om beide vakgebieden dichter bij elkaar te brengen. Ik zie dat inzenders contact leggen met professionals uit de gezondheidswereld en via dit boek wordt duidelijk hoe ruimtelijke ordening onze gezondheid beïnvloedt. Het is mooi om te zien hoe inzenders nauwkeurig gedocumenteerd hebben op welke manier hun voorstellen nuttig zijn voor de gezondheid. Bovendien ben ik blij dat gezondheid heel breed is aangevlogen. Die holistische blik is echt nodig.'

'RESULTATEN MOETEN ALTIJD IN GELD UITGEDRUKT WORDEN, TERWIJL DE INTRINSIEKE WAARDE – MENSEN HEBBEN EEN GEZOND LEVEN – MINDER SERIEUS WORDT GENOMEN'

Bredere cirkels | 'Ik raad ontwerpers en planologen aan om in hun projecten gezondheid tot overkoepelend thema te bestempelen. Betrek diverse mensen uit de gezondheidswereld. Dus niet alleen zorgprofessionals, maar ook experts uit de publieke gezondheid en onderzoekers. En neem de mensen mee. Je kunt als ontwerper wel zeggen dat iedereen met de fiets moet en dat sociale cohesie belangrijk is, maar dat krijg je alleen voor elkaar als bewoners meedoen. Zet ze aan tafel, vraag wat er speelt en hoe dat via ruimtelijke ingrepen opgelost kan worden. Monitor vervolgens na verloop van tijd of die ingrepen het gewenste effect hebben. De regionale schaal heeft hierin zeker betekenis, ondanks dat het leven vooral in de straat of buurt plaatsvindt. Geografisch gezien leven we in bredere cirkels. Wat niet bij jou in de buurt is – zorg, sport, maatschappelijke voorzieningen – moet elders aanwezig en bereikbaar zijn. Het leggen van verbindingen is bij uitstek een regionale aangelegenheid.'

Mark Hendriks

De regio Foodvalley ziet de kracht van het unieke beekrijke landschap tussen twee heuvelruggen: de Veluwse en de Utrechtse. Er is een forse bevolkingsgroei geraamd, die vraagt om een schaalsprong en het realiseren van voldoende voorzieningen en groen. Daarnaast zijn er in het landelijk gebied verschillende dilemma's die zonder heldere visie en sturing een risico vormen voor het landschap. Foodvalley zoekt een vergezicht dat de regio helpt aan een gezond en gelukkig toekomstbeeld binnen de grenzen van onze natuurlijke systemen.

Ademruimte voor de Foodvalley

Het plangebied
Regio Foodvalley ligt tussen de Nederrijn en het Nijkerkernauw, ingeklemd tussen de Utrechtse Heuvelrug en de Veluwe. Acht gemeenten werken hier samen – Barneveld, Ede, Nijkerk, Renswoude, Rhenen, Scherpenzeel, Veenendaal en Wageningen – voor deze prijsvraag aangevuld met Putten.

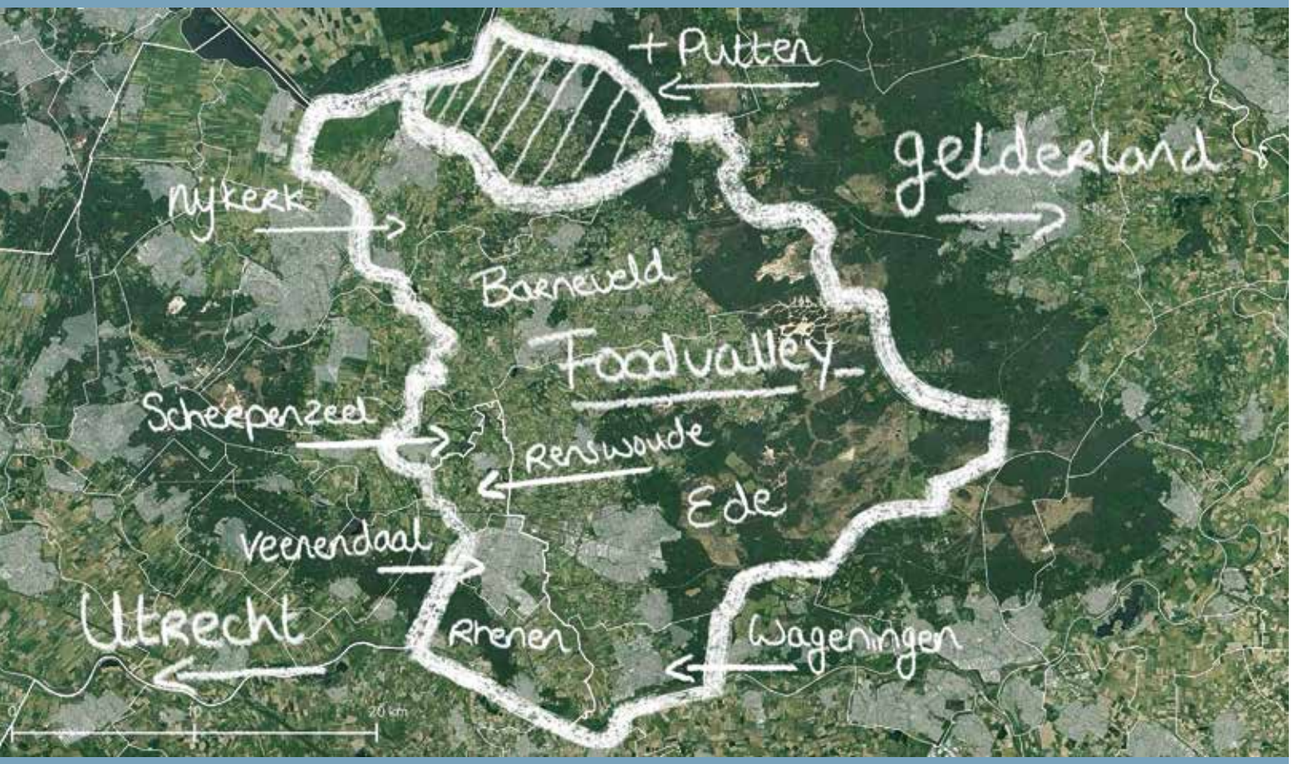

Opdrachtgevers en partners
Primaire opdrachtgever is Regio Foodvalley die in deze prijsvraag nauw samenwerkt met de negen gemeenten, Waterschap Vallei en Veluwe, provincies Gelderland en Utrecht. Verder is er intensief samengewerkt met de GGD Gelderland-Midden.

De ontwerpopgave van Foodvalley in een notendop. Bekijk het interview met de projectleiders.

Hoe ontwikkelen we een regio die gezond, veerkrachtig en gelukkig is en tegelijk de unieke identiteit van Regio Foodvalley versterkt? Hoe vinden we een betere balans tussen de (nieuwe) ruimtelijke opgave en bestaand gebruik? Waar kan ruimte ontstaan voor natuur en water? Hoe houden we het landelijk gebied sterk, leefbaar en toekomstbestendig, ingegeven vanuit onze identiteit?
De ruimtelijke opgave is groot in het landelijk en stedelijk gebied: 45 duizend nieuwe woningen, nieuwe werkgebieden, een duurzaam energiesysteem, mobiliteit die meegroeit én 2.000 hectare uitloopgebied om recreatiedruk te spreiden. Tegelijkertijd moeten landbouw, natuur en water in balans komen. Dit vraagt om systeemontwerpen die uitgaan van de kracht van het landschap zelf. Ontwikkeling moet gebaseerd zijn op de kenmerken van het natuurlijke systeem, om de regio ook in de toekomst ademruimte te geven.
Ontwerpteams zijn gevraagd om met beelden, verhalen en ontwerpend onderzoek te laten zien hoe identiteit, landbouw, natuur en verstedelijking in samenhang kunnen bijdragen aan een toekomstbestendige regio waar gezondheid en welzijn voorop staan. De opgave is vooral kwalitatief van aard met het ontwerpen van een visie voor een nieuwe ruimtelijke logica die richting geeft aan de keuzes van morgen. Hoe kunnen we daar vandaag al mee omgaan – welke stappen kunnen nu al gezet worden om het vergezicht dichterbij te brengen?

VOORBEELDREGIO
Tot nu toe begonnen ruimtelijke keuzes vaak bij beleid en cijfers. Gezondheid en geluk kwamen pas later, of niet, in beeld. Regio Foodvalley heeft dit omgedraaid en ontwerpteams gevraagd om te beginnen bij gezondheid en geluk. Daarvoor kregen zij hulp van de GGD Gelderland-Midden die gezondheid en geluk grijpbaar maakte. Het idee is om de grote thema's niet naast elkaar, maar mét elkaar aan te pakken. Om dit gebied, waar zoveel krachten samenkomen, uit te laten groeien tot een voorbeeldregio waar mens en landschap elkaar versterken.
Daarbij is het essentieel dat de ontwerpen gebaseerd zijn op de kenmerken van het natuurlijke systeem, met een toekomstbestendig bodem- en watersysteem als fundament. Dat vormt de basis voor een landschap met ademruimte voor inwoners, planten en dieren. Daarnaast is gevraagd om verbreding: welke andere factoren bepalen de gezondheid en het geluk van de regio in de toekomst? Vanuit dat vertrekpunt is gevraagd om ontwerpen die laten zien hoe de beleidsopgaven – verstedelijking, landbouw, natuur, water en gezondheid – in samenhang kunnen worden uitgewerkt.
Regio Foodvalley is een regio vol identiteiten, vol kansen en vol tegenstellingen. Hier komen de grootste opgaven van stedelijk én landelijk Nederland samen. Dat maakt het tot een unieke proeftuin om met ontwerpkracht richting te geven aan een wenkend perspectief dat de regio de ademruimte geeft waar het zo naar snakt.

> Hoe kan Regio Foodvalley zich gezond en gelukkig ontwikkelen, met respect voor de bestaande identiteit en op basis van een veerkrachtig bodem- en watersysteem?

> Zie je het voor je, Foodvalley 2.0? Een ademend en groen landschap van Heuvelrug tot Veluwe en van Nederrijn tot Nijkerkernauw. Waarin mensen en dieren gezond leven en gelukkig zijn. Regionaal verbonden, lokaal uitgewerkt en gebaseerd op natuurlijke systeemkenmerken. En waarin de drie hoofdopgaven in samenhang worden verkend: de schaalsprong in verstedelijking, natuurherstel en een robuust watersysteem en transitie van de landbouw. Met als resultaat een verkwikkend vergezicht dat ogen opent, perspectieven laat zien en inspireert. En daarmee de regio verder brengt.

RADEMACHER DE VRIES ARCHITECTEN: David Rademacher, Christopher de Vries,
Menno Brouwer
NFTU: Marina van Dijk

Nieuwe wegen voor een gezonde Foodvalley

Een gezonde leefomgeving vraagt om een ruimtelijke structuur die uitnodigt tot sport en beweging, die bescherming biedt tegen milieuverontreiniging en die mensen, dorpen, landschappen en voorzieningen met elkaar verbindt. In Foodvalley zou zo'n structuur niet misstaan. In de regio, gelegen tussen Veluwe en Utrechtse Heuvelrug, leggen de intensieve landbouw en de toenemende verstedelijking een grote druk op landschappen en natuurgebieden. Niet voor niets strijden meerdere opgaven om voorrang. Ten eerste het herstel van de bodem en de waterstructuur. Water moet langer worden vastgehouden, beekdalen verdienen ruimte en het landschap moet bestand zijn tegen droogte, piekbuien en hittestress. Ten tweede vraagt het agrarische middengebied om een duurzame transitie. De impact van de intensieve landbouw op bodem, water, luchtkwaliteit en biodiversiteit is groot. Tegelijkertijd vormt de agrarische sector het economische en culturele fundament van de regio. Ten derde staat Foodvalley voor een verstedelijkingsopgave. De komende jaren worden tienduizenden woningen toegevoegd rondom bestaande kernen, terwijl kwetsbare natuurgebieden nu al onder druk staan.
Het recreatieve en dagelijkse fietsnetwerk heeft de potentie om uit te groeien tot de drager van een brede ruimtelijke transformatie, waarmee deze opgaven worden aangepakt en de regio als geheel gezonder wordt. Door routes te koppelen aan beken, historische paden, dorpsranden, agrarische erven, sportvoorzieningen en nieuwe vormen van landbouw kan een regionaal systeem ontstaan dat gezondheid, landschap en economie met elkaar verbindt.

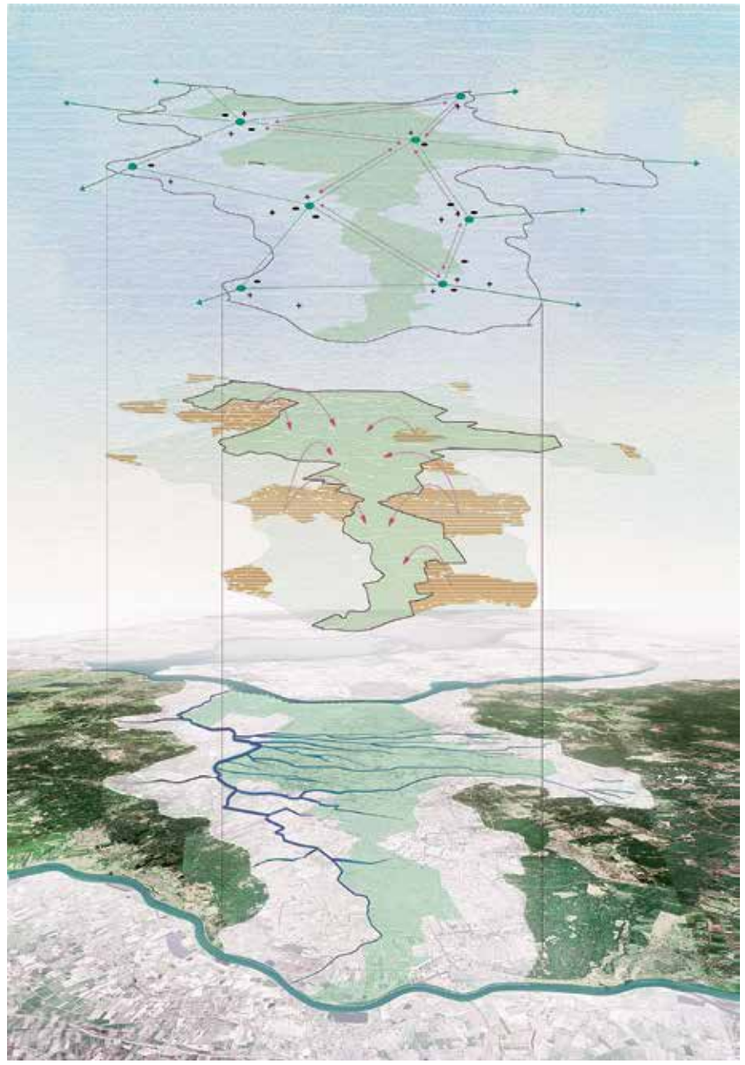

De netwerklaag verbindt water, verstedelijking en gezondheid tot één samenhangende ruimtelijke structuur voor het middengebied van de Foodvalley.

FIETSNETWERK | Foodvalley is de Gelderse Vallei, een glaciaal bekken tussen twee stuwwallen. In noord-zuidrichting vormt de Grebbelinie een sterke recreatieve en historische lijn. In oost-westrichting liggen de beken, maar deze zijn veelal gekanaliseerd, slecht toegankelijk en nauwelijks beleefbaar. Daar ligt dus een kans. Door de beekstructuren te ontwikkelen tot nieuwe regionale fietsverbindingen, ontstaat een groen-blauwe dooradering die de Veluwe, het middengebied en de Utrechtse Heuvelrug opnieuw met elkaar verbindt.
Daarmee kunnen meerdere gezondheidsdoelen – bescherming, bevordering en het verminderen van kwetsbaarheid – worden behaald. In het middengebied staat de luchtkwaliteit onder druk door fijnstof, onder meer vanuit de intensieve veehouderij. Geluidsoverlast door verkeer en landbouwactiviteiten beïnvloedt de leefkwaliteit. Door het gebrek aan robuuste groenstructuren is op warme dagen sprake van hoge gevoelstemperaturen. Het gebied nodigt bovendien niet uit om te bewegen, terwijl sportterreinen en zorgvoorzieningen relatief ver weg liggen. Met een vergrijzende bevolking wordt de bereikbaarheid van voorzieningen en sociale plekken hoe dan ook belangrijker.
Fietsen biedt uitkomst, en directe en indirecte gezondheidswinst. Direct, omdat dagelijks bewegen chronische ziekten helpt voorkomen en zowel de fysieke als de mentale gezondheid bevordert. Indirect, omdat een goed fietsnetwerk niet alleen de toegang tot school, werk, zorg en winkels vergroot, maar ook sport en ontmoeting stimuleert. Kortom, een veilig en aantrekkelijk fietsnetwerk verkleint gezondheidsverschillen als het niet alleen recreatieve doelen dient,

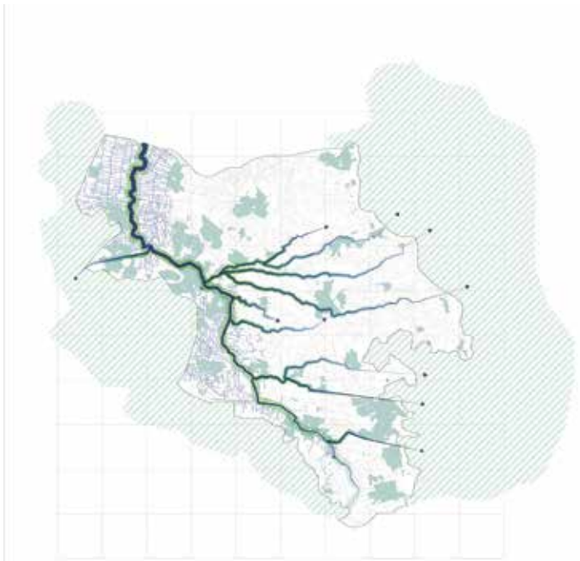

De beekdalen vormen de dragers van een nieuw regionaal netwerk van gezonde, aantrekkelijke en landschappelijk verankerde verbindingen in oost-westrichting.

maar ook het dagelijkse leven ondersteunt. Daarom richt de visie zich op routes die mooi en functioneel zijn, landschappelijk en sociaal, regionaal en lokaal.

Historische structuren | Het pilotproject Achterveld laat zien hoe deze visie zich vertaalt naar een concrete aanpak. Het dorp ligt tussen de Modderbeek en de Grote Barneveldse Beek en is typerend voor de dorpen in het agrarische middengebied. Om het dorp ligt een historisch netwerk van karrepaden, kerkenpaden en agrarische routes. Veel daarvan zijn door schaalvergroting en infrastructurele veranderingen verdwenen. Deze historische structuren gelden als vertrekpunt voor een nieuwe dooradering.
De aanpak bestaat uit vijf stappen. In de eerste stap fungeren nieuwe wandel- en fietsroutes langs de beken – die onder meer naar scholen lopen – als aanjagers voor beekherstel en klimaatadaptatie. De tweede stap betreft het herstel van cultuurhistorische paden en plekken. De derde stap is de uitbreiding van het netwerk door ontbrekende schakels weg te nemen en nieuwe rondjes om het dorp aan te leggen. De vierde stap gaat over het zorgvuldig positioneren van fietsroutes – om geluidsoverlast en verkeersdruk te voorkomen – en door schaduw, vegetatie en ecologische zones toe te voegen. De vijfde stap is het toevoegen van nieuwe programma's, zoals duurzame

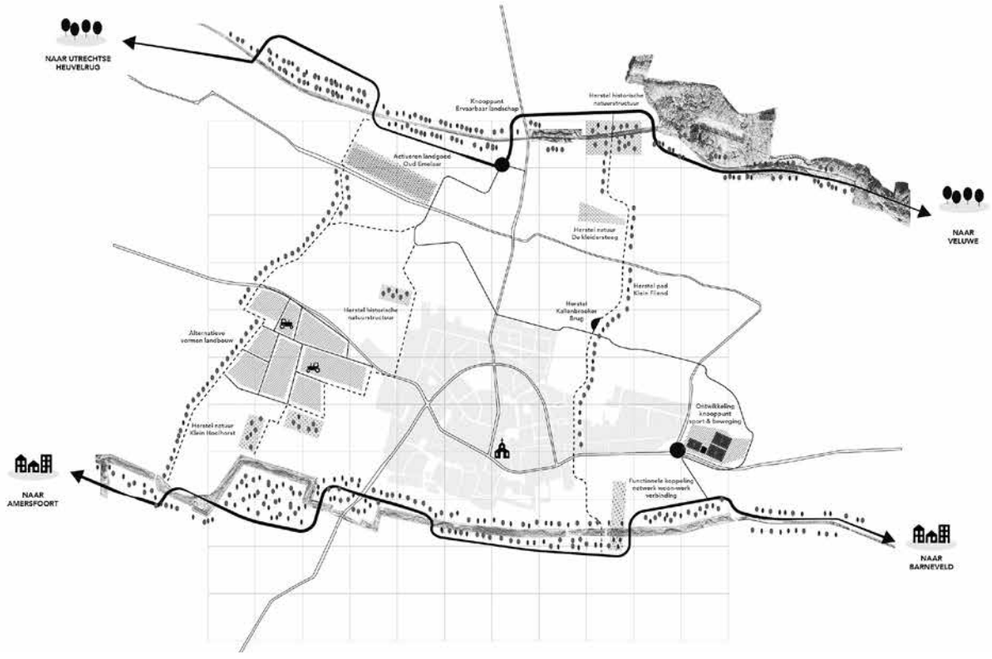

Kansenkaart voor een bottom-up ontwikkeling van een fijnmazig gezond netwerk, opgebouwd vanuit lokale routes, plekken en initiatieven in de haarvaten van de regio.

landbouw, zorgfuncties, sport, ontmoetingsplekken en kleinschalige recreatie.
Hieruit ontstaan drie ruimtelijke projecten. De 'gezonde beekroute' combineert doelen op het gebied van waterberging, ecologie, recreatie, luchtkwaliteit en verkeersveiligheid. Het 'permeabele landbouwblok' maakt het agrarische landschap toegankelijk en koppelt nieuwe paden aan duurzame teelten, voedselbossen, zorgwoningen, speellandschappen en nieuwe verdienmodellen. De 'dorpsrand als sport- en zorgknoop' is door de aanwezigheid van sportvelden, publieke ruimtes, zorgvoorzieningen en cultuur een levendige plek voor meerdere generaties.

SAMENWERKING | Het idee van een fietspadennet als regionale drager nodigt uit tot samenwerking. Provincies en waterschappen werken in de beekdalen aan waterveiligheid, klimaatadaptatie en ecologie. Gemeenten kunnen aan de slag met dorpsranden, woningbouw, veilige schoolroutes en voorzieningen. Agrariërs en grondeigenaren nemen deel door landschapsbeheer, erftransformaties, recreatieve functies en nieuwe vormen van duurzame landbouw. Bewoners profiteren van een veilige, aantrekkelijke en gezonde leefomgeving, recreanten hoeven niet langer alleen maar naar de toch al overbelaste natuurgebieden.

De waarde ligt in de combinatie van een regionaal vergezicht en lokale uitvoerbaarheid. De visie stelt niet één groot project voor, maar een reeks van samenhangende ingrepen die stapsgewijs worden uitgevoerd. Zogenoemde 'lijnprojecten' langs beken, 'zoneprojecten' in de landbouwgebieden en 'knooppuntprojecten' aan dorpsranden kunnen door verschillende partijen worden opgepakt. Tegelijkertijd dragen ze bij aan een regionaal doel: een gezonde en veerkrachtige Foodvalley. Het voorstel is overigens ook voor andere regio's interessant. Overal waar landelijke gebieden kampen met een versnipperd recreatienetwerk, klimaatopgaven rond bodem en water, een noodzakelijke landbouwtransitie en gezondheidsachterstanden, kunnen fietsnetwerken dragers zijn voor beweging, ontmoeting, waterherstel, landschapskwaliteit en sociaaleconomische perspectieven.
Gezondheid is niet slechts een medische of sociale opgave, maar ook een ruimtelijke. Door het landschap anders te ontsluiten, water en bodem als basis te nemen, het agrarische gebied toegankelijk te maken en dagelijkse beweging te stimuleren, groeit Foodvalley uit tot een symbool van volksgezondheid, gemeenschapszin en toekomstbestendige gebiedsontwikkeling.

Regionaal lijnproject waarin waterberging, gezonde mobiliteit en landschapsontwikkeling worden gekoppeld tot een nieuwe robuuste ruimtelijke structuur.

FABRICATIONS: Rens Wijnakker, Olv Klijn, Duong Bui, Laura Garcia, Fábio Alzate Martinez, Melissa Pearson, Chiching Chang
TNO: David Dooghe
Matthijs Ponte

Het nieuwe menu

Waar voorheen voedingsdeskundigen zich vooral zorgen maakten over de enorme hoeveelheden die Nederlanders op hun borden schepten, is de strijd voor een gezond dieet uitgebreid naar domeinen ver buiten het bereik van onze eettafels. Voedingsadviezen betreffen niet alleen de gezondheid van de eter zelf, maar ook die van de grond waarop voedsel verbouwd wordt en de effecten daarvan op de leefomgeving. Duurzaamheid, biodiversiteit en klimaatadaptatie zijn een integraal onderdeel van ons denken over eten. Dat geldt ook voor dit voorstel, over hoe gezonder eten tot een herinrichting van Foodvalley leidt. De landbouw in deze regio is in hoge mate gestoeld op de voedseladviezen van zestig jaar geleden, toen vlees en zuivel de ideeën over een gezond dieet domineerden.
De huidige, voornamelijk agrarische omgang met het land sluit niet aan bij de urgente opgaven waar Nederland mee te maken heeft. Het nu nog gangbare voedselproductiesysteem veroorzaakt 25 procent van de CO_2-uitstoot en 60 procent van het verlies aan biodiversiteit. De afnemende waterkwaliteit vormt op termijn een bedreiging voor de volksgezondheid. De hoge stikstofuitstoot van de intensieve veehouderij in Foodvalley schaadt de natuur en verschraalt het landschap.
De toekomst voor de boeren in het gebied is onzeker, met fysieke en psychische klachten tot gevolg. Volgens onderzoek van 113 Zelfmoordpreventie en LTO Nederland staat de landbouw in de top drie van sectoren met de meeste zelfdodingen. De onderzoekers wijzen naar de steeds veranderende wet- en regelgeving. Vooral agrariërs in de veeteeltsector lijden onder een gebrek aan toekomstperspectief en ervaren stress door onduidelijk beleid en het gebrek aan bestuurlijke slagkracht. De negatieve beeldvorming rondom de agrarische sector is eveneens een boosdoener.

SCHIJF VAN VIJF | Dat er perspectief gecreëerd moet worden voor de agrariërs in Foodvalley staat buiten kijf. Net als dat de grond waarop ze leven en werken, en van waar ze Nederlandse monden voeden, moet bijkomen van decennialange uitputting. Dat vergt een herinrichting waarbij het toekomstig landgebruik voldoet aan de principes van de nieuwe Schijf van Vijf. Hierin is een sleutelrol weggelegd voor de boon. Bonen zijn niet alleen een voornaam bestandsdeel in het menu van de toekomst, ze zijn ook uitermate geschikt voor het gezond maken én houden van de bodem. Een combinatie van granen en bonen ligt, zo blijkt, ten grondslag aan de meest succesvolle landbouwsystemen. Omdat peulvruchten (zoals tuinbonen, kikkererwten en lupinebonen) veel voedingstoffen uit de bodem opnemen, is kunstmest niet langer nodig – een product dat al heel lang schadelijk is voor de volksgezondheid (hier en overzees) en de kwaliteit van het bodem- en watersysteem. De teelt van graan en bonen gaat samen met kleinschalige veeteelt, waarbij de dieren gevoed worden met lokale reststromen.
De transitie naar een dergelijk landbouwsysteem heeft in Foodvalley vooral effect in het overgangsgebied tussen het agrarische middengebied en de Natura 2000-natuur van de Veluwe, waar uiteindelijk een stikstofvrije bufferzone zal moeten worden gerealiseerd. Beleidsmakers kiezen er nu nog voor om ontwikkelingen in deze strook te pauzeren, met uitzichtloosheid tot gevolg. Het is veel interessanter om op een aantal plekken in deze bufferzone uit te vogelen hoe de transitie naar een duurzame landbouw kan plaatsvinden. Zodat na verloop van tijd het landschap en de leefomgeving gezonder worden en boeren een geloofwaardig toekomstperspectief krijgen voorgeschoteld.

NIEUW ARCADIË | Putten kampt met een tekort aan voorzieningen en de vraag naar mantelzorg neemt snel toe. Hoewel gevoelens van angst en depressie hier minder vaak voorkomen, is de trend niet gunstig. De oplossing voor deze kwesties ligt deels in de bouw van collectieve woonvormen, soms in combinatie met regeneratieve landbouw. Lege erven en vrijkomende agrarische gebouwen worden herontwikkeld tot nieuwe woongebieden – zorgwoningen, coöperaties, meergeneratiewoningen en knarrenhoven. Hierdoor kan Foodvalley zich daadwerkelijk profileren als een aantrekkelijke en duurzame vestigingsplek. Dankzij de ligging bij de A28 en de spoorlijn Amersfoort-Zwolle zijn stedelijke voorzieningen goed bereikbaar. Met rotatie- en strokenteelt, langere rustperioden en precisielandbouw is in dit zogenoemde Nieuw Arcadië plaats voor een innovatieve en natuurinclusieve landbouw.
Ook Stroe ligt gunstig, nabij de snelweg A1 en het spoortraject Amsterdam-Berlijn. De internationale potentie is dan ook groot. Nu nog is de logistieke dienstverlening beeldbepalend, straks is het de beurt aan innovatieve vormen van voedselproductie. In het landschap komen *living labs* voor de agrarische variant van *research & development*: experimenten met kweekvlees, boslandbouw, kruidenrijke graslanden en landgoederen waar noten, wortels en boombast uitgroeien tot ‘nieuwe smaakmakers’.

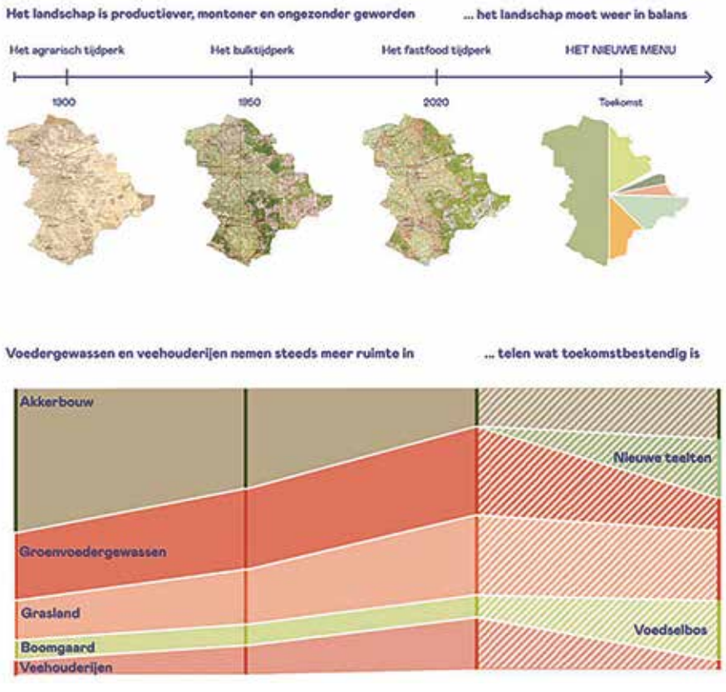

Tijd voor herstel: voorbij het fastfoodlandschap.

RESTSTROMEN | Bij Harskamp liggen de historische essen, die het decor vormen voor een hedendaagse versie van het klassieke potstalsysteem. Vroeger graasden schapen op de heide, waarna hun mest in een stal werd opgepot, waarmee vervolgens het bouwland werd bemest. In het nieuwe potstalsysteem zijn het stedelijke afvalstromen – gft, bermmaaisel, reststromen uit de voedingsindustrie – die opgepot, gecomposteerd of vergist worden. Het leidt tot een nieuwe nutriëntenketen waarin reststromen uit de stad de bodems verrijken waarop het voedsel voor diezelfde stad geproduceerd wordt. De essen zijn als landschapstype weer zichtbaar en komen in gebruik voor strokenlandbouw – een systematiek die sowieso goed is voor waterberging, bodemherstel en klimaatadaptatie. Dit nieuwe voedselsysteem creëert mogelijkheden voor dorpen om aan de randen van de essen moderne hofjes en ecologische wijken te realiseren.

Aan de noordrand van Ede krijgt de relatie tussen stad en ommeland opnieuw betekenis. In dit karakteristieke slagenlandschap voltrekken agrarische activiteiten zich voornamelijk achter gesloten staldeuren. De nadruk ligt op het combineren van het beste van twee werelden. Zo kan bijvoorbeeld fruitteelt bestaande wijken van nieuw elan voorzien, terwijl in het buitengebied zorg- en recreatiefuncties de stad dichterbij brengen. Samen zetten deze plekken de deur open naar een toekomst waarin agrariërs perspectief hebben en een hoofdrol spelen in het samenstellen van de gezonde menukaart van morgen.

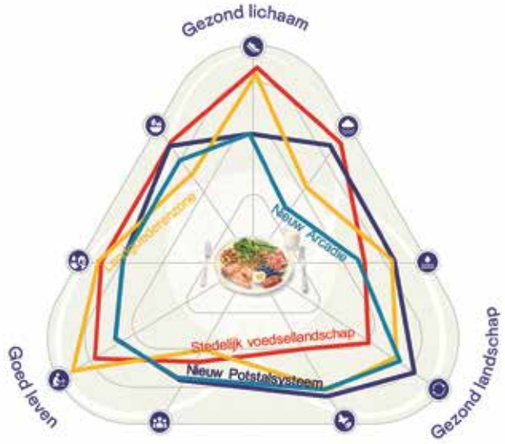

De vier *pilots* – Nieuw Arcadië, Landgoederenzone, Nieuwe potstalsysteem en Stedelijk voedsellandschap – tonen hoe brede gezondheid gerealiseerd kan worden.

Gezond lichaam
- Gezonde voeding
- Ruimte voor beweging
- Schone lucht en water

Gezond landschap
- Levend water en bodem
- Gesloten kringlopen
- Rijke flora en fauna

Goed leven
- Sociale verbondenheid
- Betekenisvol ondernemen
- Schoonheid en beleving

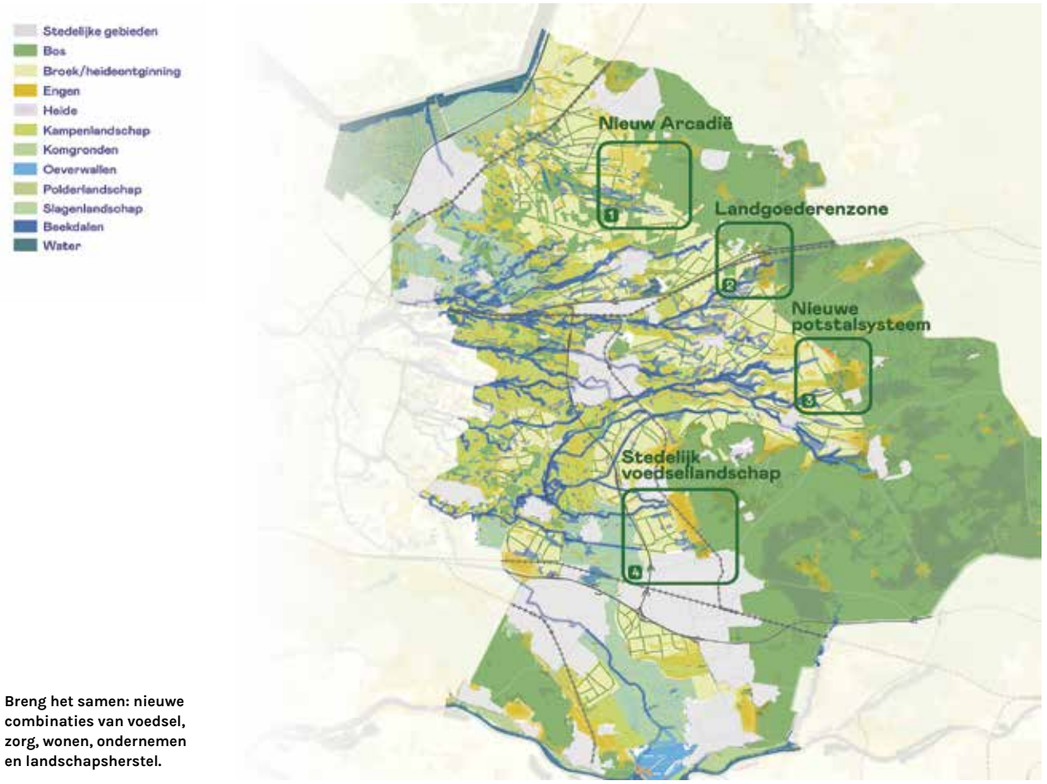

Breng het samen: nieuwe combinaties van voedsel, zorg, wonen, ondernemen en landschapsherstel.

De *pilot* Nieuw Arcadië bij Putten.

H+N+S LANDSCHAPSARCHITECTEN: Jasper Hugtenburg, Feline Verbrugge
WING PARTNER IN RUIMTE EN ONTWIKKELING: Frank Stroeken, Merel Gerritsen
WITTEVEEN+BOS: Rosanne Proost, Timon Verstoep, Stijn van de Ven, Maiko Izendooren

OverErven

Helende grondverbonden

In het landelijk gebied is het snijvlak tussen erf en regio cruciaal voor de verwezenlijking van een gezonde samenleving. Op dit schaalniveau gaan mensen relaties aan, niet alleen met elkaar, maar ook met de omliggende natuur. Het is een behapbaar schaalniveau, waarbinnen mensen zich op eigen kracht kunnen verplaatsen en zeggenschap hebben over hoe de leefomgeving eruit moet zien. Op de overgang van erf naar regio vormen mensen samen als het ware een ‘land-schap’, een aan een bepaalde gemeenschap toebehorend stuk land.
Toch staat dat schaalniveau – van erf naar regio – onder druk. Dat blijkt wel in de regio Foodvalley, waar de verbinding tussen mens en landschap abstract en afstandelijk is en bewoners zich nauwelijks betrokken voelen bij de plek waar ze wonen. Dit komt deels door een verstedelijkingsgolf die de afgelopen vijftig jaar voor een verspreid en versnipperd bebouwingspatroon heeft gezorgd. De leefomgeving kwam steeds meer onder druk te staan, en het versnipperde landschap beknelde de ontwikkeling van de landbouw. Het water- en bodemsysteem kan alleen met afgemeten ingrepen hersteld worden. Nieuwe woningen ontberen de benodigde recreatieve ruimtes. Kortom, het gebied zit op slot, waardoor de benodigde schuifruimte voor gezonde en duurzame initiatieven ontbreekt.
Toch zijn er mechanismen en ontwikkelingen die uitkomst kunnen bieden. Zo zijn duurzame boeren op zoek naar betaalbare grond (hoewel vaak tevergeefs) en wachten zij op vergunningen om maatschappelijk te kunnen ondernemen. Boeren met een gezond bedrijf zitten niet te wachten op een volgende ruilverkaveling, maar staan doorgaans wel open voor vrijwillige kavelruil. Ondertussen denken gemeenten, provincies en Rijk na over hoe door ‘waardeontwikkeling’ op erven de kwaliteit van het landschap gefinancierd kan worden. Bijvoorbeeld via woningbouw. Maar institutionele financiers als pensioenfondsen willen op basis van duurzame businesscases ook investeren in het landelijk gebied.

AUTONOMIE TERUGGEVEN | Bovenstaande komt niet op gang als er niet met vrijkomende erven ‘geschoven’ kan worden. En dat kan alleen als grond- en perceeleigenaren de handen ineenslaan. Het is zaak dat het landschap weer betekenis krijgt als de verbindende schakel tussen individu en regio. We zijn het verleerd om onszelf op die tussenschaal – dus tussen erf en regio – te organiseren. In Foodvalley kunnen collectieven van boeren, burgers en buitenlui die tussenschaal nieuw leven inblazen. Met de juiste ingrepen vergroten ze de kwaliteit van landschappen, terwijl ze op gebiedsniveau zorgen voor de verevening van grondwaardestijgingen en -dalingen. Maar bovenal kunnen ze grond ruilen om de juiste ontwikkelingen op de juiste plaats te krijgen en met maatschappelijke businesscases kapitaal aan te trekken voor een duurzame exploitatie. Uiteindelijk gaat het om het teruggeven van autonomie aan boeren, burgers en gemeenschappen, zodat zij zelf aan de slag kunnen met gebiedsplannen die via een landinrichtingsbesluit juridisch kunnen worden vastgelegd. Zo ontstaan vanuit het gebied handelingsperspectieven waarmee de regio vooruit kan.

Die autonomie – of het samenwerken op de schaal tussen erf en regio – krijgt gestalte in zogeheten ‘grondverbonden’. Dit zijn landschapscoöperaties van boeren en burgers, waarin wonen, werken, natuur en landbouw samenkomen. Net als op landgoederen zorgen deze verbonden voor beweging, natuurbeleving en voedselproductie, en voor menselijke interactie op de erven zelf en in het tussenliggende landschap.

COLLECTIEVE MAATREGELEN | De afbakening van een grondverbond vloeit voort uit het samenspel van regionaal ontwerp en lokaal initiatief. Op basis van de ondergrond en cultuurhistorie wordt bepaald waar grondverbonden door de overheid ondersteund worden en welke gebiedsdoelen daar gelden (zogenoemde ‘koplopergebieden’). Coöperaties kunnen zelf ook een voorstel voor gebiedsafbakening doen. Vaak zijn daarbij veelal publieke gebiedsopgaven gecombineerd met de individuele belangen en behoeften van burgers, ondernemers, boeren en eventuele financierders. Voorop staat dat een grondverbond maatschappelijke waarden nastreeft, op basis van een haalbare businesscase op gebieds- en bedrijfsniveau. Het grondverbond zorgt voor collectieve maatregelen, zoals natuurontwikkeling en de aanleg van recreatiepaden. Ook coördineert het de verdeling van individuele maatschappelijke baten, financiële verrekeningen en vrijwillige kavelruil.

OverErven gaat over waardecreatie op het individuele erf, de erfoverstijgende schaal van het grondverbond en het overerven op de volgende generatie.

Voor de oprichting van een grondverbond is een gedetailleerd stappenplan bedacht.

1. Koplopergebieden
Overheden bepalen waar welke ontwikkelrichtingen gewenst zijn. Zo worden koplopergebieden aangewezen waar functiemenging, wonen op erven, landschapsherstel en duurzaam agrarisch grondgebruik de ruimte krijgen. De doelen zijn helder, maar er is ruimte voor lokale invulling door grondverbonden – binnen afgesproken kaders en tijdsperioden.

2. Grondverbond
Boeren en andere grondeigenaren organiseren zich vrijwillig, met steun van de overheid, in een grondverbond. Ze brengen grondposities, beheeropgaven, ontwikkelwensen en investeringsmogelijkheden bijeen en verkennen de kansen voor landbouw, wonen en natuur. Het collectief betrekt erfbewoners, maatschappelijke organisaties, overheden en investeerders. Zo ontstaat een grondverbond dat brede maatschappelijke doelen nastreeft.

3. Gebiedsplan
Het grondverbond stelt een gebiedsplan op. Daarin komen ruimtelijke ingrepen, maatschappelijke prestaties, grondwaardeveranderingen, investeringen en beheer samen. De kosten en baten zijn inzichtelijk – van agrarisch natuurbeheer, groen-blauwe doorademing, recreatieve routes, de omslag naar biologische landbouw en het op verantwoorde wijze voortzetten van de gangbare landbouw.

4. Fundament
Binnen het grondverbond worden collectieve waardestijgingen en -dalingen van gronden, ontwikkelrechten en maatschappelijke baten en kosten naar rato gedeeld en vastgelegd in een ‘financieel en planologisch fundament’. Zo ondersteunen intensivering, extensivering, natuurontwikkeling, woningbouw en bedrijfsontwikkeling elkaar en ontstaat draagvlak voor verandering. Door de zo ontstane schuifruimte lost het grondverbond de financiële en maatschappelijke puzzel op. Hierdoor wordt financiering door banken of pensioenfondsen mogelijk en planologische verankering realiteit.

5. Bouwstenen
Het grondverbond is tevens de uitvoerder van collectieve maatregelen en projecten – op basis van landschappelijke inrichtingsprincipes en bouwstenen voor erven en percelen. De leden ruilen onderling percelen en boeren blijven hun bedrijfsvoering verbeteren met collectieve maatregelen, zoals de aanschaf van een mestvergister, weidevogelbeheer en de aanplant van bloemranden en houtsingels.

6. Landschapsbeheer
Het grondverbond sluit met overheden langjarige overeenkomsten voor landschapsbeheer, agrarisch natuurbeheer en het beheer van recreatieve voorzieningen. Inkomsten uit woningbouw, recreatie en duurzame pacht dekken de kosten.

7. Toekomst
Het grondverbond actualiseert met enige regelmaat het gebiedsplan. Dit op basis van nieuwe initiatieven, behaalde resultaten en veranderende maatschappelijke opgaven. Ook de organisatievorm kan doorgroeien. Zo ontstaat een ‘lerende organisatie’ die het landschap, de landbouw en de leefomgeving binnen afgesproken kaders blijft ontwikkelen.

Het stappenplan beschrijft hoe grondverbonden bestaande uit overheden, boeren, bewoners en investeerders samenwerken aan maatschappelijk waardevolle landschapsontwikkeling.

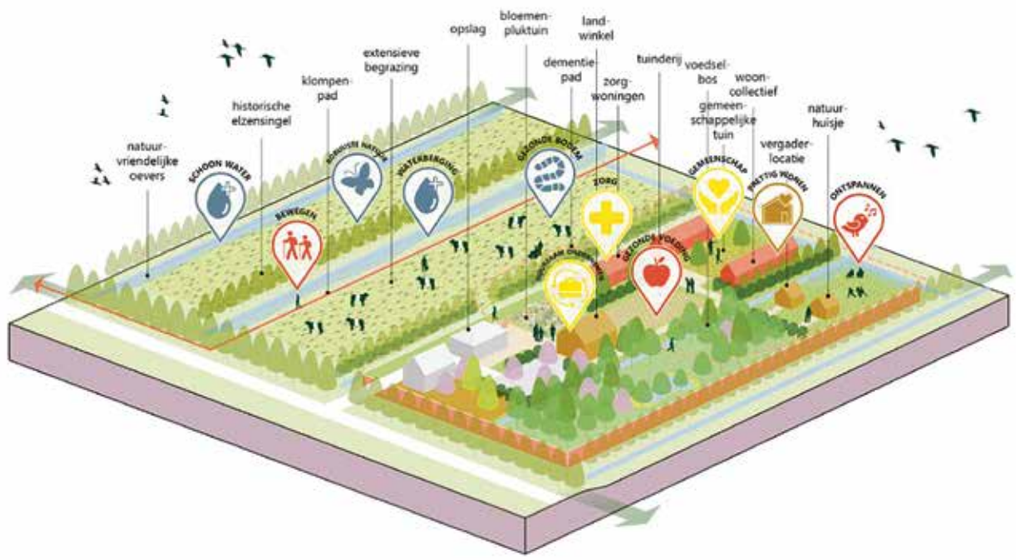

Op basis van een toekomstbeeld voor de volgende generatie vinden op en tussen erven transformaties plaats passend bij de identiteit van de plek en haar bewoners,

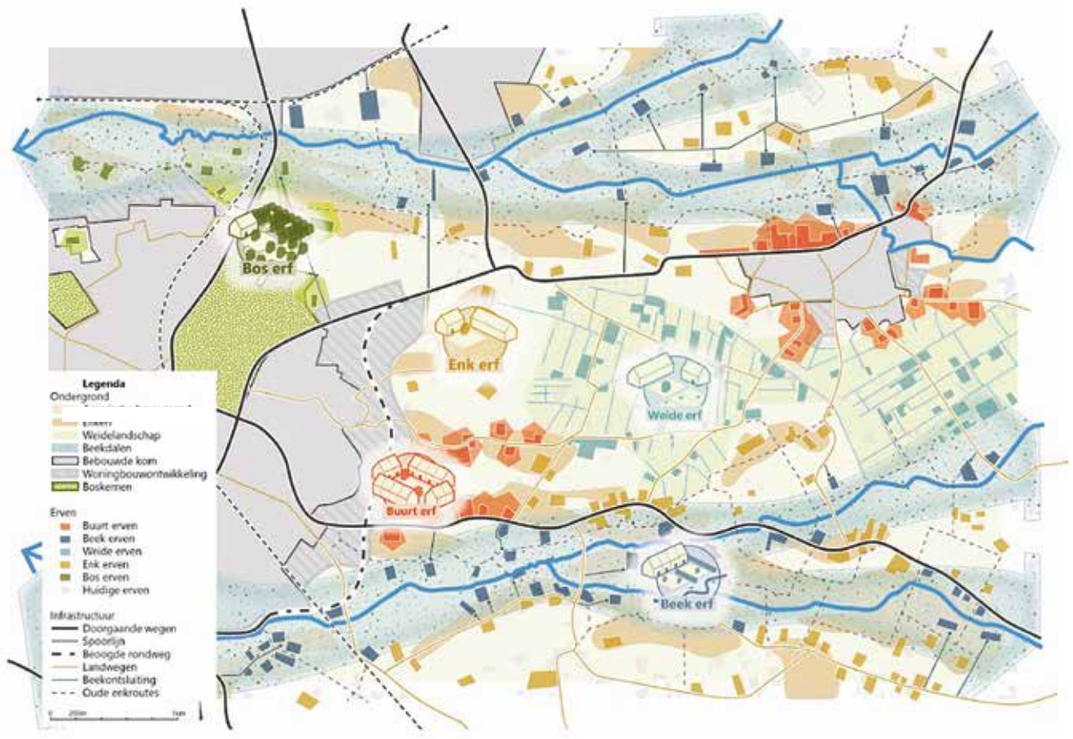

Het grondverbond (hier: Barneveld-Oost) ontwikkelt een gezamenlijk gebiedsplan en een businesscase met voldoende ademruimte waarin ruimtelijke ingrepen, maatschappelijke prestaties, investeringen en beheer worden verbonden. Passend bij de ruimtelijke logica van het gebied.

EERSTE PRIJS FOODVALLEY

Nieuwe wegen voor een gezonde Foodvalley

Rademacher de Vries Architecten, NTFU

Het moet gezegd: de drie voorstellen voor de regio Foodvalley zijn stuk voor stuk van hoog niveau. Ze bevatten eigenlijk alles wat van een Eo Wijersinzending verwacht mag worden: een sterk concept, een helder landschappelijk verhaal, een geloofwaardige realisatiestrategie en een palet aan maatregelen waar je bij wijze van spreken morgen mee kan beginnen.
Wat die laatste twee betreft is het voorstel OVERERVEN een inzending uit het boekje. Het plan om met zogenoemde 'grondverbonden' tot een construct te komen voor de duurzame herbestemming van vrijkomende boerenerven, wordt namelijk al in praktijk gebracht. Regionaal jurylid en wethouder in Ede Jan Pieter van der Schans verhaalt over hoe in Foodvalley onderzocht wordt op welke manier op lege erven en verlaten vakantieparken combinaties tussen woningbouw en andere functies mogelijk zijn. Hij noemt de voorgestelde tactiek waarbij agrariërs en andere grondeigenaren de handen ineenslaan om eigen projecten te combineren met maatschappelijke doelen – zorg, natuurbeheer, waterberging, recreatieve routes, de invoering van biologische teelten – dan ook zeer bruikbaar. Tegelijkertijd is dit precies waar het voor het tweede regionale jurylid Eveline de Kock wringt. Ja, het is implementeerbaar en ja, het is een doordachte strategie. Maar van een ontwerpprijsvraag als Eo Wijers verwacht de landschapsarchitect meer vernieuwing, meer prikkeling. Oftewel: ideeën die we nog niet kennen en nog niet doen, maar wel slim, verrassend en innovatief zijn.

INTERESSANTE TACTIEK | De andere juryleden zijn het met haar eens en stellen vast dat de inzending is afgedreven van het gezondheidsthema. De nadruk ligt op het mechanisme achter de herontwikkeling van erven – financiële verevening, kavelruil, woningbouw als investeringsmiddel. Daardoor wordt niet of nauwelijks duidelijk hoe het opnieuw in gebruik nemen van erven mensen gezonder maakt en gezondheidsachterstanden wegneemt. De schaal van het erf is zeker geschikt voor gemeenschapszin, dagbesteding en mantelzorg, maar een 'gespreid verstedelijkingsmodel' als dit zal er ook toe leiden dat bijvoorbeeld (zorg) voorzieningen, sportclubs en scholen minder goed bereikbaar zijn, zeker als bushaltes ver weg liggen. Al met al spreekt de jury van een interessante gebiedsontwikkelingstactiek die vergelijkbaar is met de rol die grondexploitaties hebben in stedelijke ontwikkeling. Maar om de herontwikkeling van erven te stimuleren onder het mom van gezondheid is te ver gezocht. De jury twijfelt of in de aangewezen 'koplopergebieden' grondeigenaren uiteindelijk het juiste zullen doen. Het team stelt dat er eisen gelden ten aanzien van de hoeveelheid groen, het beheer, het percentage sociale huur of het aantal zorgfuncties. Maar de jury vraagt zich af of corporaties en zorginstellingen zich in dit soort vastgoedontwikkelingen durven mengen. Daarnaast blijft onduidelijk wat uiteindelijk de gevolgen zijn voor het aanzien van het gehele Valleilandschap. De ruimtelijke eenheden van de grondverbonden zijn te klein om hier grip op te krijgen, het gevaar van verrommeling ligt op de loer.

STIKSTOFPLANNEN | HET NIEUWE MENU is een doorwrochte visie op hoe de omslag naar een ander landbouwsysteem op lange termijn zorgt dat het 'vetgemeste' en uitgeputte landschap herstelt en ons van 'gezond' en plantaardig voedsel voorziet. De inzending kan op veel waardering rekenen. Het getuigt van vakmanschap, in zowel de gedegen analyse als de complete uitwerking. Het team gaat de complexiteit van de landbouwtransitie niet uit de weg en formuleert een strategie voor hoe de omslag naar andere teelten en bedrijfsmodellen de agrarische sector van een economisch alternatief voorziet. Dit terwijl het landschap – door de jaren heen verzadigd geraakt met ammoniak en fosfaat – herstelt en van een nieuwe, maar op het verleden geënte identiteit voorzien wordt. De uitwerking met vier pilots in de zone langs de Veluwerand is sterk. Dit is immers het gebied waar met het oog op de nieuwe stikstofplannen de landbouw moet extensiveren. Het ontwerpteam laat zien hoe met oog voor landschappelijke kenmerken die metamorfose kan plaatsvinden. Denk aan de revival van het poststalsysteem bij Harskamp of nieuwe woonvormen met collectieve voedselteelten in het kleinschalige landschap rond Putten.

VEROORDELENDE BOODSCHAP | Hoewel het tijd kost om van dit 'fastfoodlandschap' te komen tot een 'botanisch landschap' en een geleidelijke overgang noodzakelijk is, vraagt de jury zich af of het team genoeg rekenschap geeft van de sociaal-culturele werkelijkheid. Want hoewel de financiële slagkracht van veel boeren groot is, en daardoor de transitie naar extensieve en *plant based* landbouwvormen kansrijk, kan de ietwat belerende toon van de inzending averechts werken. Het gevaar bestaat dat de impliciet veroordelende boodschap – 'waar jullie je geld mee verdienen deugt niet' en 'wat jij op je bord hebt liggen, is slecht' – in een gebied waar een op de zes gezinnen afhankelijk is van de landbouw, niet in goede aarde valt.
Rest de vraag wat inwoners hebben aan een plan dat vooral gericht is op het weer gezond maken van het landschap zelf. Ja, de uitstoot neemt af, het water wordt schoner en er zullen minder dierziektes zijn. Maar de inzending maakt nauwelijks duidelijk hoe dit het welzijn van de Foodvalley-bewoners op de korte termijn ten goede komt.

VAKER DE FIETS | De gezondheidseffecten van NIEUWE WEGEN VOOR EEN GEZONDE FOODVALLEY zijn overduidelijk. Het voorstel voor een fijnmazig, mooi en veilig fietspadennetwerk, om zo vraagstukken op het gebied van beekherstel, cultuurhistorie, bereikbaarheid, verkeersveiligheid en voedselproductie van antwoorden te voorzien, dient meerdere gezondheidsdoelen. Het werkt gezond gedrag in de hand, omdat mensen vaker de fiets zullen nemen – om te recreëren, voor dagelijks gebruik, om te sporten. Bovendien zorgt een uitgebreid fietsnetwerk dat alledaagse, maar essentiële bestemmingen beter bereikbaar worden, zoals school, werk, zorgvoorzieningen en winkels. Daarbij neemt de verkeersveiligheid toe en de geluidsoverlast door autoverkeer af.
De jury gelooft in de goed onderbouwde aanname dat met het verbeteren van bestaande en het aanleggen van nieuwe fietspaden het gehele Valleilandschap erop vooruitgaat. Door zich te richten op de beeklopen die van oost naar west lopen, verrijkt de inzending het reeds bestaande, noord-zuidgerichte routenetwerk. De uitwerking voor het gebied rondom het dorp Achterveld – gelegen tussen de Modderbeek en de Grote Barneveldse Beek – laat zien waartoe dat kan leiden. De aanleg van fiets- en wandelpaden langs nu nog gekanaliseerde beken, is een aanjager voor beekherstel, natuurontwikkeling en waterberging. Door rond het dorp historische kerke- en karrenpaden te herstellen en in het bestaande netwerk ontbrekende schakels toe te voegen, wil het ontwerpteam het agrarisch gebied beter doorgaanbaar maken. Boeren worden verleid om op de aangrenzende kavels over te gaan op duurzame teelten, de aanplant van voedselbossen of het uitbaten van speeltuinen of zorgfuncties. Op de knooppunten in het netwerk liggen bestaande en nieuwe sportterreinen, zwembaden, erfgoedlocaties en zorgvoorzieningen. Dit concept van lijnen (de beken), zones (de 'permeabele' landbouwgebieden) en knopen noemt de jury sterk, de grafische weergave ervan mooi.

HARTENKREET | De jury plaatst twee kanttekeningen. Ten eerste hoopt ze dat het team in het vervolg echt aan het ontwerpen slaat. Nu ogen de lijnen, knopen en zones schematisch, terwijl van ontwerpers verwacht mag worden dat ze bijvoorbeeld het tracé van een fietspad langs een kronkelende beek precies intekenen. Ten tweede een hartenkreet: de jury roept het team op om niet alle zandpaden te verharden. De afwisseling tussen harde en zachte paden is immers een groot goed.
Het finale besluit over welke inzending wint, spitste zich toe op de vraag of je de regio trakteert op een voorstel dat zacht landt, direct uitvoerbaar is en een uitnodiging naar alle inwoners. Of op een plan dat iets adresseert dat vroeg of laat moet gebeuren – de omslag naar een extensieve landbouw langs de Veluwerand – maar tegelijkertijd schuurt en confronteert, en hoogstwaarschijnlijk tot strijd en weerstand leidt. Het antwoord bleek niet zomaar te geven.

POSITIEVE ENERGIE | Enerzijds wil de jury recht doen aan misschien wel de grootste uitdaging waar dit gebied voor staat: de transitie naar schone en duurzame vormen van voedselproductie in een landschap dat aan het eind van zijn Latijn is. Het nieuwe menu legt een gelaagd en geloofwaardig voorstel op tafel waarmee bestuurders, beleidsmakers en agrariërs een verleidelijk en haalbaar toekomstperspectief kunnen bouwen. Anderzijds is de jury gevoelig voor de vertel- en uitvoerbaarheid van het plan. Of zoals een jurylid zegt: 'Er zijn voor deze regio al zoveel strategische visies gemaakt, maar er wordt niets gerealiseerd. Wat zou het heerlijk zijn om een voorstel te hebben dat echt gemaakt kan worden en zo positieve energie in het gebied geeft'.
Dat laatste is precies de kracht van Nieuwe wegen voor een gezonde Foodvalley. Het bevat een uitlegbare en sympathieke boodschap, die de gezondheid van inwoners overduidelijk goed doet en boeren makkelijker overtuigt. De 'zachte' aanpak om agrariërs mee te krijgen, de te verwachte gezondheidswinst en de constatering dat het concept ook in andere regio's is toe te passen, maken dat de keuze in het voordeel uitvalt van Nieuwe wegen voor een gezonde Foodvalley. De jury benadrukt dat ze in geen geval de stikstofproblematiek en de noodzaak van een landbouwtransitie wil bagatelliseren, maar het vliegwieleffect dat schuilgaat achter zoiets alledaags als een fietspadennet, is te goed om te negeren. Daarom gaat in Foodvalley de eerste prijs naar Nieuwe wegen voor een gezonde Foodvalley.

JURY: Hugo de Jonge, Yttje Feddes en Lea den Broeder. Toegevoegd vanuit de regio: Eveline de Kock en Jan Pieter van der Schans.

‘DE WERELD VAN RUIMTELIJKE ORDENING ligt me na aan het hart. Ik ben van huis uit geograaf en bestuurslid van de stichting achter het ruimtelijk adviesbureau Rho. Ook was ik vier jaar lid van de Raad voor de leefomgeving en infrastructuur en in die hoedanigheid verantwoordelijk voor het advies De stad als gezonde habitat. De insteek was vergelijkbaar met deze prijsvraag, en ging over hoe goed stadsontwerp tot gezondheidswinst leidt. Dan gaat het om het beschermen van mensen tegen schadelijke stoffen, om het voldoen aan milieunormen op het vlak van geluid en luchtkwaliteit.’
‘Maar het advies ging vooral over hoe ruimtelijke ordening en stedenbouw gezondheid en gezond gedrag kunnen bevorderen. Bijvoorbeeld door in wijken aanleiding te geven voor sport en beweging, door plekken te maken voor ontspanning en ontmoeting. Het advies stamt uit 2018 en het belang om bij ruimtelijke en stedelijke ontwikkelingen na te denken over gezondheid is sindsdien alleen maar toegenomen. Nóg meer mensen kampen met fysieke en mentale gezondheidsklachten, de samenleving vergrijst en de zorgkosten lopen op. Het is een maatschappelijk vraagstuk waar we iets mee moeten en hoe we de leefomgeving inrichten is cruciaal. Het is de beste manier om gezond gedrag te stimuleren en ziektes te voorkomen – waardoor op lange termijn de druk op de zorg afneemt en de kosten dalen.’
‘Ons advies ging over de stad, deze prijsvraag over de regio. Ook op dat schaalniveau zijn er manieren om gezondheidswinst te boeken. Denk aan de aanleg van fiets- en wandelroutes – die hebben vaak een regionale dimensie. Maar ook in het scheppen van condities voor gezond leven is ingrijpen op de regionale schaal noodzakelijk. Schoon water, de omslag naar andere landbouwvormen, de bescherming tegen overstromingen, enzovoorts.’

Zelfredzaamheid en veerkracht | ‘De prijsvraag sluit naadloos aan bij enkele aanbevelingen uit ons Rli-advies. Wij pleitten toen voor de inzet van ontwerpend onderzoek als middel voor bewustwording en kennisontwikkeling. Dat is precies wat de Eo Wijersstichting met deze prijsvragen ook doet.’

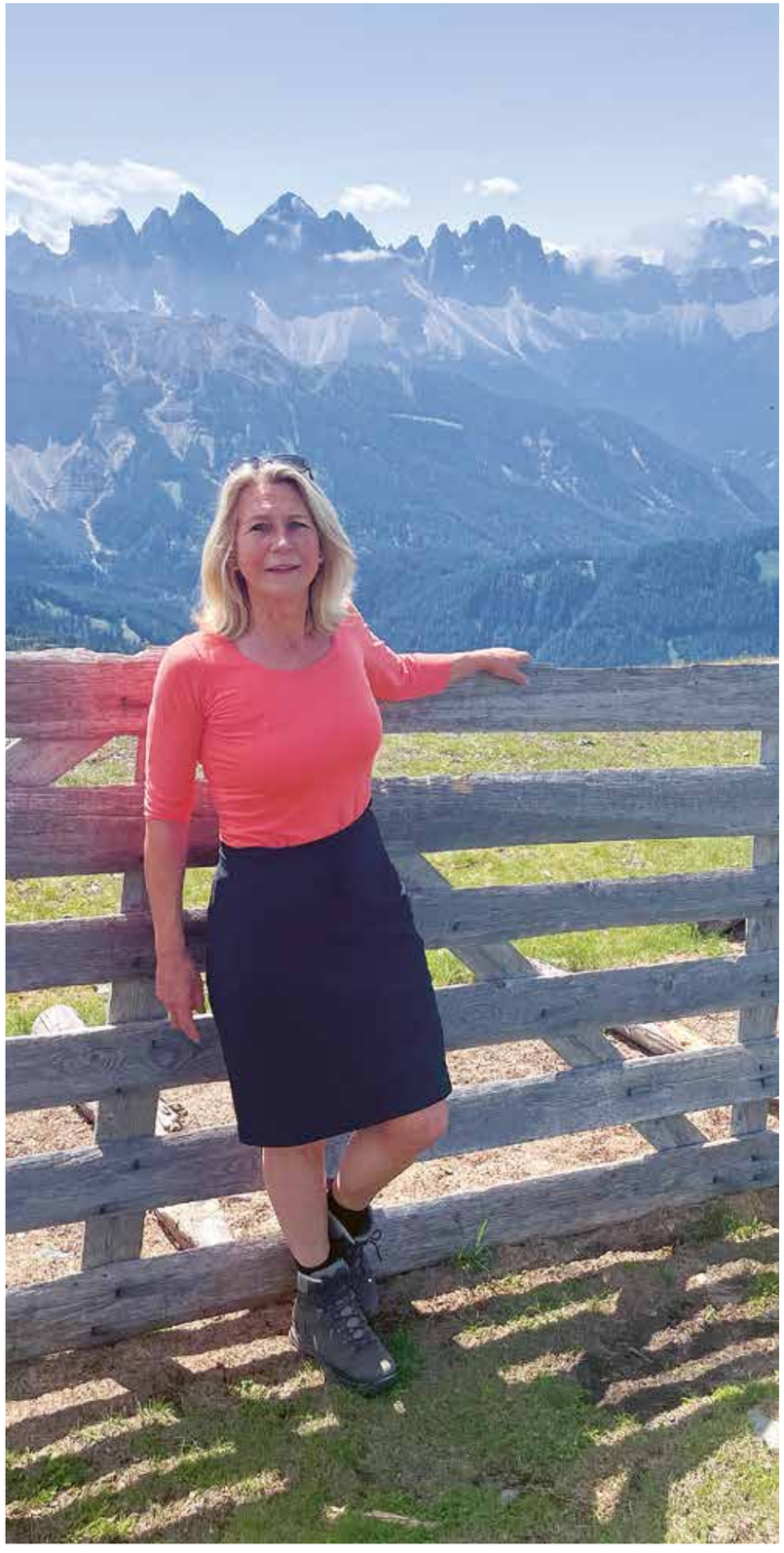

Ellen Peper zit in de Raad van Bestuur van coöperatieve zorgverzekeraar Univé. Voor deze editie van de Eo Wijersprijsvraag nam ze plaats in het Comité van Aanbeveling. ‘Ontwerpers moeten plannen maken die haalbaar en betaalbaar zijn.’

‘GEZONDHEID MOET VANAF HET BEGIN ONDERDEEL ZIJN VAN RUIMTELIJKE PLANNEN”

‘Ik zie meer overeenkomsten. Veel ontwerpteams besteden aandacht aan het proces, aan hoe aan de voorkant en in samenspraak met zoveel mogelijk stakeholders gezondheid als gezamenlijk belang gedefinieerd kan worden. Dat schreven we toen ook in het advies: gezondheid moet vanaf het begin volwaardig onderdeel zijn van ruimtelijke plannen en is geen toetssteen achteraf. Dat betekent wel dat iedereen hetzelfde verstaat onder de term "gezondheid". Het model over positieve gezondheid van Machteld Hubert helpt om de neuzen dezelfde kant op te krijgen. Gezondheid is in dit model niet versmald tot ziekte en zorg, maar gaat uit van zelfredzaamheid en veerkracht, van in hoeverre mensen in staat zijn zelf regie te voeren op hun dagelijkse activiteiten en wat er om hen heen gebeurt.’
‘Ook concludeerden we toentertijd dat het slim is om koppelingen te leggen met andere maatschappelijke transities. Dat brengt mij op hoe ik naar ontwerpers en planologen kijk. Ik verwacht dat zij het sectorale denken doorbreken en gezondheid in verband brengen met andere opgaven. Tegelijkertijd vind ik het belangrijk dat ze met plannen komen die haalbaar en betaalbaar zijn. In de eerste ronde zag je die worsteling. Dat teams met geweldige ideeën en toekomstbeelden kwamen, maar ze niet konden onderbouwen of het realistisch was. Laat staan wat de effecten zouden zijn op gezondheid.’

‘ALS ASPECT VAN GEZONDHEID IS HET BELANGRIJK DAT JE HET GEVOEL HEBT EIGENAAR TE ZIJN VAN JE LEVEN EN INVLOED HEBT OP JE LEEFOMGEVING’

Pure winst | ‘Dit betekent niet dat ik de bal alleen bij ontwerpers leg. Gezondheidspartijen hebben ook een taak. Dan kom ik weer op dat gesprek aan de voorkant. Ruimtelijke en gezondheidsprofessionals en beleidsmedewerkers uit beide vakgebieden moeten gezamenlijk doelen formuleren en bepalen wie waar verantwoordelijkheid voor draagt. Betekent dit dat wij als verzekeraar ons moeten bemoeien met ruimtelijke projecten? Jazeker, maar wel binnen de grenzen van wat mogelijk is en wat onze plichten zijn. Univé heeft een buurtfonds om gemeenschapszin en buurtgevoel te bevorderen – vanuit het idee dat sociale cohesie de algehele gezondheid goed doet. De projecten in dat fonds raken aan ruimtelijk ordening. Het gaat om het vergroenen van schoolpleinen, het plaatsen van buurtbankjes, de herinrichting van pleintjes, de organisatie van een tijdelijke buurtcamping en de aanleg van voedselbossen.’
‘Wat dat gesprek aan de voorkant betreft is deze prijsvraag nu al geslaagd. Door de opzet met regionale opdrachtgevers, juryleden uit de streek, regionale werkateliers en het aansluiten bij lopende initiatieven, zijn er al veel waardevolle contacten gelegd. Daarmee is de prijsvraag een middel gebleken om uiteenlopende partijen bij elkaar te brengen. Dat is los van de kwaliteit van de ingediende plannen pure winst.’

Mark Hendriks

MooiMaasvallei Bloeizone 2050

In de regio MooiMaasvallei dreigt, meer dan de rest van Nederland, een zorginfarct: meer ouderen, minder werkenden, stijgende zorgvraag en een tekort aan personeel. Al op korte termijn is dat onhoudbaar. Gelukkig werkt de regio hard aan een zorgtransformatie die inzet op preventie, gezondheid, geluk en welzijn. De droom is om in 2050 een ware *Blue Zone*, ofwel 'bloeizone' te zijn: een plek waar mensen opvallend gezond en gelukkig oud worden. In *Blue Zones* bewegen en eten mensen gezond en ervaren ze weinig stress. Ze hebben er sterke sociale netwerken, een doel in het leven en voelen zich verbonden met hun voedsel, leefomgeving en natuur.

Het plangebied
MooiMaasvallei omvat Noord-Limburg en Oost-Brabant met de gemeenten Land van Cuijk, Gennep en Bergen.

Opdrachtgevers en partners
Stichting Burgerkracht Limburg is de formele opdrachtgever en werkt hierin nauw samen met het IZA-project MooiMaasvallei. Hier is een brede groep partijen bij betrokken: het gezondheidsnetwerk MooiMaasvallei bestaat uit GGZ Oost-Brabant, Gemeente Land van Cuijk, gemeente Gennep, Gemeente Bergen (L), Pantein Maasziekenhuis, Syntein huisartsenorganisatie, Stichting Burgerkracht Limburg, Zorginstelling Dichterbij voor mensen met een verstandelijke beperking, welzijnsorganisaties Sociom en Synthese, GGD Hart van Brabant, Nederlandse Zorg Autoriteit, zorgverzekeraar VGZ en zorgverzekeraar CZ, VVT instelling Sint Anna. Partners zijn daarnaast: Unesco Maasheggen, Nationaal Park de Maasduinen, WWF-NL, Commonland en Bureau Stroming.

De ontwerpopgave van MooiMaasvallei in een notendop. Bekijk het interview met de projectleiders.

In 2050 is de Maasvallei tot bloei gekomen als een regio waar gezondheid, geluk en veerkracht vanzelfsprekend zijn. Mensen worden vitaal oud, de zorg is minder belast en gemeenschappen staan sterker. Domeinen als zorg, welzijn, landbouw, natuur, onderwijs en economie werken samen aan een gedeelde toekomst.
Het landschap vormt de basis van dit leven. Rivierarmen, oeverwallen, broekbossen en kwelmoerassen zijn hersteld en geven de vallei haar oorspronkelijke kracht en identiteit terug. Vrijstromende beken slingeren door het landschap en zorgen niet alleen voor biodiversiteit en waterveiligheid, maar ook voor plekken van ontspanning en ontmoeting.
De landbouw is in balans met bodem en water, werkt vooral met gesloten kringlopen en produceert grotendeels voor de lokale en regionale markt. Sommige ondernemers zoeken daarnaast actief de verbinding met de samenleving, bijvoorbeeld via de markt, horeca, zorg, kinderopvang of initiatieven als voedselbossen en de circulaire economie. Zo wordt landbouw niet alleen een productieve, maar ook een sociale en landschappelijke drager van de regio.

VANZELFSPREKEND
De openbare ruimte en dorpen zijn verweven met hun omgeving. Wandel- en fietsroutes nodigen bewoners uit om eropuit te trekken, elkaar te ontmoeten en te bewegen. Het landschap maakt gezonde keuzes vanzelfsprekend. Bewegen gaat moeiteloos, gezonde voeding is dichtbij en ontmoeting ontstaat op loopafstand. Het zorgsysteem is in balans met dit landschap. Gezondheidsbevordering, preventie en leefstijl zijn ingebed in de leefomgeving, waardoor de vraag naar intensieve zorg is afgenomen. Samenredzaamheid is de norm, bewoners ondersteunen elkaar, vaak via initiatieven die verbonden zijn met het landschap. Van gezamenlijke moestuinen tot ontmoetingsplekken in de natuur. Zorgprofessionals hebben daardoor meer ruimte voor wie hen echt nodig heeft.
De ontwerpuitdaging voor ontwerpers is om met name het gebied tussen de woonkern en het natuurgebied opnieuw betekenis te geven als gezonde leefomgeving. Het is de plek waar stikstofreductie en verduurzaming van de landbouw kunnen worden bereikt, waar water- en bodemsystemen kunnen worden hersteld en biodiversiteit de ruimte kan krijgen. Tegelijk moet het uitnodigen tot (mede)gebruik en trots oproepen.
Het ontwerp moet daarbij twee schalen verbinden. Op regionale schaal biedt het perspectief in het aanpakken van grotere systeemopgaven zoals waterbeheer, stikstof en landinrichting. In een goed ontwerp zijn deze systeemvraagstukken concreet uitgewerkt en maken ze verbinding met de kleinere, lokale schaal. Om de verbinding met de inwoners en lokale organisaties te behouden, is het ontwerp op lokale schaal open en modulair, als een 'menukaart' van behapbare en uitvoerbare onderdelen. Het burgerberaad kan met zijn budget van ruim 2,5 miljoen euro kiezen welke elementen worden uitgevoerd, terwijl andere onderdelen later kunnen worden toegevoegd of aangepast.
Zo ontstaat een ontwerp dat richting geeft aan de grote transities en direct bijdraagt aan het dagelijks leven van inwoners, hun geluk en gezondheid. Niet alleen het proces om te komen tot het ontwerp, maar ook het ontwerp zelf moet betrokkenheid genereren van lokale organisaties en bewoners. Zij zijn dan betrokken bij de agendavorming en via een uitvoeringsgericht ontwerp ook bij de uitvoering.

> Het resultaat van de ontwerpvraag is een omgeving die niet alleen mooi oogt, maar ook functioneert als motor voor vitaliteit. Mensen voelen zich trots en verbonden met hun omgeving, met elkaar en met het voedsel dat uit hun eigen landschap komt. MooiMaasvallei is in 2050 een echte Bloeizone: een plek waar mens en natuur elkaar versterken en waar de gedachten van Positieve Gezondheid en *One Health* dagelijks voelbaar zijn.

> Het is aan de ontwerpers om te laten zien hoe dit al binnen afzienbare termijn kan leiden tot het ontstaan van een eerste proeve van een gezond landschap, waarin lokale structuren en voorzieningen een stevige basis vormen.

WERKEND LANDSCHAP: Peter Hermens, Anne van Geel, Kai van Reenen,
Maarten Schenk-Verbruggen, Lisanne Veenbergen
FRUITZFORLIFE: Sjef van Dongen
LOUIS BOLK INSTITUUT: Antoine de Schipper

GezondheidsGeneratoren

Het landschap van MooiMaasvallei is gevormd door de Peelrandbreuk aan de westkant en de Maas aan de oostzijde. De rivier komt en gaat en staat in verbinding met kleinere wateren. Landgoederen, bossen, natuurreservaten (zoals de Maasduinen) en het werelderfgoed van de Maasheggen kleuren de omgeving.
Helaas neemt de veerkracht van dit landschap af, mede door menselijke activiteiten. Wegen doorsnijden landschappen, woningbouw is vaak winstgedreven. Water wordt te snel afgevoerd (met droogte tot gevolg), het landschap is voor velen een consumptiegoed – een gebied om te wandelen, te varen en te fietsen, of om op zoek te gaan naar verborgen schatten en appeltaart. Landbouw sluit ander gebruik uit en ondermijnt het gezondheidspotentieel.
Tegelijkertijd is ditzelfde landschap een vat vol kansen om de balans tussen mens en omgeving te herstellen. Dat blijkt al uit het overheidsbeleid, dat inzet op veerkrachtige natuurlijke systemen, klimaatbestendigheid, vitale ecologie en een perspectiefrijke landbouw. Het cultuurhistorische landschap en de aardkundige waarden zijn beschermd, en er is aandacht voor gemeenschapszin en het behoud van voorzieningen in dorpskernen. De uitdaging is om deze beleidsdoelen concreet te maken en te operationaliseren, het liefst met doelgerichte gebiedsontwikkelingen en met steun uit het gebied.

BREDE BLIK | Gezondheid moet met een brede blik bekeken worden. Een goed handvat hiervoor is het model voor Positieve Gezondheid en Leefomgeving (PGLO). Hierin is gezondheid opgesplitst in zes pijlers: lichamelijke functies, dagelijks functioneren, kwaliteit van leven, sociaal-maatschappelijk functioneren, mentaal welbevinden en zingeving. De boodschap van het model: al deze gezondheidsaspecten zijn onlosmakelijk verbonden met de kwaliteit van de leefomgeving. Door via GISdata de zes gezondheidsaspecten te koppelen aan concrete plekken en landschappelijke kenmerken ontstaat een beeld van waar kwaliteiten zitten en waar werk aan de winkel is. Zo staan de dorpen aan de Maas en op de Peelzoom er beter voor dan de dorpen in de Peelkern en jonge (heide)ontginningen. Groen en water zijn vrijwel overal nabij, maar toch zijn er nog genoeg gebieden die achterblijven op de aspecten ‘mentaal welbevinden’, ‘lichaamsfuncties’ en ‘dagelijks functioneren’.
De analyse toont ook kansen, bijvoorbeeld voor ‘arrangementen’ van duurzame landbouw, natuurontwikkeling en woningbouw. Dit met name op plekken waar externe drukfactoren ontbreken, het voorzieningenniveau op een laag pitje staat, de natuur verder weg ligt en de WOZ-waarde laag is. Het culturele aanbod concentreert zich in bebouwd gebied. Bostheaters, culturele programma’s in en aan de randen van natuurgebieden en nieuwe rituelen rond landschap, voedsel en seizoenen kunnen daar verandering in brengen.

BONDGENOOT | De crux is om landschap niet langer als decor te zien, maar als bondgenoot. Het doel is om grote ontwikkelingen én dorpsommetjes, om geïsoleerde plekken én ontmoetingsplaatsen, om bostheaters én buurthuizen een regionaal gezondheidsnetwerk te laten vormen. Maar wie maakt dit netwerk werkelijkheid? Dat zijn drie zogenoemde ‘gezondheidsgeneratoren’. We onderscheiden de mensen zelf, concrete plekken, en handelingen.

GENERATOR 1: de mens als producent van gezondheid
Mensen zijn vaak consumenten van het landschap. Daar moet verandering in komen. Gelukkig gaan in MooiMaasvallei – ‘de gezondste regio van Nederland’ – mensen al op een andere manier om met hun leefomgeving. Aanwezige initiatiefnemers en nieuwe ‘MooiMakers’ en ‘ValleiVerbinders’ nemen een andere houding aan en gaan aan de slag met de wereld om ons heen. Ze zijn niet de baas over het landschap en ook geen onderdeel ervan. Ze zien zichzelf als medevormgevers van een gezonde leefomgeving.

GENERATOR 2: plekken als groeiplaatsen
In MooiMaasvallei krijgen bepaalde plekken een specifieke gezondheidsuitdaging mee. Samen vormen deze groeiplaatsen een landschapsmozaïek. De landschappelijke kenmerken vormen een inspirerend en verbindend kader. In de Peelkern bijvoorbeeld ligt het accent op verbindingen tussen landbouw, innovatie en nevenfuncties, terwijl aan de Peelrand groeiplaatsen bestaan uit dorpsroutes, gemeenschapstuinen en knarrenhoven. In de Raamvallei ligt het accent op natuur en waterbeheer, in de Maasduinen op een andere omgang met de bossen en het recreatieve aanbod. In het jonge ontginningslandschap ligt de nadruk op duurzaam landgebruik, kleinschalige recreatie, innovatie en nieuwe vormen van samenleven. In de kernen gelden stedelijke programma’s als aanjagers van gezondheid.

GENERATOR 3: handelingen als groei-acties
Handelingen zijn burgerinitiatieven, activiteiten, festiviteiten en bezigheden in de breedste zin van het woord. Nu brengen ze vaak tijdelijk genot, met soms structurele negatieve effecten tot gevolg. Dat moet anders. Wanneer ons handelen de leefomgeving regenereert, gaan tijdelijk genot en permanente positieve impact hand in hand.

Vier interventies zetten de gezondheidsgeneratoren in beweging: stekken, enten, zaaien en bestuiven. Ze refereren aan het werk van de moestuinier en boomkweker. Gezondheid is immers niet iets dat je implementeert of uitrolt. Het is iets dat je cultiveert.

Stekken
In MooiMaasvallei zijn al veel mensen, plekken en handelingen die zich GezondheidsGenerator mogen noemen. Die worden geanalyseerd, gerangschikt op impact, en sterke generatoren worden versterkt, vergroot en verspreid.

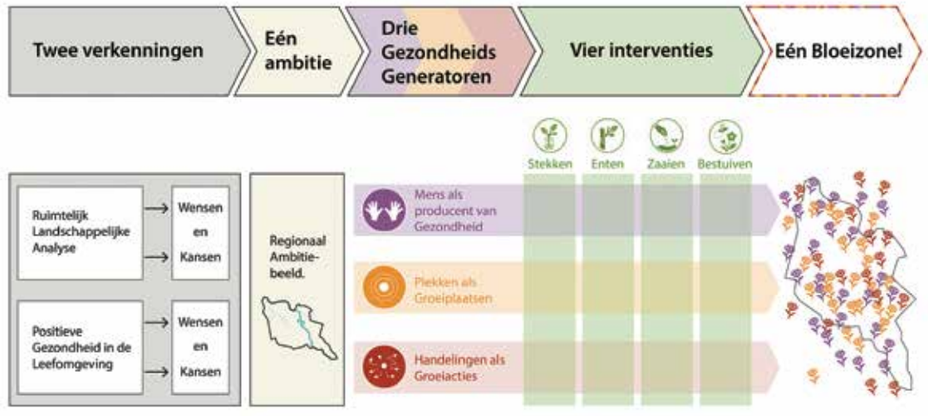

Met gezondheidsgenaratoren en interventies ontstaan een bloeizone.

Enten
Enten is een nieuwe loot op een bestaande stam plaatsen. Oftewel: bestaande ontwikkelingen ‘gezond’ maken door ze te verbinden met de thema’s uit het PGLO-model. Dit enten kan ingewikkeld zijn, in termen van tijd, capaciteit en complexiteit. Er speelt namelijk veel en elke ontwikkeling benaderen vanuit gezondheid is een brug te ver. Het is daarom nodig om te prioriteren en dit kan op twee manieren. Enerzijds door te focussen op grote ontwikkelingen, zoals de totstandkoming van Nationaal Park Nieuwe Stijl Maasduinen, woningbouwprojecten en de revitalisatie van vakantieparken. Anderzijds door kleine initiatieven die herhaalbaar zijn, voorrang te geven. Denk aan speeltuinen, hondenuitlaatplekken, wadi’s, parkeerplaatsen en schoolpleinen.

Zaaien
Dit gaat over het introduceren van nieuwe gezondheidsgeneratoren – passend bij het landschap, de lokale context en gestelde ambities. Gemeenschappen kunnen zelf generatoren bedenken of voorbeelden uit andere regio’s overnemen. Zoals fietsroutes langs verkooppunten van streekproducten, knarrenhoven waar ouderen samenwonen, een agrocultuurpark (zoals gerealiseerd in de Italiaanse stad Milaan), de Bosbus en het natuurtheater.

Bestuiven
Het PGLO-model kan technocratisch zijn en vatbaar voor systeemtaal. Het is niet het eerste waar men aan denkt bij het maken van ruimtelijke plannen. Bestuiven gaat dan ook over het leggen van verbindingen en het delen van kennis – evenementen, zichtbare interventies in de publieke ruimte en een knallende communicatiecampagne.

Een uitwerking voor Sint Anthonis toont hoe de methodiek van Gezondheidsgeneratoren leidt tot een dorpsplan dat op positieve gezondheid gebaseerd is. In het oude Peeldorp herbergt de randzone combinaties van woningbouw (met biobased materialen), landschap en natuur. De brink verandert in een ‘gezondheidsplein’ met dorpshuis Oelbroek als verzamelplek en ‘mentaal oplaadpunt’. Een ‘dorpsenergietuin’ levert energie en betrekt de gemeenschap erbij en bushaltes veranderen in ontmoetingsplekken. Een voedselbos, het ‘biobased beekdal’, de introductie van boslandbouw, meerdere plukroutes en een ‘ambachtenetalage’ verbinden bewoners met het buitengebied.

Bloeizone MooiMaasvallei. GezondheidsGeneratoren zetten het landschap van MooiMaasvallei in beweging.

MAD EMERGENT ART CENTER: René Paré
MOVARES: Paul Winkelmolen, Daan Laansma, Anouk van Deursen
ONTWERP TINEKE REIJBROEK: Tineke Reijbroek
AVANS: Marius Monen
WAGENINGEN UNIVERSITY: Paul van Zoggel
ROZO LAB: Rob Tieben

Maasverleiding

Waar de aarde leeft en de mens bloeit

Hoe ziet MooiMaasvallei eruit als gezondheid en geluk het vertrekpunt zijn? Om antwoord te geven op deze vraag hanteren we een zogenoemde ‘pixelmethodiek’. Gezondheid en welzijn zijn het einddoel, het landschap van MooiMaasvallei is het speelveld, en schoon water en een vitale bodem zijn de randvoorwaarden. Door het grondgebied van de regio te verdelen in pixels veranderen gebieden pixel voor pixel in veerkrachtige en gezonde leefomgevingen. Een keur aan bottom-upinitiatieven activeert gemeenschappen en werkt gezond gedrag in de hand. Dus niet één groots project, maar tal van kleinschalige projecten op beschikbare stukjes grond brengen landschapsontwikkeling en sociaal welzijn dichter bij elkaar. Het is zaak om voort te bouwen op wat er al gaande is. Van dorpsboerderijen en moestuinen, van de aanplant van heggen tot hardloopparden, van ontmoetingsplekken tot waterberging – de stapsgewijze herinrichting van pixels brengt gezond leven, participatie en landschapsherstel binnen handbereik.

Vijf ontwerpprincipes vormen een leidraad voor alle keuzes die binnen deze methodiek op tafel komen.
1. Van specialisatie naar verweving: landbouw, zorg, natuur, educatie, beweging en ontmoeting vinden zoveel mogelijk plaats op dezelfde plek.
2. Van schaalvergroting naar fijnmazige netwerken: kleine en lokale initiatieven worden verbonden tot een samenhangend geheel.
3. Van afstand naar nabijheid: voedselproductie, zorg en gemeenschap zijn zichtbaar en bereikbaar in de dagelijkse leefomgeving.
4. Van uitputting naar herstel: ingrepen zijn gericht op bodemherstel, waterberging, biodiversiteit, rust en ontspanning en gemeenschapszin.
5. Van reactief naar preventief: gezond eten, bewegen, ontmoeten en herstellen zijn integrale onderdelen van de ruimtelijke inrichting, zodat gezond gedrag straks vanzelfsprekend is.

VLIEGWIEL | Om een en ander af te bakenen geldt voedselproductie als vliegwiel. Voedsel is immers de primaire verbinding tussen mens en landschap en de meest tastbare vertaling van de vijf ontwerpprincipes. Daarnaast geeft voedselproductie invulling aan meerdere welzijns- en gezondheidsindicatoren, zoals het stimuleren van gezond eten, zingeving en sociale cohesie (door gezamenlijk voedsel te telen), de zorg voor landschapsidentiteit (door de teelt van streekeigen gewassen) en het gezond maken van het bodem- en watersysteem (door natuurinclusieve en biologische vormen van voedselproductie).
Er zijn zoals gezegd tal van lokale initiatieven in MooiMaasvallei. De jongere die een avond organiseert over inclusiviteit, de vijftigplusser die de lokale oogst verdeelt, de boer die burgers voorlicht over de betekenis van het landschap. Het is een fijnmazig netwerk van mensen, talenten en plekken, een hedendaagse meent voor gedeeld beheer en gezamenlijke verantwoordelijkheid. Iedereen die wil, kan aanhaken.
Toch komen lang niet alle initiatieven uit de verf en veel projecten bereiken geen breed publiek. Het ontbreekt niet aan bereidheid, maar aan een vliegwiel dat initiatieven laat doorgroeien tot maatschappelijke bewegingen.
De pixelmethodiek brengt hier verandering in. Door te verleiden en te verbinden, door initiatieven te positioneren op het snijvlak van idee en behoefte, door mensen met een idee te verbinden aan mensen met een stuk grond of een leegstaand gebouw.

DIGITAAL BUURTHUIS | De eerste stap is om initiatieven zichtbaar te maken. Buurthuizen zijn herkenbare locaties waar bewoners worden geïnformeerd, nieuwe ideeën tot leven komen en gemeenschappen opbloeien. Technologie kan dit ondersteunen: een app maakt als ‘digitaal buurthuis’ initiatieven zichtbaar, verbindt mensen en houdt participatie laagdrempelig, door haar speelse vorm.
Als grootschalige landbouw terugloopt en boeren zonder opvolger stoppen, komen locaties vrij. Deze kleine stukjes landschap of gebouwen zijn geschikt voor een nieuwe, betekenisvolle invulling. Deze restruimtes – of beter gezegd: pixels – nodigen uit tot pionieren en zijn geschikt om de vele ideeën en initiatieven die er leven tot wasdom te laten komen.

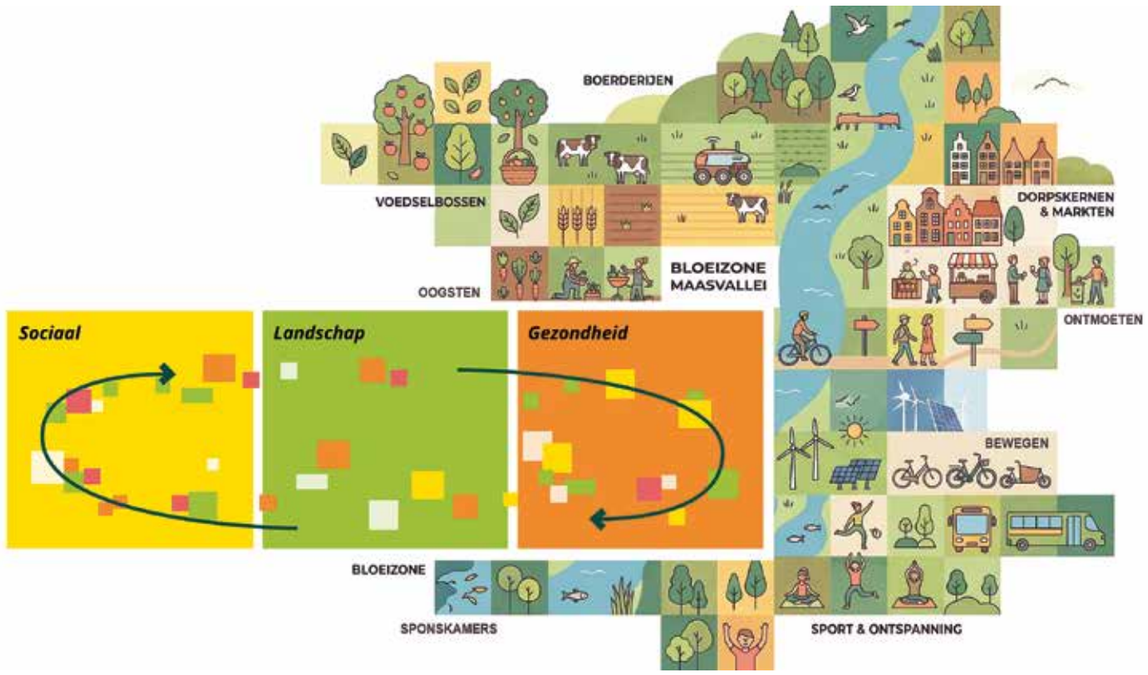

Tal van kleinschalige projecten op beschikbare stukjes grond brengen landschapsontwikkeling en sociaal welzijn dichter bij elkaar.

Daarom worden ze in het digitale buurthuis zichtbaar gemaakt. Zo kan de jongere een pand vinden voor zijn avonden over inclusiviteit en kan de vijftigplusser op een oude landbouwkavel een dorpsakker maken.

Bij elkaar opgeteld vormen de heringerichte pixels een fijnmazig netwerk van allerlei functies, waarbinnen door gerichte en lokale keuzes het landschap herstelt en een gezonde leefomgeving binnen handbereik komt. Natuurinclusieve landbouw, sociale voedselbossen en moes- en pluktuinen zijn de norm, lokale voedselketens dragen bij aan landschapsontwikkeling en gemeenschapszin. Overal zijn ommetjes te maken en zorgen ontmoetingsplekken voor sociale samenhang en het bestendigen van de lokale cultuur.
Niet het financieel gewin, niet de belasting van het landschap, maar langdurige gezondheid, wederzijdse beschikbaarheid en het herstel van de biodiversiteit staan centraal. Uiteindelijk draait het om het trotse gevoel van samen bouwen aan een duurzaam en gezond landschap. Dat landschap is geen statisch decor, maar een drager van de gemeenschap. Dat is precies het wezen van deze methodiek: het begint bij de grond onder onze voeten, bij de pixels die wachten op jouw idee.

RADICAAL KIEZEN | Landschap en welzijn zijn losgeraakt van elkaar. Een systeem dat de leefomgeving verschraalt en de volksgezondheid pas achteraf repareert, is verkeerd ingericht. Dit moet anders en dit kan anders. De MooiMaasvallei staat op een kantelpunt. Doorgaan met sectorale oplossingen of radicaal kiezen voor welzijn als organiserend principe. Dus kiezen voor verweving in plaats van specialisatie, voor nabijheid in plaats van afstand, voor herstel in plaats van uitputting, voor preventie in plaats van reactie.
Langzaamaan ontstaat een landschap dat gezond gedrag niet oplegt, maar uitlokt. Een omgeving die soms zorg behoeft, maar welzijn als gemeenschappelijk uitgangspunt heeft. Waar gezondheidsnormen niet van bovenaf zijn opgelegd, maar van binnenuit geworteld. Een landschap dat stoelt op de overtuiging dat gezond leven begint bij de plek waar je staat. Een gezonde geest in een gezond landschap. Pixel voor pixel, mens voor mens.

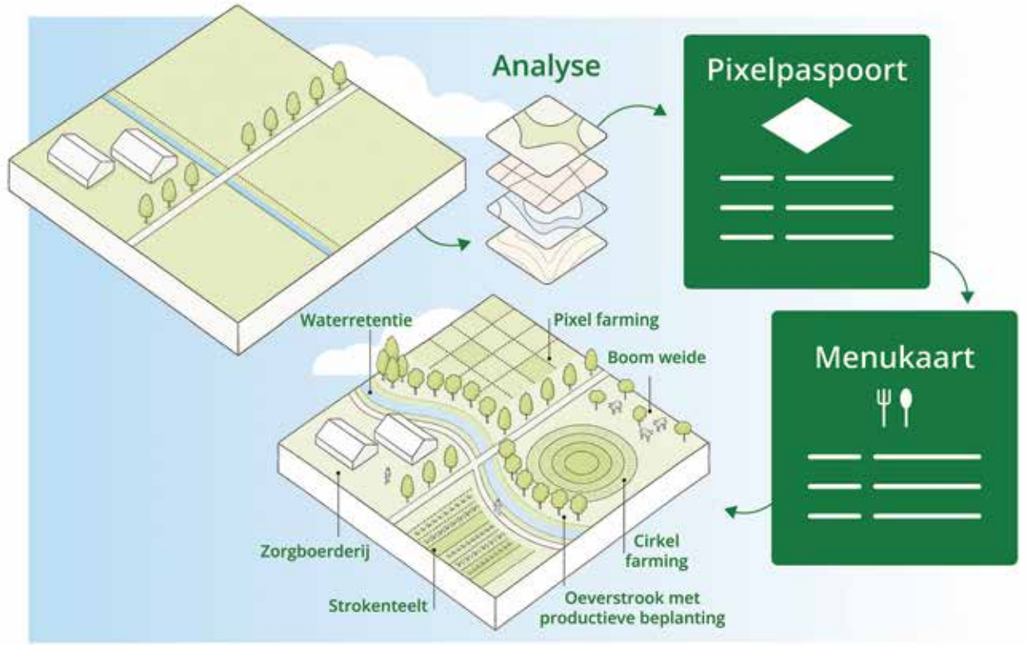

Van analyse naar inrichting: het pixelpaspoort brengt de kenmerken en kansen van een plek in beeld. Via de menukaart worden deze vertaald naar passende ingrepen voor een gezond, productief en klimaatbestendig landschap."

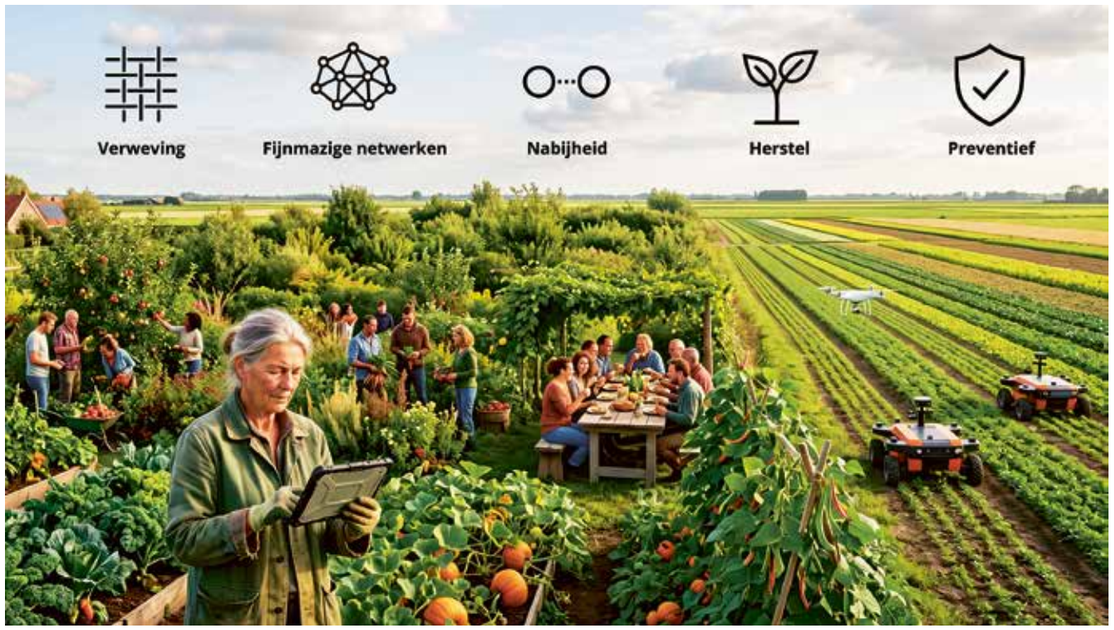

De ontwerpprincipes van het pixellandschap.

Welzijn is integraal onderdeel van deze transitie.

RHO ADVISEURS: Guido van Loenen, Stefan la Grand, Jos Leijten, Peter Steehouder, Kai Nieuwenhuizen, Donne Gerlich, Wouter Nouwens
SAB: Arnold Meijer, Wout Velthof

Who’s Afraid of Red, Green & Blue?

Naar een bloeizone in MooiMaasvallei

De inrichting van onze leefomgeving – ook die van MooiMaasvallei – is efficiënter dan ooit. De landbouw is opgeschaald, infrastructuren zijn geoptimaliseerd en vrijwel alle systemen ingericht op bereik, controle en productiviteit. Tegelijkertijd is overal sprake van dezelfde paradox: we zijn onder meer door digitalisering meer verbonden dan ooit, maar voelen ons minder verbonden met elkaar en de plekken waar we leven. In de MooiMaasvallei is die spanning tastbaar. Voorzieningen verdwijnen uit kleine kernen, dagelijkse verplaatsingen duren langer en spontane ontmoetingen zijn nauwelijks nog onderdeel van het dagelijks leven. Gelukkig is er een tegenbeweging: bewoners starten initiatieven, organiseren een burgerberaad en zoeken opnieuw verbinding met elkaar en de omgeving. De regio staat daardoor op het kantelpunt tussen vervreemding en ‘herverbinding’.
Die paradox houdt verband met de staat van het natuurlijk systeem. De bodemkwaliteit holt achteruit, water wordt te snel afgevoerd (met tekorten tot gevolg) en ecosystemen ontberen samenhang. Als het gaat om productiviteit ‘functioneert’ de regio prima, maar wel op een manier die ten koste gaat van gezondheid, biodiversiteit en leefkwaliteit. De opgave is dus niet om méér uit het systeem te halen, maar om het opnieuw in te richten. Zodat het dagelijks leven in het teken komt te staan van gezondheid, gemeenschapszin en binding met het landschap.

Dit geldt ook voor de netwerken in de regio. We reizen moeiteloos over grote afstanden, maar ommetjes en wandel- en fietsroutes naar voorzieningen delven het onderspit. MooiMaasvallei is als regio bereikbaar, maar intern niet verbonden – dorpen onderling, met het landschap, in de dagelijkse routines. Daarmee ligt het probleem op tafel: niet een gebrek aan systemen, maar een gebrek aan samenhang. Tussen mens en omgeving, tussen beweging en ontmoeting.

BLOEIZONE | MooiMaasvallei wil een ‘bloeizone’ zijn, een regio waar gezondheid niet het sluitstuk van beleid is, maar de uitkomst van hoe de leefomgeving is opgebouwd. Anders gezegd: een gebied waar mensen zich verbonden voelen en actief deelnemen. Waar bodem, water en landschap bijdragen aan welzijn, en waar bewegen en ontmoeten vanzelfsprekende onderdelen zijn van het dagelijks leven.
Om die omslag naar een bloeizone ruimtelijk en bestuurlijk hanteerbaar te maken, zijn drie lagen gedefinieerd: Red, Green en Blue. Green is de basis: bodem, water en landschap zijn sturend voor nieuwe ontwikkelingen. Blue verbindt die groene basis met het dagelijks leven, via waterlopen, routes en knooppunten. Red brengt het geheel tot leven: gemeenschappen, voorzieningen en plekken waar mensen zich thuis voelen en samenkomen. Gezondheid ontstaat waar bodem en water ruimte maken, netwerken ontmoeting stimuleren en gemeenschappen zich binden aan de omgeving. Er is nog een vierde, minder zichtbare, maar cruciale laag: de sociale binding tussen mensen. Die bepaalt of een plek niet alleen functioneert, maar ook betekenis heeft. In een gezonde leefomgeving voelen mensen zich gezien, betrokken en in staat om invloed uit te oefenen op hoe die leefomgeving eruitziet.

De samenhang tussen al die lagen krijgt in MooiMaasvallei verschillende ruimtelijke verschijningsvormen. De Peelrand ontwikkelt zich van een harde grens tot een overgangslandschap, waar natuur, extensieve landbouw, water en nieuwe woonvormen in elkaar grijpen. De agrarische zone verandert van een productielandschap naar een regeneratief systeem, waarin de boer producent is van gezond voedsel en beheerder van bodem, water en natuur. De zones langs de Maas bieden plaats aan natuur, recreatie en klimaatadaptatie. De Maasduinen hebben een sleutelrol in ecologisch en hydrologisch herstel. In dit gebied zijn scherpe ontwerpkeuzes noodzakelijk. Verdroging, verstoring van grondwaterspiegels, vermesting en de slechte waterkwaliteit in de beken zetten de instandhoudingsdoelen onder druk. Daarom is van alles nodig: sloten verondiepen of dempen, waterpeilen verhogen, beekbodems ophogen of hermeanderen, de aanleg van bufferzones rond kwetsbare vennen, ruimte maken voor open heide en natte gradiënten. De Maasduinen is bij uitstek een proefgebied voor hoe het streven naar een bloeizone vanuit ecologisch oogpunt geloofwaardig blijft.

ANDERS SAMENWERKEN | In Siebengewald bijvoorbeeld, aan de rand van de Maasduinen, ontstaat een natuurlijk landschap waar water wordt vastgehouden, natte teelten aansluiten op de hydrologische logica en routes en beekstructuren en een uitkijktoren het gebied beleefbaar maken. In Escharen is de meanderende beek straks de drager van nieuwe woonclusters in het groen, in Sint Anthonis krijgt een voormalige geitenboerderij een nieuwe inrichting met voorzieningen, ontmoetingsplekken, zorgfuncties en sportfaciliteiten. In Vierlingsbeek groeit het station uit tot dé entree van de regio.

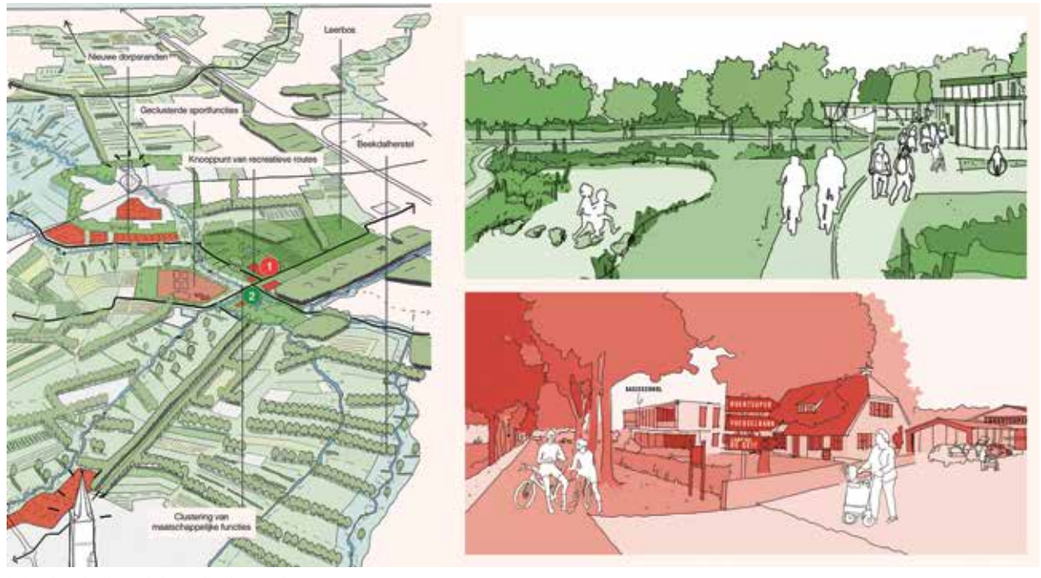

Geitenhouderij wordt levendig dorpserf.

Samenhangend netwerk van red, green & blue.

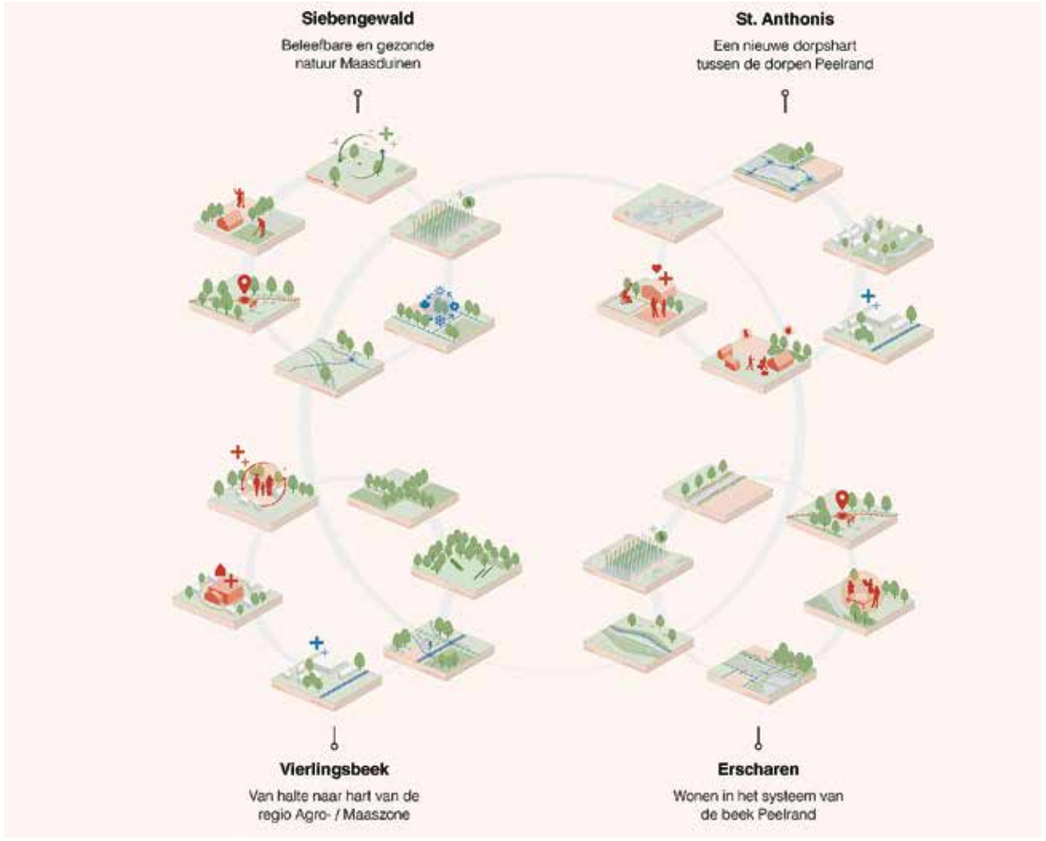

Gerichte combinatie per locatie van rode, blauwe en groene maatregelen.

Op die plekken is duidelijk wie met de opgaven aan de slag moeten. In Sint Anthonis ligt het initiatief bij de grondeigenaar, de dorpsraden en de gemeente, in Escharen bij een bewonerscollectief, de grondeigenaar en de landschapsbeheerder.
In Vierlingsbeek is een voortrekkersrol weggelegd voor de gemeente, onderwijsinstellingen en mobiliteitspartners.
En in Siebengewald ligt de bal bij het waterschap en de natuurbeheerder. Zo is ook de uitvoering gekoppeld aan de logica van de plek.
Er is bovendien een andere manier van samenwerken nodig. Niet denken in stakeholders, maar in 'baathouders'; partijen die aantoonbaar baat hebben bij een gezonde leefomgeving. Bewoners profiteren van een hogere leefkwaliteit, ondernemers van reuring en levendigheid, het waterschap van robuuste watersystemen. Zorg- en welzijnspartijen willen dat de druk op het zorgsysteem afneemt, natuurbeheerders gaan voor sterke ecosystemen. Sommige baathouders kunnen shareholder zijn: niet alleen profiteren, maar ook meedoen, meebetalen of langjarig betrokken blijven. Voor MooiMaasvallei is zo'n waardegedreven aanpak logisch: werken vanuit maatschappelijke waarde, samenwerken in brede coalities van baathouders die waarden meenemen in hun manier van sturen en rekenen.

NIET KIEZEN | Het vraagt om slimme combinaties van middelen, kennis en fasering. Qua middelen betreft het gebiedsprogramma's rond water, bodem, leefbaarheid en gezondheid, gecombineerd met coöperatieve ontwikkelvormen en publieke én private bijdragen. Kennis beslaat een breed palet: ervaringen van mensen uit het gebied, ecologische en hydrologische kennis, ontwerp- en uitvoeringskennis, en kennis uit de zorg- en onderwijswereld. Tot slot de fasering. Het is raadzaam om eerst een quickscan te doen van relevante waarden en mogelijke baathouders, met daarna een kansenanalyse waarin data, leefwereld en belangen samenkomen. Vervolgens kan een gebiedscoalitie gevormd worden die bepaalt welke plekken als eerste aan de beurt zijn.
MooiMaasvallei hoeft niet te kiezen tussen gezondheid, economie, landschap en gemeenschap. De regio moet kiezen voor een ontwikkelrichting waarin deze opnieuw van elkaar afhankelijk worden gemaakt. MooiMaasvallei kan laten zien hoe gezondheid ruimtelijk, hydrologisch, sociaal en bestuurlijk georganiseerd kan worden en heeft daarvoor precies wat nodig is: schaal, kwaliteit, initiatiefkracht en de wil om te beginnen.

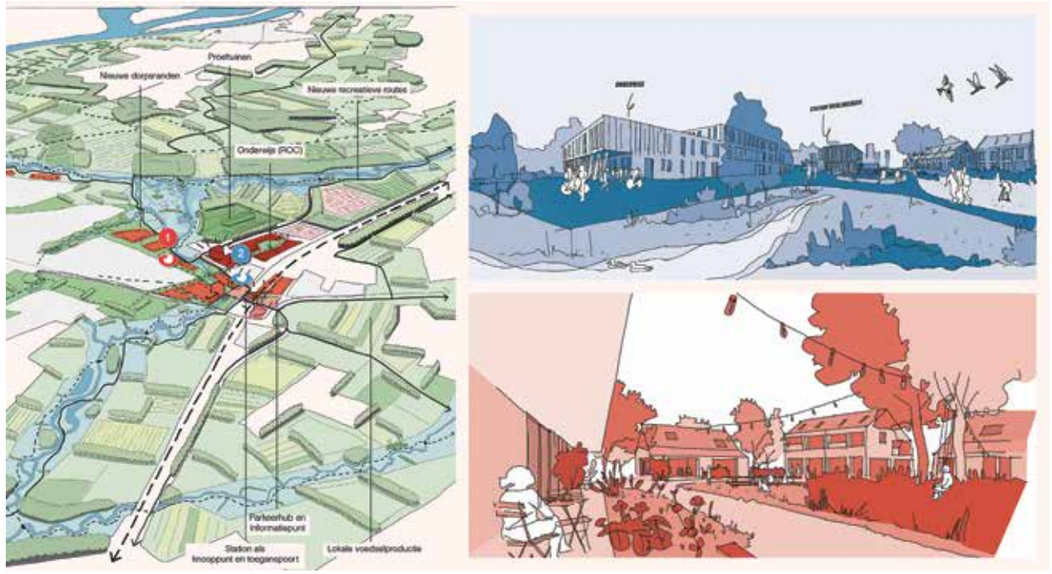

Onderwijs en ontmoeting aan de knoop Vierlingsbeek.

EERSTE PRIJS MOOIMAASVALLEI

GezondheidsGeneratoren

Werkend Landschap, Fruitzforlife, Louis Bolk Instituut

Het was tijdens de eerste ronde al gesteld: de regio MooiMaasvallei (de gemeenten Bergen, Gennep en Land van Cuijk) is een prachtig gebied waar op het vlak van gezondheid en geluk al veel gebeurt. De regionale juryleden Pauline Terwijn (bestuursvoorzitter van het Pantein Maasziekenhuis) en expert ruimtelijke kwaliteit Geert de Vries spraken van een heuse gezondheidsbeweging. Overal werken gemeenten, zorgaanbieders, maatschappelijke organisaties en werkgevers samen om het welzijn van de inwoners te vergroten. Een belangrijke rol is weggelegd voor het burgerberaad. Vertegenwoordigers van de bevolking bespreken er wat bewoners nodig hebben, maar ook wat zij zelf kunnen doen om tot een gezond en gelukkig leven te komen. Vanwege die sleutelpositie schoof burgerberaadslid Jurgen Bous aan als derde jurylid uit de regio.

STAP VERDER | In de zelfbewuste manier waarop MooiMaasvallei zich profileert – als een gebied waar ‘ze weten hoe het moet’ – schuilt mogelijk de verklaring voor de nadruk die de drie finalisten leggen op het ontwerp van een procesaanpak. Elk team anticipeert in meer of mindere mate op wat er in de regio speelt en aan de hand is. Hoewel dit begrijpelijk is, voelt het voor de jury een beetje alsof de teams het niet hebben aangedurfd om een stap verder te gaan. Het heeft er veel van weg dat de teams vooral hebben geprobeerd om zo goed mogelijk aansluiting te vinden bij al die gezondheids- en zorginitiatieven die in de regio gaande zijn.
Daarmee doen de ontwerpteams geen recht aan het eigen vakgebied. Want om op regionale schaal publieke doelen te behalen – wat gezondheid en landschapskwaliteit bij uitstek zijn – is leunen op een bottom-upaanpak niet genoeg. De jury meent dat de vele initiatieven in het gebied gebaat zijn bij een overkoepelend narratief, een wervend verhaal dat richting geeft. Om te zorgen voor samenhang tussen projecten, om prioriteiten te stellen en keuzes te maken – zodat wat echt nodig is ook gebeurt. Kortom, een verleidelijk ontwerp van hoe het landschap er straks uit kan zien, en wat in dat landschap nodig is om lopende (gezondheids) projecten tot wasdom te laten komen.
Dat de teams dit nalaten is opvallend, vindt de jury. Ook omdat in de eerste ronde nadrukkelijk was gevraagd om een dergelijk landschappelijk raamwerk. En nee, dat moet in deze regio geen meeslepend masterplan zijn in de traditie van Plan Ooievaar of de Marker Wadden. Maar wel een aansprekend vergezicht dat houvast biedt, of een verleidelijk toekomstbeeld dat lopende projecten samensmeedt en mensen, overheden en bedrijven in beweging brengt. Dat is waarmee ruimtelijke ordening zich kan onderscheiden, en waar de Eo Wijersprijsvraag in essentie over gaat.

HANDZAME METHODIEK | Deze kritische noot is weliswaar fundamenteel van aard, maar de jury ziet ook dat de teams hun procesaanpakken met volle overtuiging hebben uitgewerkt. Dat geldt zeker voor de inzending GEZONDHEIDSGENERATOREN. Dit doorwrochte voorstel legt een handzame methodiek op tafel waarmee de makers naar eigen zeggen ‘het gezondheidsthema positioneren in het ruimtelijk domein’. Ze gaan uit van drie ‘generatoren’ waarmee de landschappelijke inrichting van MooiMaasvallei gezond kan worden gemaakt. Naast fysieke plekken (biologische winkel, cultureel erfgoed, voedselbos) gaat het nadrukkelijk om mensen en organisaties (zorgboerderij, buurthuis, klooster) en handelingen (streekmarkt, sporten). Met gerichte interventies kunnen bestaande generatoren een stap verder worden gebracht (‘stekken’) en nieuwe ontwikkeld (‘zaaien’). Lopende projecten ‘gezond’ maken noemt het team ‘enten’. Om te bepalen wat het beste waar kan plaatsvinden, grijpen de inzenders terug op hun uitgebreide analyse, waarmee zes gezondheidsuitdagingen uit het zogenoemde PGLO-model via GIS-data zijn verbonden met plekken, ruimtelijke ontwikkelingen en landschappelijke kenmerken. Deze zes uitdagingen zijn kwaliteit van leven, sociaal en maatschappelijk functioneren, dagelijks functioneren, lichaamsfuncties, mentaal welbevinden en zingeving. De jury spreekt van pionierswerk waarmee (misschien wel voor het eerst) op nauwgezette wijze in kaart is gebracht welke gezondheids- en welzijnskwesties waar in de regio spelen. Daarmee beschikt het team over een betrouwbare onderlegger om te bepalen waar welke generator en interventies ingezet kunnen worden.

STUREND | De jury vindt het jammer dat juist die stap nu net niet is gemaakt. Door zelf een top 10 van prioritaire ingrepen op te stellen, en die vervolgens ruimtelijk uit te werken, hadden de inzenders kunnen laten zien wat voor landschap ontstaat als de methodiek doorlopen wordt. Kortom, het team had dan niet alleen de veelheid aan mogelijkheden laten zien, maar ook sturend kunnen zijn in wat als eerste moet gebeuren. Niettemin staat de kwaliteit van de methodiek als een paal boven water. De jury omschrijft het als een waardevol instrument waarmee gemeenten overal in Nederland aan de slag kunnen om de werelden van gezondheid en ruimtelijke ordening te verbinden. Bovendien heeft het van de drie inzendingen de meeste potentie om de stap naar dat gewenste vergezicht te maken. Mede hierom is Gezondheidsgeneratoren de regionale winnaar in MooiMaasvallei.

De inzending MAASVERLEIDING presenteert volgens de jury een interessante manier om de verborgen energie in de regio – mensen met ideeën, maar geen grond, of mensen met grond, maar geen ideeën – te benutten. Het basisidee is simpel, maar effectief: verdeel het landschap in pixels, maak via ‘pixelpaspoorten’ en ‘menukaarten’ inzichtelijk wat op een plek mogelijk is. Zorg vervolgens via een digitaal buurthuis (een app dus) dat zoveel mogelijk mensen hiervan op de hoogte worden gesteld. Het achterliggende idee is dat op deze wijze projecten tot stand komen die het landschap beter maken – omdat een boer zijn kavel beschikbaar stelt voor een natuurinclusieve moestuin. Tegelijkertijd worden mensen gezonder – omdat ze samen in die moestuin aan de slag gaan.

HET GOEDE | De jury noemt het charmant om mensen die met ideeën rondlopen of een stuk grond over hebben samen te brengen en te verleiden om ‘het goede’ te doen. Al zit daar ook de zwakte. Om het voorstel hangt een zweem van *wishful thinking*. Is het paspoort – volgens de makers nadrukkelijk geen toetsingskader – voldoende om te zorgen dat grondeigenaren en initiatiefnemers inderdaad datgene doen waar de regio gezonder van wordt? Wat als een boer een motorcross begint of een camping? Bovendien bestaat het risico dat zo’n digitaal buurthuis alleen gebruikt wordt door ‘mensen die toch al status en invloed hebben en zin hebben om hun leefomgeving te verbeteren’.
De jury concludeert dat het voorstel gebaat is bij scherpe keuzes en sturing, bijvoorbeeld door per deelgebied te bepalen welke projecten wenselijk en noodzakelijk zijn, en door via regionaal ontwerp te laten zien tot wat voor landschap dat dan leidt. Niettemin ziet de jury de potentie. Met de pixel als handzaam vehikel om het gesprek te voeren en tot besluitvorming te komen maakt de inzending in deze vorm een goede kans om bij een prijsvraag voor democratische vernieuwing in de prijzen te vallen.

VERBINDING | De inzending WHO IS AFRAID OF RED, GREEN & BLUE getuigt volgens de jury van een klassieke ruimtelijkeordeningsaanpak met een leidende rol voor de aloude lagenbenadering als ordenend principe. Het landschap is opgedeeld in ondergrond (groen), ecologische en infrastructurele netwerken en routes (blauw), en occupatiepatronen en gemeenschappen (rood). De analyse van het gebied is sterk, evenals de brede benadering van gezondheid. Ruimtelijke inrichting gaat, aldus de inzenders, over meer dan beweging, zorg of ontmoeting. Zeker op regionale schaal heeft ruimtelijke ordening een sleutelrol in de toegang tot werk en onderwijs, de kwaliteit van de leefomgeving en wat het landschap mensen te bieden heeft. Door dit alles samen te vatten onder de noemer ‘verbinding’ gaat het niet alleen over lichamelijke gezondheid, maar ook over sociale cohesie, zingeving en mentaal welzijn. Het is een vondst om niet te spreken van belanghebbenden, maar van ‘baathouders’. Daarmee wordt de bal gelegd bij diegenen die echt profijt hebben van een interventie. Dat kunnen bewoners zijn of boeren, maar ook waterschappen.
De jury vindt het mede vanwege deze gedegen basis ietwat teleurstellend dat de uitwerking per laag eendimensionaal aandoet. De inzenders wekken de indruk vooral aan de ‘rode knop’ te draaien, door in de pilots vaak woningbouwprojecten voor te stellen. Op papier is dit om ‘dorpsranden af te maken’ of ‘schakels in het groen te realiseren’. Maar de jury vermoedt dat financiële overwegingen de doorslag geven: vastgoedontwikkeling als gekend middel om andere ambities te financieren. De jury had graag gezien dat – ook vanwege het leidmotief van verbindingen – meer was gedaan met de netwerklaag. Bijvoorbeeld door beekherstel nog centraler te stellen en te koppelen aan bijvoorbeeld de realisatie van recreatieve routes. Of door het watersysteem leidend te maken voor de wijze waarop lopende projecten moeten plaatsvinden. In het ideale geval vloeien de drie lagen dan samen tot een aansprekend landschapsverhaal waar ook mensen van buiten het vakgebied op aanslaan.

JURY: Hugo de Jonge, Yttje Feddes en Lea den Broeder. Toegevoegd vanuit de regio: Pauline Terwijn, Geert de Vries en Jurgen Bous.

Gezondheid en ruimtelijk ontwerp zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Dat is de onweerlegbare conclusie uit deze Eo Wijersprijsvraag ‘Verkwikkende Vergezichten’. De koppeling van het ruimtelijk ontwerp aan het gezondheidsvraagstuk is uitermate urgent, maar we hebben nog onvoldoende begrepen hoe complex die koppeling is. Ook dat toont deze prijsvraag.
Wie spreekt over gezondheid, spreekt al gauw over verbinding, ontwikkeling en activering. Verbinding van mensen onderling en van functies aan elkaar, ontwikkeling van talent, van economie en werkgelegenheid, van kennis en vaardigheden. En activering van een gezonde leefstijl. Dat zijn aspecten van ‘positieve gezondheid’ die verder gaan dan een ruimtelijk vraagstuk, maar het staat als een paal boven water dat ze zónder ruimtelijk ontwerp onbereikbaar zijn. En even onomstotelijk bewijst deze prijsvraag dat ruimtelijk ontwerp zonder analyse van positieve gezondheid geen toekomstwaarde heeft.

Ontwerpen aan gezondheid en geluk

Gezondheid en geluk. Het zijn evidente wensen voor ieders toekomst. Allemaal willen we graag oud worden, en liefst in goede gezondheid, nietwaar? Maar kun je je gezondheid plannen? Een gezonde leefstijl helpt natuurlijk. Maar wie in goede gezondheid heel oud wordt, lijkt toch vooral een flinke dosis geluk gehad te hebben. De 13e Eo Wijersprijsvraag vraagt aan ruimtelijke professionals om gezondheid en geluk te 'ontwerpen'. Of in elk geval de condities ervoor. Door een slimme inrichting van de leefomgeving op regionale schaal. Wat een opgave!
We proberen als Eo Wijersstichting steeds een thema te kiezen waarvan we verwachten dat het over enige tijd in de volle maatschappelijke belangstelling staat. Het liefst een thema dat geen onderwerp is van heftige politieke polarisatie, maar dat straks, als het urgent wordt, dringend behoefte heeft aan doordachte plannen. Het zou fijn zijn als er een uitgewerkt ruimtelijk concept klaarligt dat handelingsperspectief biedt wanneer de nood aan de man komt. Zo ging het immers bij *Plan Ooievaar*, winnaar van de eerste Eo Wijersprijsvraag, dat een wenkend perspectief bood voor de traditionele omgang met hoog (rivier)water. Nadat in 1995 een kwart miljoen mensen geëvacueerd werd omdat de dijken op doorbreken stonden, kon *Ruimte voor de Rivier* ontwikkeld worden op basis van het al uitgevoerde ontwerpend onderzoek. En zo ligt nu De Eeuwige Bron, winnaar van de elfde Eo Wijersprijsvraag, op de plank als mogelijk antwoord op de roep om voldoende schoon drinkwater.

Gezondheidsinfarct

Met deze prijsvraag is bewezen dat 'gezondheid' zo'n thema is. Uiterst urgent en nog onopgelost. Al vele jaren waarschuwen experts dat de gezondheidszorg onbetaalbaar wordt en dat er te weinig personeel is. Er wordt voorspeld dat het aantal (alleenwonende) ouderen sterk zal stijgen, terwijl te verwachten is dat er juist minder mantelzorgers zijn. De behoefte aan beschermde woonvormen voor dementerende ouderen groeit explosief en nog veel harder groeien de uitgaven voor ouderenzorg. Van 19 miljard euro in 2018 naar 43 miljard euro in 2040, zo verwacht het RIVM[1].
De marktwerking in de zorg helpt onvoldoende om het gebrek aan personeel bij te hoge zorgkosten op te lossen. Integendeel. Met kunst en vliegwerk wordt het steeds perfectere zorgaanbod nóg efficiënter gemaakt, maar de werkdruk neemt toe.
Minder nadruk ligt er op het verminderen van de vraag naar zorg. Die preventieve kant is bijvoorbeeld op de begroting van het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport maar een fractie van het bedrag dat aan curatieve volksgezondheid wordt uitgegeven.
Het staat wel vast dat het 'gezondheidsinfarct' over enkele jaren de politieke agenda's zal domineren. Met als centrale vraag hoe we de kosten kunnen reduceren en de druk op de zorgvoorzieningen verminderen. Het antwoord is simpel: niet door nog meer efficiency en marktwerking, maar door het

Regionaal ruimtelijk ontwerp heeft geen toekomstwaarde als er geen gezondheidsanalyse aan ten grondslag ligt

verminderen van de vraag door het verhogen van de algehele volksgezondheid. Dat simpele antwoord heeft een cynische ondertoon. Het lijkt soms alsof een goede volksgezondheid niet het eigenlijke doel is, maar slechts een middel om het werkelijke doel (kostenreductie en vermindering van werkdruk) te realiseren[2].

Onrechtvaardig

In het bestuur van de Eo Wijersstichting speelde nog een andere overweging. Behalve het dreigende zorginfarct, was daar vooral de wens voor een rechtvaardige verdeling van geluk en gezondheid. Op de ene plek is het leven ongezonder dan op de andere plek. De levensverwachting van inwoners van Wijk aan Zee is 2,5 maand korter dan gemiddeld, als gevolg van de uitstoot van Tata Steel. Oneindig veel dramatischer is de levensverwachting van bewoners van Rotterdam-Zuid. Zij leven zeven jaar korter dan in welvarende wijken in Rotterdam. En van dat kortere leven voelen ze zich veertien jaar langer ongezond dan mensen in de gezondere wijken[3].
Gezondheid is kennelijk ruimtelijk gedifferentieerd – al zijn de bronnen van ongezondheid in Wijk aan Zee en Rotterdam onvergelijkbaar. Het is niet alleen vanwege de efficiency, maar ook uit moreel en sociaal oogpunt de moeite waard om de verschillen te verkleinen en juist voor kwetsbare groepen en in gebieden met de grootste achterstanden de gezondheidssituatie te verbeteren. Laten we onderzoeken of we steden, landschappen en regio's zo kunnen ontwerpen dat ze bijdragen aan een goede gezondheid. Daarnaast is er nog een derde aanleiding voor een prijsvraag over gezondheid en geluk: de Omgevingswet, die sinds 2024 van kracht is.
De Omgevingswet heeft tot doel 'het bereiken en in stand houden van een veilige en gezonde fysieke leefomgeving en een goede omgevingskwaliteit'. Dat doel is met opzet positief geformuleerd. Het gaat niet om het vermijden van onveiligheid, het bestrijden van ongezondheid en het voorkomen van slechte kwaliteit. Nee, het gaat om het bevorderen van de positieve kwaliteiten. Omdat het de centrale doelstelling is van de wet, wordt van overheden verwacht dat zij in hun omgevingsvisies en -plannen aangeven welk niveau van veiligheid, gezondheid en goede omgevingskwaliteit ze nastreven, en met welke ruimtelijke maatregelen ze hun doel willen bereiken.

Niet meetbaar

Het gaat bij deze doelen om kwalitatieve grootheden, om waarden die we willen behouden en bereiken. Daarom volstaat het niet om met grenswaarden en onwrikbare normen te voorkomen dat we onder een zekere basiskwaliteit terecht komen. De wet vraagt van overheden meer dan bescherming tegen het kwade. Overheden moeten streven naar het beste, het waardevolle, dat wel beleefbaar is, maar niet meetbaar.[4]
'Positieve gezondheid' is zo'n onmeetbare waarde. Achter de statistieken, prognoses en trends gaat de vraag schuil of iemand zich gezond vóélt. Natuurlijk gaat het dan over de afwezigheid van hinderlijke kwalen en levensbedreigende aandoeningen. Maar het gaat ook over heel andere dingen. Of iemand zich gezien voelt, of het leven betekenis heeft voor haar- of hemzelf. Gezond voelen gaat ook over de vraag of in je leven de angst overheerst, of juist het vertrouwen. En dat hangt sterk samen met het gevoel dat je grip hebt op wat er met je gebeurt.
Positieve gezondheid is een volwassen vakgebied geworden. In 2009 is door grondlegger Machteld Huber[5] de volgende definitie van (positieve) gezondheid voorgesteld: 'Gezondheid is het vermogen om je aan te passen en je eigen regie te voeren in het licht van fysieke, emotionele en sociale uitdagingen van het leven.' In 2015 richtte Huber de stichting Institute for Positive Health (iPH) op.

Groene omgeving

Ruimtelijk ontwerpers hebben hier een bijzondere verantwoordelijkheid. In de reader van Platform31 en de Vereniging Deltametropool staat dat na bestaanszekerheid de factor leefomstandigheid de belangrijkste is die bepaalt of mensen zich gezond voelen. De inrichting van de leefomgeving maakt deel uit van deze omstandigheden[6]. Een groene omgeving bevordert de mentale gezondheid[7], een stedelijke of landschappelijke inrichting die aanzet tot bewegen (wandelen, fietsen, joggen) helpt obesitas en hart- en vaatziektes te voorkomen.
Het RIVM heeft een definitie opgesteld van een 'gezonde leefomgeving' en het Planbureau voor de Leefomgeving onderscheidt drie ontwerpprincipes waarmee de leefomgeving tot verbeterde gezondheid kan leiden: beschermen tegen factoren die de gezondheid schade berokkenen, bevorderen van factoren die gezondheid stimuleren en het faciliteren van factoren die mensen grip op hun leven geven[8].
Inmiddels wordt overal geïnvesteerd in zo'n gezonde leefomgeving, met name in stedelijk gebied. Hittestress en fijnstof worden bestreden met de aanplant van bomen en groen, met als prettige bijvangst 'mentaal welbevinden'. Er wordt gelet op ontmoetingsplaatsen en de straten en plantsoenen worden ingericht met het oog op ommetjes in de buurt. We weten al wat werkt, op deze schaal van buurt en wijk, van de dagelijkse leefomgeving. En we handelen ernaar.
Wat we nog niet weten, is of, en hoe, regionaal ruimtelijk ontwerp kan bijdragen aan gezondheid en geluk. Regionaal: de schaal tussen gemeente en provincie, de dagelijkse leefomgeving van veel Nederlanders, waar ze wonen, werken, studeren, elkaar ontmoeten en recreëren. Er bestaat, zo blijkt ook uit de reader, nog geen onderzoek naar inrichtingsvoorstellen die juist op deze regionale schaal de gezondheid bevorderen.

Kans op mislukken

Het gebrek aan kennis en ervaring maakt de keuze van de Eo Wijersstichting dus relevant, maar ook extra spannend. Regionale positieve gezondheid is een onontgonnen vakgebied en het is nog de vraag welke bijdrage regionaal ruimtelijk ontwerp kan leveren aan het dreigende zorginfarct. De kans op mislukken was met de keuze van dit onderwerp dus reëel. Maar is het zoeken van een nog niet bestaand antwoord op een relevante vraag niet de essentie van zo'n prijsvraag?
De drie regio's die aan deze editie deelnamen zijn onderling zeer verschillend. MooiMaasvallei, op de grens van Noord-Brabant en Limburg, is een voorloper in 'positieve gezondheid', maar heeft behoefte aan goede ideeën voor ruimtelijke maatregelen die het streven naar een bloeizone (als Zuid-Nederlandse variant op de *blue zone*[9]) versterken. De veengebieden op de grens van Drenthe en Overijssel kampen met gezondheidsproblemen en achterstanden in welzijn die van generatie op generatie zijn doorgegeven. In de Foodvalley op de grens van Gelderland en Utrecht komen vele urgente maatschappelijke vraagstukken samen: het stikstofprobleem, de stankoverlast en fijnstofuitstoot van de intensieve veehouderij. Ook staat de biodiversiteit er onder druk en is er de wens (of noodzaak) tot een grote nieuwbouwopgave. Hier speelt de vraag hoe de transitie naar een gezond landschap tot stand kan komen met behoud van een vitale economie en een levendige sociale gemeenschap.

Het essentiële

De ruimtelijke ordenaar bezit een beperkt palet. Separeren, combineren, elimineren, concentreren van functies in de ruimte. En, ok, verbinden. Veel meer kleuren zijn er niet. Het lijkt een simpel vak, dat efficiënt verdelen van functies, maar je schept de condities voor geluk of verdriet, voor ontmoeting of eenzaamheid. Je schept ontplooiingskansen of je voedt. Je beïnvloedt minder meetbare aspecten van het leven, zoals geluk, gezondheid en verbondenheid.

> Generaties na ons moeten de ruimte hebben om met nieuwe inzichten langs een andere weg hetzelfde doel te bereiken

Ingenieur Eo Wijers stelde in 1982 dat juist dit element ontbrak in de ruimtelijke ordening. Een goede ruimtelijke inrichting waarbij alle belangen een plek krijgen, was volgens hem noodzakelijk, maar onvoldoende. 'Er moet vorm gegeven worden aan het niet-meetbare, het essentiële.'[10]
Vanuit deze gedachte heeft zich de afgelopen decennia het ontwerpend onderzoek ontwikkeld. Hierbij worden geen definitieve plannen gepresenteerd van de gewenste toekomst – als oplossing voor een specifiek vraagstuk – maar verbeeldingen van wat we zouden willen, gegeven de complexiteit van de opgaven in verschillende domeinen. Ontwerpend onderzoek maakt het mogelijk om de onbesliste toekomst te verbeelden[11]. De notie dat het 'essentiële' wel beleefbaar is, maar niet goed meetbaar, speelt ons in deze prijsvraag parten. Het ontbreekt de inzendingen aan de bewijskracht dat de ontwerpvoorstellen inderdaad bijdragen aan de volksgezondheid. We hebben daarvoor de hulp van het RIVM nodig, of een vergelijkbaar instituut. De Eo Wijersprijsvragen voor regionaal ruimtelijk ontwerp leveren zo ideeën én toekomstbeelden op die het gesprek over de toekomst stimuleren.

Wat hebben we geleerd

Bij vastlopende systemen, zoals de gezondheidszorg, is een transitie noodzakelijk, maar het eindbeeld is onzeker. Een nieuw systeem kan daarom niet simpelweg van bovenaf worden ontworpen en ingevoerd. Volgens de transitieleer ontstaat verandering juist vanuit een veelheid aan initiatieven die alternatieven bieden voor de bestaande praktijk. Succesvolle initiatieven worden geleidelijk zichtbaarder en waardevoller, waardoor een nieuw alternatief kan ontstaan.
Deze verandering leidt onvermijdelijk tot spanning tussen gevestigde belangen en vernieuwers. Verandering ontstaat niet zonder slag of stoot. Gevestigde belangen verzetten zich tegen een alternatief systeem waarin zij hun rol niet meer kunnen spelen, hun werknemers niet meer kunnen betalen of hun beloftes niet meer kunnen nakomen. Het afbreken van het oude normaal vergt actief ingrijpen, waarbij aan slachtoffers van de vernieuwing een goed perspectief moet worden geboden.
Hoogleraar in de Complexe Besluitvorming Geert Teisman beschrijft als transitiemethode een systeem van tweebenigheid waarin het ene been een stap zet die kiezers en aandeelhouders beloont voor hun steun en investering, en het andere been direct daarna een stap zet naar het alternatief met een ongewisse uitkomst[12].
Daarom is een tussenruimte nodig waarin beide werelden elkaar kunnen ontmoeten. Ontwerpend onderzoek kan zo'n veilige ruimte vormen. Het resultaat ervan is niet een 'plan'. Het echte resultaat zit in nieuwe of versterkte relaties, zit in vertrouwen dat er een gedeeld belang bestaat. Samenwerken

met je opponent, met je concurrent, met de mensen die altijd hinderlijke bureaucratische obstakels opwerpen is niet vanzelfsprekend, maar kan starten in zo'n tussenruimte. Doorbraken ontstaan in de tussenruimte tussen droom en daad, waar professionals elkaar leren kennen, dilemma's delen en samen oplossingen ontwikkelen. Doe het stapje voor stapje. Begin bij wat er al gebeurt, sluit aan bij waar de dynamiek zit. Probeer niet tegen de stroom van de tijd en de trend in te bewegen, maar gebruik juist die golven om mee te surfen op het gemeenschappelijke ideaal.

Integrale toekomstbeelden

Ontwerpend onderzoek is juist nu belangrijk, omdat de ruimtelijke opgaven steeds complexer worden. Naast woningbouw, werkgelegenheid en mobiliteit spelen energietransitie, landbouwtransitie, biodiversiteit, klimaatadaptatie, migratie en demografische veranderingen een grote rol. Deze vraagstukken kunnen niet langer afzonderlijk worden opgelost. Door verschillende opgaven gebiedsgericht met elkaar te verbinden, kan ontwerpend onderzoek integrale toekomstbeelden ontwikkelen.

Door verschillende opgaven gebiedsgericht met elkaar te verbinden, kan ontwerpend onderzoek integrale toekomstbeelden ontwikkelen

Eén van de onderzoeksteams schrijft het in NIEUWE WEGEN VOOR EEN GEZONDE FOODVALLEY ook met zoveel woorden op. 'Het prijsvraagtraject bood ruimte om de koppeling tussen gezondheid, landschap, mobiliteit, landbouw en governance te onderzoeken en te verbeelden. (...) De prijsvraag heeft daarmee niet alleen geleid tot een voorstel voor de Foodvalley, maar ook tot een bredere ontwerpbenadering voor gezonde regio's in Nederland: gebiedsspecifiek in toepassing, maar herhaalbaar in methode.'

GEZONDHEIDSGENERATOREN koppelt in een baanbrekende studie de ruimtelijke analyse van MooiMaasvallei aan bestaande activiteiten, initiatieven en zorglocaties. Die zijn geselecteerd op basis van 17 indicatoren van positieve gezondheid die het Louis Bolk Instituut heeft ontwikkeld (het PGLO-model). Zo ontstaat een onmisbare dataset voor ruimtelijk ontwerp aan gezondheid en geluk.

Tot slot is het belangrijk om verder te kijken dan de korte termijn. MACHTIG MOOIE REGIO (Drenthe-Overijssel) gebruikt de methode van het generatiedenken: vergelijk de wereld van grootouders met die van nu en stel je vervolgens voor hoe de wereld van kleinkinderen eruit kan zien. Vanuit dat toekomstbeeld kunnen keuzes worden gemaakt die bijdragen aan hun gezondheid en geluk. Daarbij is het belangrijk om een duidelijke visie en ambitie vast te houden, maar flexibel te blijven over de route ernaartoe. Begin met stappen waarvan toekomstige generaties waarschijnlijk geen spijt zullen krijgen. Zo kan iedere generatie voortbouwen op wat eerder is bereikt, met nieuwe kennis en middelen. De bestemming kan helder zijn, terwijl de weg ernaartoe ruimte laat voor verandering en nieuwe inzichten.

Lagenbenadering

De inzendingen voor de Eo Wijersprijsvraag laten zien dat de 'lagenbenadering'[13] een bruikbare methode is om complexe ruimtelijke vraagstukken te ordenen. In deze benadering worden drie systeemlagen onderscheiden, elk met een eigen dynamiek en tijdschaal. De eerste laag bestaat uit water en bodem, de meest stabiele en fundamentele laag waarop ruimtelijke functies kunnen worden ontwikkeld. De tweede laag is die van de netwerken en infrastructuur. Wegen, waterwegen en spoorlijnen bepalen hoe gebieden worden ontsloten en waar verbindingen en ontmoetingen ontstaan. Op de kruispunten van deze netwerken ontstaat de derde, meest dynamische laag: de nederzetting, waar mensen wonen, werken, elkaar ontmoeten en hun identiteit ontwikkelen.

De lagenbenadering wordt expliciet toegepast in WHO IS AFRAID OF RED, GREEN & BLUE van MooiMaasvallei en NIEUWE WEGEN VOOR EEN GEZONDE FOODVALLEY. Laatstgenoemde gebruikt de methode bijvoorbeeld om te laten zien hoe betere fietsverbindingen niet alleen mobiliteit verbeteren, maar de hele regio een gezondheidsimpuls kunnen geven.

Juist voor het thema gezondheid en geluk is het belangrijk om de lagenbenadering verder uit te breiden. Regionale gezondheidseffecten worden uiteindelijk niet ervaren op het niveau van infrastructuur of nederzettingen, maar in het lichaam van het individu. De Vereniging Deltametropool voegde daarom de schaal van het lichaam en de tussenliggende schalen 'thuis' en 'buurt' toe[14]. Hierdoor ontstaat een belangrijk conceptueel verband tussen ruimtelijke processen en persoonlijke gezondheid en beleving.

De netwerklaag vormt daarbij een cruciaal handvat. Zij verbindt de verschillende ruimtelijke schaalniveaus: van het landschap en regionale infrastructuur tot de dagelijkse leefomgeving van de individuele persoon. Een regionale ingreep in een fietsnetwerk, openbaar vervoer of voorzieningenstructuur krijgt uiteindelijk betekenis doordat een inwoner hierdoor makkelijker kan bewegen, mensen kan ontmoeten, zorg kan bereiken of aan activiteiten kan deelnemen. Andersom kunnen inzichten over de gezondheid en behoeften van individuen richting geven aan de inrichting van regionale netwerken. Zo ontstaat een wisselwerking tussen individuele gezondheid en regionaal ruimtelijk ontwerp. HET NIEUWE MENU (Foodvalley) trekt de conclusie dat een gezond landschap een voorwaarde is voor een gezonde samenleving. Ook het PGLO-model van het Louis Bolk Instituut, toegepast in GEZONDHEIDSGENERATOREN (MooiMaasvallei), gaat uit van deze samenhang: hoe vitaler de leefomgeving, hoe sterker dit kan doorwerken op het welzijn van mensen.

Middenschaal

De ontwerpteams zoeken daarom naar een 'middenschaal' waarop zowel landschappelijke ingrepen als zorg-, welzijns- en voorzieningenstructuren kunnen worden georganiseerd. Deze schaal sluit aan bij de dagelijkse actieradius van inwoners. In MACHTIG MOOIE REGIO wordt bijvoorbeeld gewerkt met de historische marke als organiserend niveau voor het gebied in Drenthe en Overijssel. Op een belbus- of fietsafstand van zo'n 15 minuten bevinden zich onderwijs, winkels, sport, natuur en ontmoetingsplekken. De marken zijn vervolgens verbonden met regiokernen voor specialistische voorzieningen, zoals voortgezet onderwijs en specialistische zorg.

Ook OVERERVEN (Foodvalley) ontwikkelt een organisatiemodel op deze schaal. Via een coöperatief 'grondverbond' nemen boeren, bewoners en andere betrokkenen gezamenlijk verantwoordelijkheid voor gebiedsontwikkeling en beheer. In aangewezen 'koplopergebieden' krijgen bottom-upinitiatieven ruimte, waarbij afspraken juridisch worden vastgelegd in een landinrichtingsbesluit. De middenschaal en vooral de netwerklaag maken zo de cruciale verbinding mogelijk tussen landschap, voorzieningen, gemeenschap en individu. Daarmee biedt de lagenbenadering een ruimtelijk kader om gezondheid niet alleen als persoonlijke eigenschap te benaderen, maar als resultaat van de wisselwerking tussen mens, leefomgeving en regionale ruimtelijke structuur.

Verbindingen

Volgens Machteld Huber zijn aanpassingsvermogen en regie belangrijke onderdelen van positieve gezondheid. Eenzaamheid en het gevoel geen grip op het leven te hebben, kunnen worden verminderd door verbinding: mensen ontmoeten, samen activiteiten ondernemen en onderdeel zijn van een groter geheel. De uitdaging is om deze verbinding ook op regionale schaal te organiseren en daarbij juist mensen te bereiken die weinig tijd, geld, ruimte of energie hebben. Hoewel dit in eerste instantie vooral een sociaal vraagstuk lijkt, kunnen ruimtelijk ontwerpers hieraan bijdragen.
Verschillende ontwerpteams presenteren manieren om verbinding te stimuleren. ALLES WAT LEEFT BEWEEGT (Drenthe-Overijssel) stelt een regionale investeringsorganisatie voor die verbinding faciliteert, financiert en organiseert. Door ingrepen in landschap en ruimte, zoals waterstromen, natuurontwikkeling en het openleggen van cultuurlandschap, moet ontmoeting ontstaan. Deze aanpak steunt sterk op grote instituties zoals overheden, investeerders en zorgorganisaties.
Het pixelmodel van MAASVERLEIDING en de GEZONDHEIDSGENERATOREN (beide in MooiMaasvallei) kiezen juist voor een benadering vanuit het individu. Zij bouwen voort op bestaande initiatieven en laagdrempelige ontmoetingsplekken, waar mensen hun talenten kunnen inzetten en anderen kunnen aansluiten. 'Gezondheid is niet iets dat je implementeert of uitrolt, het is iets dat je dient te cultiveren', aldus GEZONDHEIDSGENERATOREN. Door bestaande initiatieven te versterken en met elkaar te verbinden, kan geleidelijk een grotere 'bloeizone' ontstaan. De vraag wie deze initiatieven structureel laat groeien, blijft echter open.
Benut de dynamiek die er al is, *go with the flow,* lijkt daarvoor het antwoord. HET NIEUWE MENU (Foodvalley), wil de 500 meter brede strook rond Natura 2000-gebieden, die vanwege het stikstofprobleem onttrokken wordt aan intensieve agrarische productie, benutten voor collectieve moes-, pluk-, voedsel- en recreatietuinen. In plaats van boeren uit te kopen en gebieden af te sluiten, kunnen deze bufferzones bijdragen aan zowel landschapsontwikkeling als sociale samenhang. WELZIJNSOORD VEENKOLONIËN (Drenthe-Overijssel) werkt eveneens vanuit geleidelijke groei. Voedselbossen bieden boeren een economisch alternatief voor intensieve landbouw en leveren gezondheidswinst op. Kleinschalige 'naoberbossen' worden plekken voor zorg, ontmoeting, educatie, gezond voedsel en ontspanning. De transitie begint niet bij nul, maar bouwt voort op bestaande boslandbouw en hoeft ook niet morgen af te zijn: het eindbeeld mag meerdere generaties kosten.

Eigenaar

Verbinding wordt sterker en duurzamer wanneer ze wordt gekoppeld aan eigenaarschap. Wie zich eigenaar voelt, voelt zich (mede-)verantwoordelijk en is bereid zich in te zetten. Dit kan economisch eigenaarschap zijn, bijvoorbeeld van een dorpscafé, buurthuis of voedselbos, maar ook mentaal eigenaarschap, zoals de gezamenlijke verantwoordelijkheid voor een evenement of een lokale voorziening. Eigenaarschap stimuleert samenwerking, activiteit en sociale vaardigheden en brengt de menselijke maat terug.
De coöperatie is hiervoor een belangrijk organisatiemodel. Energiecoöperaties, wooncoöperaties en broodfondsen laten zien dat collectief eigenaarschap lokaal en zelfstandig kan functioneren. OVERERVEN (Foodvalley) presenteert het coöperatieve 'grondverbond' als een methode om gemeenschappen autonomie te geven. Ook in de zorg zijn tal van voorbeelden van coöperaties die efficiënt en lokaal geworteld het hoofd bieden aan dreigende verschraling van het zorgaanbod[15]. Tegelijkertijd roepen coöperaties vragen op over representativiteit,

Probeer niet tegen de stroom van de tijd en de trend in te bewegen, maar gebruik juist die golven om mee te surfen op het gemeenschappelijke ideaal.

inclusiviteit, democratische legitimatie en de rol van bewonerscollectieven bij grote ruimtelijke vraagstukken.
Wij Maken Nederland[16] pleitte voor een grotere rol van bewonersinitiatieven in de ruimtelijke ordening. Energiecoöperaties, groentekringen en woongemeenschappen kunnen bijdragen aan grote maatschappelijke transities én zorgen voor draagvlak en verbinding. Ze vervangen grootschalige nationale projecten natuurlijk niet, maar kunnen daar wel een belangrijke aanvulling op vormen.
Ten slotte biedt de combinatie van coöperatief eigenaarschap en de netwerklaag uit de lagenbenadering perspectief op een nieuw organisatiemodel voor zorg. Regionaal georganiseerde zorgcoöperaties kunnen functioneren als autonome knooppunten binnen een groter netwerk. Door eerste-, tweede- en derdelijnszorg ruimtelijk met elkaar te verbinden, bijvoorbeeld via gezondheidshubs bij stations, kunnen bereikbaarheid, nabijheid en toegankelijkheid van zorg, welzijn en sport worden verbeterd. Dat gebeurt in WHO'S AFRAID OF RED, GREEN & BLUE (MooiMaasvallei). Zo kan ruimtelijk ontwerp bijdragen aan een samenleving waarin verbinding, eigenaarschap en positieve gezondheid elkaar versterken.

Dansen

We wisten, als bestuur van de Eo Wijersstichting, van tevoren niet zeker of regionaal ruimtelijk ontwerp aan gezondheid en geluk eigenlijk wel mogelijk is. Juist daarom was het nodig er een prijsvraag voor te organiseren. Het antwoord van de negen teams is ondubbelzinnig: gezondheid heeft alles te maken met een goede ruimtelijke inrichting.
Een regionaal ruimtelijk ontwerp is natuurlijk gebaseerd op het principe dat water en bodem sturend zijn, en al even natuurlijk gebaseerd op een gebieds-DNA, een analyse van de cultuur-historische en economische geschiedenis van het gebied en de bevolking. De nieuwe ontdekking is dat een regionaal ruimtelijk ontwerp geen toekomstwaarde heeft als er geen gezondheidsanalyse aan ten grondslag ligt. Die gezondheidsanalyse zal zich niet beperken tot factoren die de gezondheid bedreigen, zoals zoönose of aandoeningen die herleidbaar zijn tot intensieve landbouw en veeteelt of milieuvervuiling door industrie. Ook factoren die gezondheid bevorderen, zoals een verbindende en activerende leefstijl, zullen aan bod komen, evenals factoren die faciliteren dat mensen zich gezond voelen, zoals zinvol werk, scholing en betekenisgeving.
De lagenbenadering maakt het mogelijk om, zoals mede-oprichter van de Eo Wijersstichting Hans Leeflang het liefdevol noemt, te 'dansen tussen de schalen' van ruimte en tijd. Gezondheid speelt op het niveau van het individu. In de documenten van het Planbureau voor de Leefomgeving en het RIVM zijn trefwoorden als nabijheid, sociale verbinding, menselijke maat, solidariteit, mantelzorg, overzichtelijkheid en fysieke beweging bepalend voor 'positieve gezondheid'. Die superlokale gezondheidsaspecten en de sociale activering die erbij hoort zijn in veel inzendingen geagendeerd. De ruimte-

lijk ontwerpers hebben daarnaast de regio geanalyseerd vanuit een landschappelijke blik op de gezondheid van water- en bodemsystemen. Het is nog niet gelukt om via de lagenbenadering die meest basale laag van een gezond landschap door een ruimtelijk ontwerp van regionale netwerken te koppelen aan de meest dynamische laag van het individu en zijn gezondheid.

Drie generaties

We zijn er nog niet, maar we zijn al wel een eind gekomen. Een goed begrip van de relatie tussen individu en regio levert bijvoorbeeld de analyse van MACHTIG MOOIE REGIO (Drenthe-Overijssel). Individuele uitzichtloosheid en chronische stress wordt daar gekoppeld aan de veenontginnings-geschiedenis van de regio en de verdeling van macht en eigendom door de eeuwen heen. Daarmee is een individuele gezondheidskwestie gekoppeld aan regionale identiteit. Ook de dataset van de GEZONDHEIDSGENERATOREN (MooiMaasvallei) die locaties voor activering koppelt aan landschappelijke analyse, levert een vruchtbare bodem voor regionale ruimtelijke planvorming.
Het is hierboven gezegd: de systeemverandering in de gezondheidszorg en de transitie van de ruimtelijke inrichting vergen een lange adem. Drie generaties, schatten we in toen we de prijsvraag uitschreven. De MACHTIG MOOIE REGIO (Drenthe-Overijssel) kijkt ook drie generaties terug, om de vector vanuit het verleden te kunnen doortrekken naar de toekomst.
De al oudere les is dat weliswaar de verbeelding van de toekomst waarnaar we verlangen onmisbaar is, maar dat de weg daar naartoe nog niet in beton gegoten mag worden. Generaties na ons moeten de ruimte hebben om met nieuwe inzichten langs een andere weg hetzelfde doel te bereiken. Aanpasbaar plannen, dus. En tegelijkertijd moet er, met de genoemde 'tweebenigheid' van Geert Teisman voor ogen, niet getreuzeld worden bij het zetten van de eerste stap op het transitiepad. Daarbij is volgens Teisman overigens niet het tempo het belangrijkste, maar wel de voortgang.
Een gezond landschap is in de inzendingen gepresenteerd als voorwaarde voor een gezondere mensheid. Misschien lag het aan de vraagstelling, misschien lag het aan de complexiteit of misschien speelt er iets anders mee, maar het is de teams niet gelukt om de mens te beschouwen als intrinsiek onderdeel van de natuur. Biodiversiteit, ecologie, de gezondheid van het dier, van de plant en van de bodem, ze staan niet centraal. Alles draait om de mens. Wat zou er gebeuren als niet die ingenieursthema's van water en bodem de ordening zouden bepalen, maar 'natuurlijke en biologische processen' zoals landschapsarchitect Jannemarie de Jonge ooit voorstelde? Hoe zou een regionaal ruimtelijk ontwerp eruitzien als de gezondheid en het geluk van het dier centraal stond?

Het dier

Ach ja, het geluk! Het was natuurlijk *tricky* van ons om ook zoiets ongrijpbaars als geluk tot onderwerp van de prijsvraag te maken. Want wat is geluk? Beperkt het zich tot een moment, tot een aaneenschakeling van momenten, of is het een conditie? Is een goede gezondheid een voorwaarde voor geluk, of is geluk als conditie een voorwaarde voor goede gezondheid?

Wat zou er gebeuren als niet die ingenieursthema's van water en bodem de ordening zouden bepalen, maar 'natuurlijke en biologische processen'?

Ruimtelijk ontwerp is traditioneel gericht op groei: meer woningbouw, meer onderwijs, meer mobiliteit, meer economie. Wat nu als de blik gericht werd op de economie van het 'genoeg'? Op geluk? Misschien zijn ruimtelijk ontwerpers niet de eersten aan wie je zulke vragen zou moeten stellen – maar waarom eigenlijk niet? Hun antwoorden zouden weleens revolutionair kunnen zijn[17].
De prijsvraag leert dat we ons opnieuw moeten bezighouden met de governance. Naast de traditionele sturing van de ruimtelijke inrichting door nationale, provinciale en lokale overheden en door functionele overheden (waterschappen) groeit een grondgebonden governance.
Coöperatieve vormen van samenwerking tussen bewoners en experts zijn een hartverwarmend alternatief naast de minder betrokken, afstandelijker governance door grote instituties en bureaucratische sturing. Coöperatief eigenaarschap levert draagvlak voor maatregelen die zonder dat eigenaarschap tot weerstand zouden leiden. Het levert verbinding, biedt betekenis en een menselijke maat – aspecten van positieve gezondheid. Daarmee treedt de coöperatie niet in de plaats van de governance die nodig is voor de grote opgaven van onze tijd, maar ze staat ernaast en maakt die traditionele governance succesvoller.

Heldere taal

Een gezonde samenleving kan niet bestaan zonder gezonde landbouw die de natuur niet uitput, maar haar voedt en regenereert. Gezonde landbouw kan niet bestaan zonder een gezonde natuur. Gezonde natuur kan niet bestaan zonder een gezond bodem- en watersysteem. HET NIEUWE MENU (Foodvalley) illustreert deze sequentie van verbanden met de stelling 'Een gezonde samenleving zal niet voortbestaan in een ongezond landschap'. Grondgebonden landbouw in verbinding met het lokale bodem- en watersysteem is in deze inzending een cruciale sleutel voor gezondheid. Voedingsstoffen en mest uit de regio (stad, natuur en agrarisch gebied) verrijken zo de voedingsgewassen en extensieve veehouderij.
Taal is belangrijk. Beelden zijn belangrijk. Het zijn de bindmiddelen om een ingewikkelde en genuanceerde boodschap over het voetlicht te krijgen. Soms lijkt het geforceerd simplisme. Zowel WELZIJNSOORD VEENKOLONIËN (met het voedselbos als ruimtelijke interventie) als NIEUWE WEGEN VOOR EEN GEZONDE FOODVALLEY (met een fietspadennetwerk als katalysator) zijn erin geslaagd om een concept te presenteren voor een intelligent doordachte strategie die ruimtelijk en qua governance perspectief biedt op een gezond landschap. Zulke heldere labels beklijven, ze kunnen de deuren openen naar een gesprek over transitie en toekomst.

Ten slotte

In deze editie vroeg het bestuur van de Eo Wijersstichting aandacht voor de onacceptabele ongelijkheid die er tussen regio's én binnen regio's bestaat in gezondheid en levensverwachting. Er zijn vele factoren van belang in het bestrijden van die ongelijkheid en de ruimtelijke inrichting is er slechts één van. Maar wel een belangrijke: de gezondheidsverschillen zijn volgens een onderzoek van Pharos immers voor ongeveer 30 procent te verklaren uit factoren in de leefomgeving[18].
'Het bestrijden van ongelijkheid is tot falen gedoemd', schrijft oud-rijksbouwmeester Floris Alkemade in een recent nummer van het tijdschrift *Forum*[19], omdat er niet langer sprake is van een tweedeling die opgeheven zou kunnen worden, maar van een 'veeldeling'. Maar het is onacceptabel om die ongelijkheid als iets onveranderlijks te aanvaarden. Wat telt is de poging om te werken aan

solidariteit en daarmee aan menselijkheid. Politiek en markt zijn niet bij machte om doeltreffend te sturen op solidariteit; hun agenda's zijn te kortademig voor de benodigde langetermijnlijnen. Tenzij een 'derde macht' hen te hulp schiet: die van de ontwerpkracht, die bij machte is te verbeelden wat we zouden 'kunnen willen' in onze toekomst. 'Ontwerpers, werp het al te gemakzuchtige mantra van de "onmacht" af. Werk in de geest van broederschap!' roept Alkemade.
De inzendingen voor de 13e editie van de Eo Wijersprijsvraag zijn beslist in die geest van broederschap geschreven. Ook al bieden ze maar in beperkte mate regionaal-ruimtelijke antwoorden op werkgelegenheid, op sociaaleconomische achterstand en op financiële uitzichtloosheid, ze hebben een overvloed aan ideeën en suggesties opgeleverd die bijdragen aan een betekenisvol leven en zingeving. Zowel op de microschaal van het faciliteren van een ontmoetingsplek tot grootschalige landschapsaanpassingen voor waterberging en beekherstel. Een gezond landschap, waarin intermenselijke verbinding en nabijheid, activiteit en connectie met natuur het perspectief bieden op geluk en op een betere gezondheid. Het zijn met recht verkwikkende vergezichten.

Doorpakken

Deze Eo Wijersprijsvraag mag niet in de la verdwijnen. Er zijn 34 uitermate waardevolle ideeën in de eerste ronde van de prijsvraag opgeworpen, waarvan er negen in de tweede ronde nader uitgewerkt zijn. We zijn al deze ruimtelijk denkers en tekenaars, en degenen die bereid waren zich met hen te verbinden bijzonder dankbaar voor hun inzet. Het elan dat de prijsvraag opriep, illustreert het belang en de urgentie van het ruimtelijk ontwerp voor de vakgebieden die zich dag in, dag uit bezighouden met onze gezondheid en ons geluk.
Het is van groot belang dat overheden en zorgprofessionals vanuit hun eigen verantwoordelijkheid de ruimtelijke professionals blijven uitdagen om verbeeldingskracht, ontwerpend onderzoek en inrichtingsplannen te presenteren die gezondheid en geluk bevorderen. Het bestuur van de Eo Wijersstichting zal zich inspannen om de resultaten van deze prijsvraag onder de aandacht te brengen van regionale en nationale overheden, in de hoop en verwachting dat de resultaten ook doorklinken in de wereld van ruimtelijk ontwerp en onder professionals op het gebied van positieve gezondheid. De ontmoeting van deze twee werelden smaakt naar meer.

Flip ten Cate
Namens het bestuur van de Eo Wijersstichting,
september 2026

Noten

1 De cijfers in dit essay zijn ontleend aan de reader Verkwikkende Vergezichten, die op verzoek van de Eo Wijersstichting is samengesteld door Platform31 en de Vereniging Deltametropool ten behoeve van deze prijsvraageditie. Zie eowijers.nl/wp-content/uploads/2025/10/EoWijersprijsvraag_13e-editie_Reader_Verkwikkende-Vergezichten.pdf

2 Transformatieplan Noord-Holland Noord Gezond: in 2023 wordt een personeelstekort verwacht van 7300 fulltime medewerkers. Het doel van de regionale samenwerking is om dat tekort met 1330 à 1350 personeelsleden terug te brengen. Dat doel is haalbaar door zorg, welzijn en sociaal domein te verbinden en daarmee de gezondheid en veerkracht te versterken. Zie: nhngezond.nl/factsheet-transformatieplan/

3 M. Timmers, J. van der Niet, S. Veraart (red): *Toekomstbeeld gezondheid en zorg in 2030 Rotterdam Rijnmond*, (Rotterdam: De Rotterdamse Zorg, 2021)

4 Het wettelijk vastgelegde doel van een 'goede omgevingskwaliteit' van elke ruimtelijke ingreep wordt bereikt als de ingreep een gebied met toekomstwaarde, belevingswaarde, gebruikswaarde en herkomstwaarde verrijkt en in relatie met actoren in de omgeving tot stand is gebracht. Zie Flip ten Cate: Omgevingskwaliteit in *Mooiwaarts, voor de kwaliteit van onze leefomgeving* (Wageningen: Blauwdruk, 2026)

5 www.iph.nl/over-machteld-huber/

6 Pharos heeft vijf oorzaken beschreven die bepalen of je je gezond voelt of niet: bestaanszekerheid (verklaart die verschillen voor 35% procent), leefomstandigheden (29%), sociaal netwerk, kennis en vaardigheden (19%), goede, betaalbare en begrijpelijke zorg (10%) en werksituatie (7%). Zie p. 4 van de reader: eowijers.nl/wp-content/uploads/2025/10/EoWijersprijsvraag_13e-editie_Reader_Verkwikkende-Vergezichten.pdf,

7 Professor Cecil Konijnendijk van het Nature Based Solutions Institute ontwikkelde in 2021 het 3-30-300 principe dat steeds meer gebruikt wordt in stedelijk gebied: iedereen moet vanuit huis uitzicht hebben op 3 bomen, een buurt wordt voor 30 procent bedekt door boomkronen en vanaf huis is de afstand tot een park of groene ruimte minimaal 300 meter. Zie: nbsi.eu > 330300-principle

8 Zie de reader Verkwikkende Vergezichten, 13e editie Eo Wijersprijsvraag, p. 9

9 *Blue zones* zijn gebieden in de wereld waar de bevolking veel langer in gezondheid leeft en ook veel ouder wordt: schijnbaar beïnvloeden omgevingsfactoren daar de gezondheid.
Zie: www.bluezones.com

10 Ir. Leonard Wijers: Identiteit van de Ruimtelijke Ordening, speech gehouden op 16 maart 1982 voor personeel van de Rijksplanologische dienst. Wijers was destijds directeur Ruimtelijke Planvorming bij de Rijksplanologische Dienst. De speech is aanwezig in het archief van de Eo Wijersstichting.

11 Jutta Hinterleitner, Els Vervloesem, Jolijn Valk, Dorien de Voogt: *Gids Ontwerpen aan onze toekomst* (Amsterdam, Platform Ontwerp NL, 2026)

12 Geert Teisman: Leren om spagaten te maken tussen doelen bereiken en waarde creëren (Den Haag, NP RES, 2025) ook te vinden op www.transitietijd.nl

13 Het Lage(n)land: een oproep vanuit de vakwereld (Den Haag, NIROV, BNSP, NVTL, 1998).

14 De uitbreiding van de lagenbenaderingmet dynamische buurten en de nog snellere verandering in woonomstandigheid van alle individuen is verbeeld door de Vereniging Deltametropool in: Verkwikkende Vergezichten, reader 13e editie Eo Wijersprijsvraag, p. 16

15 Zorgcoöperatie Hart voor Austerlitz is bijvoorbeeld een burgerinitiatief dat duurzaam, betrokken en uiterst voordelig welzijns- en gezondheidszorg aanbiedt in een woonkern in de gemeente Zeist - zie Floor Ziegler en Teun Gautier: Aandacht voor gemeenschapszin is geen links-of-rechts-discussie, interview met Jan Smelik in: Een wereld van gemeenschappen, (Rotterdam, Lemniscaat, 2023, p. 260). In Kloosterburen (Groningen) kocht een coöperatie van dorpsbewoners een bejaardenhuis waar nu aan jong en oud beschermd wonen met 24-uurszorg wordt aangeboden – zie www.kloosterenburen.nl/beheersstichting-oldeheem/

16 Hans Leeflang en Flip ten Cate: Een Nota Ruimte die niet kiest in Binnenlands Bestuur 19, 26 oktober 2025

17 In de Vitruvius Lezing 2026 gingen architect Lot Locher en bankier Hans Stegeman in op die economie van het genoeg: Niet alles wat telt is te tellen. Financiële waarden zouden de ruimtelijke ordening niet moeten domineren, aldus Stegeman en Locher. Zie www.platformontwerp.nl/projecten/terugblik-dag-van-de-ontwerpkracht-2026

18 Zie voetnoot 6

19 De Geest van Broederschap In What can we do? *Ongelijkheid* (Forum jg LVII nr 1, december 2025, uitgave A et A, Rotterdam)

Overige inzendingen

DRENTHE – OVERIJSSEL

Het Landschap als Drager van Geluk en Gezondheid
DINGEMAN DEIJS ARCHITECTS: Dingeman Deijs
STODKA X ZATTA: Federica Zatta, Susan Isawi,
3X3 ARCHITECTURE: Myriam Lopez Rodero
MNEXT: Arjen Boon
Luc Willekens (huisarts)

Trage netwerken centraal in Hoogveen en Vechtdal
POSADMAXWAN: Froukje van de Klundert, Elena Chevtchenko, Shuangyun Chen, Siene Swinkels, Ishaani Paresh Sha

Aderen geven AdemRUIMTE
SWECO: Stefan te Vaarwerk, Jan Eggink, Gerko Tempelman, Kim Maas, Lotte de Jong, Wiebe de Ridder, Declan van Herwaarden, Noa Hamacher, Marian Uenk, Ron Buitelaar

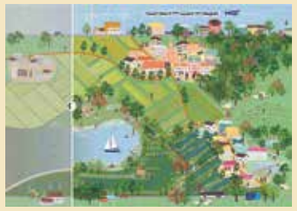

Samen sterk in een netwerk van nabijheid
BUREAU KLEIN VOLK: Lous Hagg-Kleingeld
OD205 LANDSCHAP EN STEDENBOUW:
Judit
Gaasbeek Janzen, Nicole Kobben
C'MON (DEVELOPMENT): Marcella Wong,
Lena van der Wal, Femke Lokhorst
Joren van Dijk (omgevingspsycholoog)

Onder Ons: de Hoogveenontginningen weer hogerop
Abel Coenen, Margot Overvoorde, Anna Kozera,
DOK ARCHITECTEN: Kim Wandel

We doen het zelf wel!
MUST STEDENBOUW: Ziega van den Berk,
Yael von Mengden
VERVEELD EN VERWARD: Jonas Martens,
Dorine Baars

Veenkracht - Werken aan verbinding maakt gelukkig
ODIN LANDSCHAPSONTWERPERS: Gerdien Smit,
Ruud Hesselink
Annemiek van der Veen (Huisartsenpraktijk
de Anser)

Van zwoegen naar zweten
CB5: Buddy Wijnands, David Huijben, Rob Grim,
Lisanne Dierdorp
ANTEA GROUP: Just Verhoeven, Jort Verhoeven
MULIER INSTITUUT: Mark Noordzij

Een Geturfd Landschap
BURO RONDOM: Thalina Siebert, Niels de Vries,
Nick Postma, Martijn Oosting, Engeli Kummeling

Goed voor mekaar!
ROELOFS GROEP: Luc Borgman, Jasper Klaassen,
Souraya van Helmond
HOFSTRA|HEERSCHE LANDSCHAPSARCHITECTEN:
Jan Heersche
PROLANDER: Maurice Wenker

FOODVALLEY

Terug naar de toekomst!
N+L LANDSCHAPSONTWERPERS: Kim Mulder,
Rosan Vrielink, Lorena Kelly, Niek Hannink, Damon
Arens

Schuldenvrije Vallei
LAND-ID: Rob Stuijt, Robin Veldstra, Mees Linders,
Tessa Groenen
WUR: Ben Langelaan
GGZ ALTRECHT: Maartje van Doormaal

Helena's Paradijs
BURO ROOM: Mathilde Peen
LUCDEVRIESARCHITECT: Luc de Vries
VIERKANT, ERFGOED OM DE HOEK: Charlotte
Peen

Door de bomen het bos weer zien
OFFICE FOR LANDSCAPE INTELLIGENCE: Arjen
Meeuwsen

Eiwitrijk Voedselrijk: herverkaveling van ons bord
RUIMTEVOLK: Tim Kisner, Robert Zandjans, Maaike Postma, Anne Seghers
WAGENINGEN UNIVERSITY & RESEARCH: Edo Gies
TAUW: Willem Capel
BOERENVERSTAND: Frank Verhoeven

De vallei, waar het leven naar meer smaakt
GROEN ALS BAS: Bas Koppers
DGJ PAYSAGES: Daphne Keegstra, Daniel Jauslin, Kateryna Drapata
25TH FLOOR: Melissa-Anne Kwee

MOOIMAASVALLEI

Verkwikkende Druppels voor Mens en Natuur
ANJO VERHOEVEN 'GROEN EN RUIMTE': Antionia Verhoeven
Agnes van den Burg (omgevingspsycholoog en hoogleraar natuurbeleving)
Anita Ebbing (ruimtelijk en sociaal conceptontwerper)
Kees de Bruijn (publicist en journalist)

Gelukkig onderweg naar een intens(ief) landschap
VAST ARCHITECTEN: Pepijn van Voorst
FLIP WITTE ECOHYDROLOGIE: Flip Witte
RADBOUD UNIVERSITEIT: Rianne van Melik

Daar waar het stroomt
ATELIER VLH: Carlijn Linssen, Sanne Sophie Hoogkamer

Rimpelingen in het landschap
FIELD DESIGN & DEVELOPMENT: Marianne Mentink, Bart Dankers, Anne Spanjaards, Sofie Rosenberg

Gezonde bodem = gezond leven
CARLA ROVERS VORMGEVING STAD EN LANDSCHAP: Carla Rovers
KRISTEL HERMANS ARCHITECTUUR: Kristel Hermans

Bodem Burger Beweging (BBB)
MICHEL HEESEN ARCHITECTURE & LANDSCAPE DESIGN BV: Michel Heesen, Eva Radionova, Maxime Selling, Andreas Lambrinos, Jeroen Mos, Anna Toes, Kor Johan Konings

De Gezonde Draai
LOS RUIMTE MAAK JE SAMEN: Liselore Burgmans, Gebert Smulders, Loes van Schie, Gaby Rasenberg, Roelof Goodijk, Tessa Verstegen
GROENGEZOND: Yanna Hoek
IVN REGIO ZUID-NEDERLAND: Renske Visscher
VERMEER DUURZAME DIENSTEN: John Vermeer

MaasMensa: aan tafel, allemaal!
LAOS LANDSCAPE URBANISM: Mathijs Dijkstra, Quiryn Kaasschieter, Wessel Koolhaas
WAGENINGEN UNIVERSITY AND RESEARCH: Michael van Buuren
ACHMEA: Marjolein Sterk
IMAGRO: Roel Schutten

Maak je HART voor een gezond landschap
URBAN SYNERGY: Marith Bos, Wendy van der Horst
GELDERS GENOOTSCHAP: Arjan Nienhuis, Masja Rietveld
HOOGTIJ PROJECTEN: Monic Deichann

De drie awards voor de regiowinnaars. v.l.n.r. Foodvalley, MooiMaasvallei en Drenthe-Overijssel.

Elke winnaar een unieke award

Batya is kunstenares. Naast schilderijen, sieraden en glazen kunstwerken maakt ze voor bedrijven unieke awards van glas. Zo ook voor de 13e editie van de Eo Wijersprijsvraag. Voor elke regiowinnaar heeft Batya een *Working Deep* gemaakt waarbij ze laag voor laag een landschap heeft opgebouwd. Zes lagen glas die uiteindelijk op elkaar 'gefuseerd' zijn tot een landschap met de specifieke kenmerken van die regio; een verkwikkend vergezicht.
Batya: 'Het was erg leuk om te doen, maar ook reuze spannend. Want hoe komt het uiteindelijke resultaat uit de oven? Met al die lagen is er veel lucht die wil ontsnappen en daar kunnen grote bellen door ontstaan. Gelukkig zijn ze alle drie wonderschoon geworden.' De landelijke prijs is een rond glaskunstwerk met reliëf, opgebouwd uit *bullseye* glas. 'Rond als de aardbol waarop wij leven met aarde, lucht en zonsopkomst en -ondergang. Een verkwikkend vergezicht met een levensboom, een voedselboom zoals bedacht is voor deze regio. Hierdoor komen mensen naar buiten, komen mensen in beweging, komen mensen samen, en zijn mensen minder eenzaam. De gemeenschapszin wordt aangewakkerd zoals lang geleden de mensen zich verzamelden om de oude boom op het dorpsplein.'
Op de website batya.nl lees je meer over de kunst van Batya.

De prijs voor de landelijke winnaar.

Bekijk de video waarin Batya vertelt over het maakproces van de awards.

Colofon

Bestuur Eo Wijers
Flip ten Cate (voorzitter)
Koos Seerden (penningmeester)
Annius Hoornstra
Bert Harmelink (tot december 2025)
Daan Zandbelt
David van Zelm van Eldik
Mathea Severeijns
Rienke Groot

Comité van Aanbeveling
Ellen Peper
Guido Derks
Harry Boeschoten
Joost Schrijnen
Marian Stuiver
Marlies van der Maarel
Noël van Dooren
Sanda Lenzholzer

Landelijke organisatie
Lisa Niesten

Communicatie
Connie van Rossum

Regionale organisatie
Drenthe-Overijssel: Dana Wiersma en Flore Logtenberg
Foodvalley: Karlijn Looman, David Nijland en Andrea Swenne
MooiMaasvallei: Janneke Sindram en Lonieke de Ruiter

Juryleden
Landelijk: Hugo de Jonge, Yttje Feddes en Lea den Broeder
Jannemarie de Jonge verving Yttje Feddes bij de jurering
Drenthe-Overijssel
Drenthe-Overijssel: Nelleke Vedelaar en Marinke Steenhuis
Foodvalley: Jan Pieter van der Schans en Eveline de Kock
MooiMaasvallei: Geert de Vries, Pauline Terwijn en Jurgen Bous

Tekst juryverslag & tekstbewerking inzendingen
Mark Hendriks

Interviews
Mark Hendriks (Ellen Peper, Lea den Broeder)
Flip ten Cate (Hugo de Jonge)

Essay
Flip ten Cate

Redactie en eindredactie
Margot Limburg
Harry Harsema
Connie van Rossum

Afbeeldingen personen
Hugo de Jonge: copyright Mechteld Jansen

Beelden inzendingen
Alle afbeeldingen zijn aangeleverd door de deelnemende teams

Vormgeving
Daphne de Bruijn
Harry Harsema

Drukwerk
Modern

Oplage
2.000

© 2026
Eo Wijersstichting
www.eowijers.nl
in samenwerking met
Uitgeverij Blauwdruk
www.uitgeverijblauwdruk.nl
ISBN 978-94-92474-84-1

Deze publicatie is ook als bijlage verzonden met Blauwe Kamer 3/2026

Partners

De volgende partners maakten de Eo Wijersprijsvraag 2024-2026 mogelijk
Ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur
Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu
Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
NOC*NSF
Van Eesteren-Fluck & Van Lohuizen Stichting
Stimuleringsfonds Creatieve Industrie

De volgende kennispartners hebben de reader Verkwikkende Vergezichten samengesteld:
Vereniging Deltametropool
Platform31

Ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening

Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu
Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport

NOC•NSF

EFL STICHTING

stimulerings fonds creatieve industrie

vereniging delta metropool

PLATFORM31
kennis en netwerk voor stad en regio